

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'NİN İRAK TÜRKMENLERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

AHMET İŞCAN

2501130949

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV

İSTANBUL, 2019

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : AHMET İŞCAN Numarası : 2501130949
Anabilim/Bilim Dalı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Tez Savunma Tarihi : 19.03.2019
Danışman : DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV Tez Savunma Saati : 16:30
Tez Başlığı : TÜRKİYE'NİN İRAK TÜRKMENLERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV		Kabul
2- DOÇ. DR. GÜL PINAR GÜLBOY		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ SELİN KARANA ŞENOL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKSER GÖKÇAY		

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'NİN İRAK TÜRKMENLERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

AHMET İŞCAN

2501130949

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV

İSTANBUL, 2019

ÖZ

TÜRKİYE'İN IRAK TÜRKMENLERİNE YÖNELİK DIŞ POLİTİKASI

AHMET İŞCAN

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş düsturlarından biri olan Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmasına rağmen Musul ve Kerkük'ün İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmasıyla, Irak toprakları içerisinde kalan Türkler, bir anda Irak Türkmenleri olarak Türkiye için bir dış politika unsuru haline gelmişlerdir. Bu andan itibaren Irak Türkmenlerinin Türkiye ile ilişkileri, uluslararası sistemin ve Türkiye'nin iç dinamiklerinin dönemsel şartları dahilinde iniş ve çıkışlar göstermiştir.

Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasında uluslararası sistemin, Irak ile ilişkilerine; dolayısıyla Irak Türkmenleriyle ilişkilere yoğun etkisi gözükmektedir. Bu durumda, Türkiye'nin 1918-2000 yılları arasında Irak Türkmenlerine yönelik politikaları, uluslararası sistemin genel değişimler gösterdiği iki savaş arası dönem, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem kategorizasyonu altında incelenebilmektedir. Bununla beraber, sistem dışında bölgesel gelişmelerin ve Türkiye'nin iç dinamiklerinin yine söz konusu ilişkilere ciddi etkileri olduğu gözükmektedir. Türkiye'nin, sistemin getirdiği şartlar ve veriler dahilinde kendi iç dinamiklerini değerlendirerek bir dış politika ürettiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla bu gelişme ve algıların bütünü, Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle ilişkilerini ve Irak Türkmenlerinin durumunu etkileyen temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmenleri, Türkiye, Dış Politika, Neoklasik Realizm, Türkiye-Irak İlişkileri

ABSTRACT

TURKEY'S FOREIGN POLICY TOWARDS IRAQI TURKMENS

AHMET İŞCAN

The Turks who remained in the lands of Iraq named as Iraqi Turkmens and became a foreign policy element for Turkey after Mosul and Kirkuk have remained in Iraq under English mandate government, in spite of they were taking part within Misak-ı Milli borders; as one of the founding motto of the the Republic of Turkey. From this moment, the relations of Turkey with Iraqi Turkmens, has shown ups and downs within periodical conditions of the internal dynamics of Turkey and the international system.

Turkey's relations with Iraq; hence her foreign policy towards Iraqi Turkmens, seems to be effected intensely by the international system. In this case, Turkey's policies towards Iraqi Turkmens between 1918-2000 years, can be examined with the categorization of overall changes in the international system; interwar period, the Cold War period and post-Cold War period. However, except for the system, regional developments and the internal dynamics of Turkey still seem to have serious effects on these relationships. It can be said that Turkey has developed a foreign policy by evaluating its own internal dynamics within the conditions and the data came from the system. Thus, all these perceptions and developments seem as the main factors that affect Turkey's relations with Iraqi Turkmens and the position of the Iraqi Turkmens as well.

Key Words: Iraqi Turkmen, Turkey, Foreign Policy, Neoclassical Realism, Turkey-Iraq Relations

ÖNSÖZ

Irak Türkmenleri, Türkiye ile tarihi, kültürel ve etnik bağlara sahip bir topluluktur. Türkmenler; Irak'taki tarihleri neredeyse 13 yüzyıl öncesine kadar dayanmasına rağmen, kültürlerini ve dillerini koruyabilmiştir. Irak Türkmenleri I. Dünya Savaşı'nda Irak topraklarının İngiltere tarafından işgali sonrasında önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan, sonra Musul meselesinin İngiltere lehine sonuçlanmasıyla Türkiye'den koparılmışlardır. Modern Irak tarihi boyunca genel olarak Iraklılık üst kimliğini benimsemiş olsalar da, Türkmenlerin çoğunlukla Türkiye'ye karşı aidiyet duyguları taşıdığı söylenebilmektedir.

Irak Türkmenlerinin sözü edilen aidiyet hislerinin karşısında Türk toplumunun da Türkmenlere karşı benzer hislere sahip olduğundan bahsedilebilir. Bu durum, zaman zaman Türkiye'deki öğrenci gruplarının ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin, Irak'ta Türkmenlerin yaşadığı baskılara ve olaylara karşı gösterdikleri tepkilerde ve düzenledikleri yürüyüşlerde görülebilmektedir. Türk dış politikasında bu tepkilerin yansımalarına da rastlanabilmektedir. Bu anlamda, Türkiye ve Irak Türkmenlerinin ilişkisine, organik bir ilişki tanımlaması yapmak yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasını incelediğimiz bu tezde, tarihsel bir süreci uluslararası sistem, Türkiye-İrak ilişkileri, Türkiye'nin iç sorunları ve Türkiye-İrak Türkmenleri ilişkileri çerçevesinde ele almaya çalıştık. Elimizden geldiği kadar konu hakkında yazılmış kaynakları çeşitli tutmaya çalışarak farklı açılardan değerlendirmeler yapmaya çalıştık. Yaptığımız çalışmayla Irak Türkmenlerine dair ilgiyi akademik camiada bir kişi için bile canlandırabilmiş olmak, bizi son derece mutlu edecektir.

Çalışmamızın ortaya konmasında hem yöntem ve fikir anlamında, hem de kişisel motivasyonumu sağlama anlamında büyük emekleri geçen, bu çalışmanın dışında da her zaman rehberliğinden medet umduğum tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr.

M. Hilmi ÖZEV'e teşekkür etmek isterim. Tezin ortaya çıkma sürecinde fikirlerinden ve kaynak anlamında verdikleri desteklerden dolayı "Irak Türkleri Derneği"ne ve tüm üyelerine şükranlarımı sunarım. Ardından, maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan aileme, özellikle ablam Esmâ ÜNAL'a ve dostlarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Son olarak değerli yol arkadaşım Zehra AYDIN'a, çalışmanın ortaya çıkmasında verdiği yoğun emekten ve manevi desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER

1.1. Irak Türkmenleri	11
1.1.1. Türkmen Tanımı.....	11
1.1.2. Türkmenlerin Irak'a Gelişi	15
1.1.3. Irak'ta Türkmen Yerleşimi ve Nüfusu.....	18
1.2. Irak'ın Osmanlı'dan Ayrılışı, Musul Meselesi ve Türkmenler	25
1.2.1. Lozan Barış Konferansı'nda Musul Meselesi	28
1.2.2. Haliç Konferansı'nda Musul Meselesi	30
1.2.3. Milletler Cemiyeti'nde Musul Meselesi	31
1.3. Krallık Dönemi Irak-Türkiye İlişkilerinde Türkmenler	34
1.3.1. Sadabad Paketi Süreci	36
1.3.2. Sadabad Paketi'nin Türkmenlerle İlişkilere Etkileri.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ İRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER

2.1. Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ve Bağdat Paketi	41
2.2. Bağdat Paketi'nin Türkmenlerle İlişkilere Etkileri.....	43
2.3. Cumhuriyet Dönemi Irak - Türkiye İlişkilerinde Türkmenler	45
2.4. Baas Dönemi Irak – Türkiye İlişkilerinde Türkmenler	48
2.4.1. İran-İrak Savaşı Sırasında Türkmenler	53
2.4.2. İran İslam Devrimi'nin Bölgeye Etkileri	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Durum	61
3.2. Körfez Savaşı ve Türkmenler Üzerindeki Etkileri.....	64
3.3. 1990'larda Türkiye'nin Dış Politikaları Bağlamında Türkmenlerin Durumu	70
3.3.1. Irak Türkmen Cephesi'nin Kuruluş Süreci	71
3.4. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Kürtlerle İlişkileri ve Türkmenler	76
SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	88
EKLER	101

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kerkük'te Nüfus Sayımları.....	21
Tablo 2. Irakta Yapılan Nüfus Sayımları.....	23
Tablo 3. ITC'nin Irak'ta Türkmen Nüfusu Tahminleri.....	24

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Irak Türkmenlerinin Kimlikleri.....	14
Şekil 2. Irak'ta Türkmen Yerleşim Bölgeleri.....	20
Şekil 3. Sykes-Picot Anlaşmasına Göre Paylaşımlar.....	27
Şekil 4. Körfez Savaşında Irak ve Müttefik Hareketleri.....	66
Şekil 5. Irak'ta Uçuşa Yasak Bölgeler (36. Paralel).....	75
Şekil 6. KDP ve KYB'nin Irak'taki Etki Alanları.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia

bkz. : Bakınız

c: cilt

CENTO: Central Treaty Organization

ed. : Editör

KDP: Kürdistan Demokratik Partisi

KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği

ITC: Irak Türkmen Cephesi

s. : Sayfa

yay. : Yayınlar

yy. : Yüz yıl

GİRİŞ

Ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla ve bu sürecin karşısında duramayan imparatorlukların da dağılmasıyla birlikte, bu imparatorlukların kalıntıları olan bölgelerde milliyet unsuruna dayalı birçok farklı devlet kurulmuştur. Ortadoğu'da son dönemin büyük imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreciyle ve ulus devlet akımının imparatorluk içerisindeki milliyetlere motivasyon sağlamasıyla birlikte, bölgede birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden biri de, İngiltere mandasına verilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ve yaklaşık 14 yıllık manda yönetimi ardından bağımsızlığına kavuşan Irak Devleti'dir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra, Musul ve Bağdat vilayetlerinin birleştirilmesiyle kurulan Irak, 1920 yılında Büyük Britanya kontrolünde Milletler Cemiyeti mandası olarak ilan edilmiştir. Daha sonra 1932 yılında İngiltere'nin Irak'tan çekilmesiyle, bağımsız bir devlet olarak Irak Krallığı kurulmuştur.¹

Bir ulus devlet olarak Arap milliyeti ekseninde kurulan Irak, içerisinde birçok farklı etnik unsuru da barındırmaktadır. Bu unsurlardan biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş kökenleriyle akraba olan Irak Türkmenleridir. Bölgedeki tarihleri itibariyle Osmanlı ve hatta Selçuklulardan çok daha eski olan Irak Türkmenleri, uzun yıllar boyu kimliklerini ve kültürlerini koruyarak Irak toprakları içerisindeki varlıklarını sürdürmüştür.

Çok etnisiteli Irak toprakları içerisinde, Irak Türkmenleri, Araplar ve Kürtlerle birlikte en yoğun nüfusa sahip üç etnik unsurdan birisidir. Ancak bu duruma rağmen Irak'ta siyasi hayatın çok etnisiteli yapıya uygun ilerlememesi ve Araplar dışında -ki Araplar içerisinde de Sünni ve Şii ayrım, başlı başına bir başka kimlik sorunudur- diğer

¹Ülke Profili: Irak, Al Jazeera Türk Web Sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-irak>, (Erişim: 23.01.2019)

unsurlara zaman zaman verilen haklar dışında mümkün olduğunca yönetimin dışında tutulması, diğer etnik unsurlarda olduğu gibi Irak Türkmenleri için de bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Irak Türkmenleri, Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile bağlarını sürdürmüştür. Özellikle yoğun Türkmen nüfusunun bulunduğu Musul'un, Türkiye'nin çabalarına rağmen İngiltere mandasındaki Irak'ta kalması, Türkiye ve Irak Türkmenlerinin arasına bir sınır koymuş ve ilişkileri ciddi anlamda etkilemiştir. Türkiye, bundan sonra akraba topluluk Irak Türkmenleri ile ilişkilerini, sürecin getirdiği şartlar dahilinde yönetmiş ve Türkmenler, bir dış politika unsuru haline gelmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle olan ilişkilerini; Irak Türkmenlerine yönelik dış politika üretim sürecinde uluslararası sistemin, Türkiye'nin Irak'la ikili ilişkilerinin ve yine Türkiye'nin kendi iç dinamiklerinin etkilerini ve bu etkiler doğrultusunda üretilen çıktıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkmenlere yönelik üretilen dış politikada, uluslararası sistemin dönemsel değişimlerinin ve Türkiye'nin bu değişimler içerisindeki yerinin ne denli etkili olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de yöneticilerin sisteme dair kişisel algılarının ve ülkenin iç sorunlarının bu ilişkileri sistemik verilerle birlikte değerlendirerek ne yöne evirdiğini tartışmaktadır. Böylece, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik güncel dış politikasına tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşma fırsatı sunmayı amaçlamaktadır. Son olarak Irak'ın hem kendi içerisindeki etnik/siyasi unsurlarından, hem de dış etkenlerden kaynaklı iç dinamiklerinin söz konusu ilişkilere etkileri de ortaya konmaktadır.

Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle ilişkileri, Irak'ta uzun yıllardır baskı altında bulunan ve temsiliyetleri sağlanamayan Irak Türkmenlerinin, Türkiye ile etnik ve kültürel bağları açısından önemlidir. Irak Türkmenlerinin önemli bir bölümünün yaklaşık son

yüz yıldır yaşadığı problemlerde Türkiye'ye teveccüh etmeleri ve bazı kültürel ve siyasi kurumlarını Türkiye merkezli kurmaları, Irak Türkmenleri ile Türkiye'nin bağlarının, tıpkı Kıbrıs Türkleriyle olduğu gibi organik olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilişkilerin tarihsel olarak çeşitli şartlar dahilinde ilerleyişinin ortaya konması, hem uluslararası sistemin, hem de Irak ve Türkiye'nin bugünkü durumları çerçevesinde Türkiye-İrak Türkmenleri ilişkilerini analiz etmeye bir ışık tutacağı muhtemeldir. Irak'ta Türkmen kimliğinin diğer baskın unsurlar altında kaybolmaması, Türkiye için de son derece önemlidir. Gerek etnik ve kültürel bağlardan kaynaklı idealist bir yaklaşımla olduğu, gerekse kimliğe dair enstrümantal yaklaşımla olduğu düşünülün, Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle ilişkileri, bölgedeki diğer oyunculara ve onların benzer durumlarda etkinliklerini ne şekilde kullandığı göz önüne alınca, Türkiye'nin bölge politikalarında etkinliğini arttıracacağı aşikardır. Bu anlamda tarihsel veriler doğrultusunda, yeni oluşan durumlara uygun bir yaklaşım geliştirilerek bu ilişkiler daha da canlandırılıp, karşılıklı kazan-kazan ilişkisine döndürülebilir.

Çalışmada, konuyla ilgili yazılmış kitaplardan, makalelerden, süreli yayınlardan ve çeşitli web sitelerinden yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynakların bir bölümü, Türkiye'de yaşayan Irak Türkmenlerinin eserleridir. Bu anlamda Irak Türkmenlerinin durumunu zaman zaman birinci ağızdan okuma fırsatı bulunmuştur. Uluslararası literatürde çok çalışılmış bir konu olmadığı görüldüğünden, yararlanılan yabancı kaynak sayısı nispeten daha sınırlı kalmıştır. Bunlarla birlikte Kerkük Vakfı yetkilileri, özellikle Prof. Dr. Suphi Saatçi, Irak Türkmen Cephesi yetkilileri ve kurucu üyeleri, daha önce bölgede yaşamış bazı Irak Türkmenleri, Kerkük eski valisi, Irak'ın önemli siyasi figürleri ile de görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler çalışmaya dolaylı olarak, düşünsel bir çerçeve sunma anlamında katkı sağlamıştır.

Çalışma, konuyu belli bir tarih aralığında; 1918'den başlayarak 1990'ların sonuna kadar olan dönemde incelemektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları, bölgedeki konjonktürde ciddi değişimler yaratmış olduğu ve hemen ardından 2003 yılında Irak'ın ABD

tarafından işgali Irak'ta tamamen bir rejim değişikliğini beraberinde getirdiği için, çalışmanın tarih aralığı 1990'ların sonuna kadar alınmıştır.

Çalışma, neoklasik realist teori bağlamında ele alınmaya çalışıldığı için, burada, teorinin kendisinden biraz bahsetmek yerinde olacaktır.

Uluslararası ilişkiler, bir disiplin olarak ortaya çıkışından sonra her dönem farklı tartışmalar eşliğinde ilerleyerek, ihtiyaçlar ve eleştiriler doğrultusunda çeşitli teorileri bünyesine katmıştır. Disiplinin ilk ortaya çıkışından sonra birinci büyük tartışma olarak bilinen realizm/idealizm tartışmasının taraflarından biri olan realizm, her ne kadar bugün alandaki eski hükmüne sahip olmasa da, tekrar tartışılarak ve “restore edilerek” saygınlığını korumaya devam etmektedir.² Teori, süreç içerisinde farklı yaklaşımlar geliştirerek realist paradigma içerisinde yeni tartışmalar/teoriler doğurmuştur. Neoklasik realizm, söz konusu teorilerden biri olarak “bütüncül” bir yaklaşımla uluslararası ilişkileri okuma eğilimindedir.

Neoklasik realizmin tanımını ve içeriğini anlatmak için, öncelikle klasik realizmden ve sonra, Soğuk Savaş ve iki kutuplu sistemi açıklamaya yönelik yeni bir realist yaklaşım olarak neorealizmden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Realizm, anarşinin ve otorite yoksunluğunun hakim olduğu uluslararası ilişkilerde devletlerin egemen ve tamamen otonom olduğunu savunur. Bu anarşi ortamında, güç, temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır, çünkü ancak güç ile devletler kendilerini koruyabilir ve hayatta kalabilirler. Realist teoriye göre dört temel varsayım bize sistemi açıklamaktadır:³

1- Her devletin temel amacı hayatta kalmaktır,

² Ken Booth, **Realism and World Politics**, ABD, Routledge Yayınları, 2011, s.1.

³ Anne-Marie Slaughter, Thomas Hale, **International Relations, Principal Theories**, Oxford University Press, 2013, s.1-2.

- 2- Her devlet, bu amaç doğrultusunda rasyonel olarak hareket etmektedir,
- 3- Her devlet az veya çok askeri kapasiteye sahiptir, hiçbir devlet komşusunun niyetini tam olarak bilemez. Dolayısıyla dünya belirsizlik ve tehlikelidir,
- 4- Ekonomik ve askeri kapasiteye sahip büyük güçler bu sistemde belirleyicidir.

Bu varsayımlar doğrultusunda, realist teori, 1970'lere kadar uluslararası ilişkiler disiplininde hakim teorilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1970'lerin ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve neoklasik realizmin üzerinden şekillendiği neorealist teori ise, iki kutuplu sistemi güçler dengesinin olduğu ve caydırıcılıkla desteklenmiş bir barış ve istikrar dönemi olarak görmektedir. Diğer taraftan neorealizm, sistemi, realizmin aksine birimler yerine yapı ile açıklamakta ve dolayısıyla birimler arası ilişkilerin bu yapı doğrultusunda şekillendiğini söylemektedir. Böylece birimlerin, yani klasik realizmde olduğu gibi temel aktörler olan devletlerin dış politikalarının, bu yapının onları sürüklediği gibi şekillendiğini savunmaktadır. Neorealizm genel hatlarıyla yapısal, devletlerin iç ve dış politikalarını kesin bir şekilde ayıran; ekonomik durum, lider, rejim gibi iç dinamikleri önemsiz sayan bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Soğuk Savaş'ın bitiş süreci, neorealizmin, sistemin uluslararası ilişkileri belirlediği iddiasını sarsarak teorinin geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. SSCB, Gorbaçov'un "Glasnost" (saydamlık) ve "Perestroika" (yeniden yapılandırma) politikalarının ardından güç kaybetmeye başlamıştır. Ardından SSCB içerisindeki devletler bir bir bağımsızlıklarını edinmeye başlamış ve son olarak SSCB, iki Almanya'nın birleşmesine bir tepki gösteremeyecek kadar zayıf düşmüştür. Bu, SSCB'nin dağılmasına ve Soğuk Savaş'ın sona ermesine neden olmuştur. Bu durum, SSCB içerisinde yapılan değişim hareketlerinin; yani birim düzeyindeki iç dinamiklerin nasıl iki kutuplu dünya sistemini sonlandırdığını göstermiştir. Diğer bir

⁴ Sami Kiraz, **Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2018, s.17.

ifadeyle, neorealizmin en önemli önermesi olan sistemin birimler arası ilişkileri belirleyen yegane unsur olduğu iddiasını çöktürmüştür.⁵

Neoklasik realizm, realist teori içerisindeki tartışmalar doğrultusunda gelişen bir teori olarak Soğuk Savaş'ın bitiş süreciyle birlikte neorealizmin geçerliliğinin sorgulandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Neorealizm eleştirilerine bir cevap verme niteliği taşıdığını söyleyebileceğimiz neoklasik realizmin en temel özelliği, bütüncül olması; yapının sistem ve iç dinamiklerin birlikte değerlendirilerek açıklanabileceğini savunmasıdır. Neoklasik realizm literatürde ilk kez Gideon Rose tarafından kullanılmış ve Randall Schweller, Fareed Zakaria, Thomsen J. Christensen, William Wolforth gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir.⁶

Neoklasik realist teoriye göre, birimler; yani devletler uluslararası arenada yine temel aktörler konumundadır. Uluslararası arena, anarşi ve hiyerarşi kavramları üzerine kuruludur. Ancak devletler, klasik realizmde olduğu gibi bu anarşi ortamında güvenliklerini sağlama peşinde değildirler; devletler, uluslararası anarşi ortamının belirsizliklerine, dış çevrelerini kontrol altına alma veya şekillendirme arayışına giderek tepki gösterirler.⁷ Devletler, uluslararası olaylara kendi iç dinamikleri çerçevesinde karşılık verebilir, ya da tam tersi olarak iç problemlerini, uluslararası düzeyde yaptığı hamlelerle çözüme girişiminde bulunabilirler.⁸

Neoklasik realizm uluslararası ilişkileri, bir bağımlı değişken, bir ara değişken ve bir bağımsız değişken üzerinden açıklamaktadır. Bağımsız değişken, uluslararası sistem ve göreceli güç dağılımıdır. Burada uluslararası sistem, neorealizmde olduğu gibi yine temel güdüleyicidir. Ara değişken, devletlerin iç dinamiklerine karşılık gelmektedir. Karar alıcıların algılamaları, devletlerin toplumsal, kültürel yapısı, çıkar grupları vs.

⁵ Kiraz, **a.g.e.**, s.21.

⁶ Kiraz, **a.g.e.**, s.25.

⁷ Gideon Rose, **Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy**, Cambridge University Press, 1998, s.152.

⁸ James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff Jr, **Contending Theories of International Relations**, ABD, Pearson 5. Edition, 2000, s. 89.

gibi yerel faktörler, söz konusu iç dinamiklere dahil edilmektedir.⁹ Bağımlı değişken ise devletlerin bu iki değişkeni de kullanarak ürettiği dış politikaları ve hamleleridir.

Neoklasik realistler, devletlerin uluslararası ilişkilerde bağımsız değişken olan sistemden gelen sinyalleri, ara değişken olan iç dinamiklerle (lider algısı, toplumsal yapı, rejim, ekonomi vs.) yorumlayıp bir çıktı halinde bağımlı değişkene dönüştürdüğünü savunur. Ancak önem sırası, yine sistem lehinedir. Birimlerin uluslararası arenadaki hamleleri, bu iki değişkenin mantıklı bir sentezi olarak oluşmaktadır.

Bu tez, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasını incelerken, neoklasik realist teoriden yararlanmaktadır. Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle ilişkilerinin Irak ile ilişkileri doğrultusunda ilerlediği, Irak ile ilişkilerinin de sistemik ve iç dinamiklere bağlı nedenlerle inişler ve çıkışlar gösterdiği ve Türkiye'nin Türkmenlere yönelik dış politikasının da bu bağlamda yine bağımlı ve ara değişkenlerin sentezlenmesiyle şekillendiğini göstermeye çalışmaktadır.

Tez, neoklasik realist teori bağlamında Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasını incelerken, bağımsız değişkeni, yani sistemi 3 temel ögeye ayırmaktadır:

- 1- İki savaş arası dönem
- 2- Soğuk Savaş dönemi
- 3- Soğuk Savaş sonrası dönem.

Sistemi açıklamaya yönelik yapılan bu kategorizasyon, neoklasik realizmde ana motivasyon kaynağı ve bağımsız değişken olan sistemik değişikliklerle birlikte dış politikanın nasıl değiştiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu sistemik değişikliklerden bağımsız olarak, aynı bağımsız değişken (yani aynı uluslararası

⁹ Kiraz, a.g.e., s.28.

sistem) dahilinde değişen bağımlı değişkenlerin (yani dış politikaların) de nedeninin değişen/farklı ara değişkenler (yani i dinamikler) olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Neoklasik realist teori bağlamında ortaya konmaya çalışılan konu, özellikle Türkiye'deki ve Irak'taki gelişmeleri de ortaya koyarak buradan bir yol amaya çalışmaktadır. Bu nedenle çalışmanın bölümleri, neoklasik realist teoride dış politika üretiminde ana etken olan uluslararası sistem değişimleri üzerinden üç bölüme ayrılarak incelemektedir.

Birinci bölümde, iki dünya savaşı arası dönemde Türkiye - Irak ilişkileri bağlamında Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikası irdelenmektedir. Bu dönemde, uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı ve Türkiye'nin bu ortam içerisindeki yeri, sistemik veriler olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan, henüz kurulmuş bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin durumu ve karizmatik bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika algılarının etkileri ortaya konmaktadır. Bu dönemde etkin kavramlar olarak Misak-ı Milli, Batı'yla bütünleşme ve "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışları çıkış noktası alınarak, Türkiye'nin iç dinamiklerinin meseleye olan etkisi incelenmektedir. Irak Krallığı içerisinde bu dönemde hanedan dışında etkin bir siyasi yapılanma olmadığı gözüktüğünden, Türkiye ile ilişkilerde Irak hanedan yönetimi tek etken olarak ele alınmaktadır. Bölümde, daha çok Irak Türkmenlerinin Türkiye ile ilişkilerinin kopma noktası sayılabilecek Musul meselesi odağında bir anlatım sağlanmaktadır.

İkinci bölümde, Soğuk Savaş dönemi Türkiye-Irak ilişkilerinde Türkmenlerin durumu ele alınmaktadır. Ciddi bir uluslararası sistem değişimi altında ve Soğuk Savaş'ın blok merkezli ilerleyişi dahilinde, Türkiye'nin konuyla ilgili dış politika tutumu incelenmektedir. Bu dönemde uluslararası sistemik verilerin dış politika üretiminde i dinamiklerin çok daha ötesinde olduğu, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının blok hareketleri -ve özellikle Sovyet tehdidi algısı- dahilinde geliştiği ortaya konmaktadır. Dönemin ilk yıllarında Irak'ta öncelikle hanedan, cumhuriyet devrimi

sonrasında ise askeri kadrolar yönetimde etkin olduğundan, Türkiye Irak ilişkilerinde Irak yönetimi odak alınmaktadır. Baas Partisi'nin Irak'ta yönetimi eline almasıyla, yürütülen Araplaştırma politikaları dahilinde Arap olmayan diğer etnik unsurlar gibi Türkmenlerin de ciddi baskılara maruz kaldığı ortaya konmakta, Türkiye'nin ise Irak'ta ortaya çıkan baskın Arap kimliğini, Arap dünyası ile ilişkileri açısından değerlendirdiği açıklanmaktadır. Yine bu dönemde Irak'ın etkin iç dinamiklerinden biri olarak Kuzey Irak'taki Kürt hareketi ve bu hareketin Türkiye ile Irak ilişkilerine ve Türkmenler üzerindeki etkilerine değinilmektedir. 1979 İran İslam Devrimi'yle beraber İran'ın bölgedeki etkinliğinin Şiilik odağında yükselmesi, bu durumun Irak ve Türkiye üzerindeki etkileri ele alınarak üçüncü bir tarafın söz konusu ilişkilere etkileri ortaya konmakta ve yine devrimin Türkmenler üzerindeki mezhepsel anlamda etkilerinden bahsedilmektedir. Genel olarak Irak'ta cumhuriyet devrimi ve sonrasında Baas rejiminin kontrolü eline alması gibi değişiklikler dahilinde Türkiye'nin Türkmenlerle ilişkilerinin, bu dönemde -diğerlerine nispeten- asgari düzeyde ilerlediği açıklanmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-İrak ilişkilerinde Türkmenlerin durumu incelenmektedir. Bu dönemde, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistem verileri dahilinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve bunun dış politikaya etkileri ortaya konmaktadır. Sistemin hegemon gücü olan ABD'nin bölge politikalarının Türkiye'ye, Irak'a ve bu iki ülkenin ilişkilerine -ve bu bağlamda Türkmenlere- olan etkileri açıklanmaktadır. Yine bu dönemde, Türkiye'nin hem iç hem de -Irak'ın kuzeyinde Kürt grupların etkinliği ve Irak, Suriye ve İran'daki PKK yapılanmalarının ülke içine etkileri nedeniyle- dış sorunu sayılabilecek Kürt sorunu bağlamında attığı dış politika adımları ve bunların Türkmenlere etkileri irdelenmektedir. ABD'nin Kürt hareketi üzerine yaklaşımları, bu durumun da Türkiye'nin Irak yaklaşımlarını ne şekilde etkilediği gözlemlenmektedir. Bahsedilen durumlar dahilinde ve Türkiye'nin sözü geçen sorunlarıyla beraber, Irak Türkmenlerine olan ilgisinin diğer dönemlere nispeten çok daha arttığı ve somutlaştığı gösterilmeye çalışılmaktadır.

1. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, savaştan henüz çıkmış bir devletin mirasıyla kurulan yeni bir devlet olarak yüzünü batıya çevirmiş ve muasır medeniyetler seviyesine Batı modeli üzerinden ulaşmayı hedeflemiştir. Atatürk'ün "devletçilik" ilkesinden taviz vermemekle birlikte, sosyal ve yönetsel anlamda Batı medeniyetinin bir parçası olma yolunda birçok adım atılmıştır. Bu, devletin dış politikasına da yansımış; mümkün olduğunca Batı'ya entegrasyon sürecini baltalayacak çatışmalardan kaçınılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin etnik, kültürel ve tarihi bağlarının bulunduğu Irak Türkmenleriyle ilişkileri, Osmanlı Devleti'nden henüz ayrılan Irak'ı manda yönetimi altında tutan İngiltere ile -ve dolayısıyla Batı ile- ilişkileri bağlamında analiz edilmesi uygun görülmektedir. Türkiye'nin, Türkmenleri direkt ve yakından ilgilendiren Musul meselesinde sürdürdüğü politikalar esasında bir çatışma içermektedir. Bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine kurulduğu temel esaslardan biri olan Misak-ı Milli ve bu sınırların korunması, diğer taraftan yine bu yeni devletin üzerine inşa edildiği başka bir esas olarak Batı dünyasına entegrasyonu bulunmaktadır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ve uluslararası konferanslarda takındığı tutum ve bu kurumlara olan yönelimi, yine Türkiye'nin Batı sistemine entegrasyonu üzerinden okunabilmektedir. Türkiye, öncelikle mümkün olduğunca Misak-ı Milli odağında hareket etmeye çalışmış; ancak İngiltere'nin Musul meselesinde etkinliğini de kullanarak Musul'un Türkiye'ye verilmesine şiddetle karşı durmasıyla, savaş yorgunu yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ile bir güç mücadelesine giremeyeceğinin de bilincinde olarak ve Batı dünyasına, entegrasyon esasını bozmamak adına -ve tabii ki verilen güç mücadelesindeki hesaplar sonucunda- Musul'dan vazgeçmek durumunda kalmış ve Musul İngiltere'ye bırakılmıştır. Bu anlamda Irak'ın İngiliz mandası altında olduğu dönemde, Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle ilişkilerinin Türkiye-Irak merkezli olmaktan ziyade Türkiye'nin İngiltere dolayısıyla Batı dünyası ile ilişkileri odağında analiz edilmesi gerekmektedir.

Irak Türkmenleri ve Türkiye ilişkileri açısından son derece önemli bir konu olan Musul meselesi örneğinde, uluslararası sistem bağımlı değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı örnekte, ara değişkenler Mustafa Kemal Atatürk'ün uluslararası sisteme dair algısı ve ülkenin ekonomik ve askeri kapasitesi olarak zuhur ederken, Türkiye'nin uluslararası konferanslar ve Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmeler sonucunda Musul'dan vazgeçmesi bağımlı değişken olarak netice vermiştir.

1.1. Irak Türkmenleri

1.1.1. Türkmen Tanımı

“Türkmen” tanımı, günümüzde Orta Asya ile beraber daha çok Irak ve kısmen Suriye, Lübnan gibi çeşitli bölgelerde yaşayan ve Anadolu Türkleriyle etnik, kültürel ve tarihi bağları bulunan toplumları belirtmek için kullanılan bir tanımdır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde Türkmen kelimesi, “Türkmenistan Cumhuriyeti'nde ve Irak'ta yaşayan Türk soyundan bir halk ve bu halktan olan kimse” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Türkmen kelimesinin, ilk kez Kaşgarlı Mahmut'un 11. yy.'da kaleme aldığı “Divan-ı Lügat-i - Türk” adlı eserinde, Türk ve Müslüman olanları belirtmek için kullanıldığı bilinmekte ve “Türk” ve “iman” kelimelerinden türetildiği sanılmaktadır.¹¹ İranlı tarihçi Reşidüddin Fazlullah-i Hemedani 'nin 14. yy.'da yazdığı “Camiut-Tevarih” adlı eserinde ise “Türkmen” kelimesiyle ilgili: “Oğuzlar Maveraünnehir ve İran'a gelince, iklim, hava ve su tesiri ile tedricen Taciklere benzediler. Fakat tam Tacik biçimini almadıkları için de İranlılar onlara ‘Türk-manend’ Türk'e benzer, adını verdiler. Türkmen ismi bu şekilde ortaya çıkmıştır.” şeklinde bir açıklama mevcuttur.¹² Türkolog Fuad Köprülü de, görüşünü Divan-ı Lügat-i Türk'e dayandırarak Türkmen

¹⁰ Türk Dil Kurumu Web Sitesi, **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=321612, (Erişim: 01.05.2016).

¹¹ Ümit Ertuğrul, **Irak Türkleri ve Türkiye**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları, 2006, s.123.

¹² Reşidüddin, **Cami ut-tevarih** (Selçuklular Kısmı), Ankara, 1960, s.352 aktaran Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, C.1, 6. Baskı, İstanbul, 1993, s.29., Aktaran: Selami Saygın, **Irak Türkmenleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2010, s.1.

adının, Müslüman-Türk gruplarına verildiğini söylemektedir.¹³ Türkmen kelimesinin ortaya çıkışı hakkında farklı iddialar bulunsa da, en fazla kabul gören görüşe dayanılarak ve *-men, -man* eklerinin Türkçe’de abartı ifade ettiğini gösteren etimolojik bilgi de göz önüne alındığında, “Halis Türk – Öz Türk” anlamına geldiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.¹⁴

Bugünkü Irak toprakları Osmanlı Devleti hâkimiyetindeyken, bölgeden merkeze bilgi aktarmak için yazılan salnamelerde, Musul ve Kerkük bölgesinde yaşayan Türkmenlerin “Türk” olarak ifade edildiği görülmektedir. 1907 yılında yazılan Musul salnamesinin “Kerkük Sancağı’na Dair Malumat” başlıklı bölümünde: “Ehli teshir umumiyetle Türk olup Türkçe tekellüm ederler (Halkı çoğunlukla Türk’tür ve Türkçe konuşurlar)” şeklinde bir ifade mevcuttur.¹⁵ Yine benzer şekilde Tuzhurmatu, Dakuk gibi bölgeler için yazılan salnamelerde de “Türk” kelimesi kullanılmaktadır.

Uzun yıllar “Türk” olarak adlandırılan Irak Türkmenleri, resmi olarak ilk kez Lozan Barış Konferansı sıralarında İngiliz heyeti tarafından “Türkmenler” olarak ifade edilmiştir. Bilinçli olarak yapılmış olduğu iddia edilen bu adlandırmanın nedeni, bugünkü Irak bölgesinde yaşayan Türkmenlerin Türkiye ile olan bağlarının altını boşaltmak ve kökenlerini Anadolu Türklerinden ayırma isteği olduğu düşünülmektedir.¹⁶ Durumu bu şekilde değerlendiren ve Türk heyetinin başında bulunan İsmet İnönü, “Türkmen” ve “Türk”ün eşanlamlı olduğunu, hatta bu anlamda Türkiye Türklerinin de Türkmen olduklarını söyleyerek, böyle bir politik manevra yapılamayacağını ileri sürmüş ve tanımı bu şekilde itibarsızlaştırmıştır.¹⁷

¹³ İsmet Küçükkaragöz, **Irak’taki Türkmen Varlığı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.24.

¹⁴ Aydın Beden, **Türk Basımına Göre Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.2.

¹⁵ Salname, Osmanlıca hali ile ekte mevcuttur. EK-1.

¹⁶ Günümüzde, Irak bölgesinde yaşayan Türkler için “Türkmen” deyimini daha belirleyici olduğundan ve ayrıca literatürde kullanımı nispeten daha yaygın olduğundan, biz de çalışmamızda “Türk” yerine “Türkmen” deyimini kullanmayı tercih ettik.

¹⁷ Suphi Saatçi, **Kürtlerin Haklarına Evet Peki ya Irak Türkmenleri?**, Milliyet, 15.06.1991. aktaran: Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı**, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996, s.35.

Irak'ın bağımsızlığından sonraki süreçte, General Abdulkerim Kasım İhtilali ve sonrasında gelen Baas rejimiyle beraber “Türkmen” deyimini tekrar ortaya çıkarmıştır. Baas rejiminin 1970’te yayımladığı “Devrim Komuta Konseyi 89 No’lu Karar”¹⁸ adlı bildiri de, Irak Devleti ilk kez resmi olarak “Türkmen” adını kullanmıştır. Buradaki amacın, daha önce Lozan’da İngiliz heyetinin yaptığından farklı olmayıp, Türkmenlerin Anadolu Türkleri ile bağlarını bu tanımla birlikte ayırma girişimi olduğu düşünülmektedir. Türkmenler ise, kısmen, yönetim tarafından kendilerine verilen “Türkmen” adından rahatsızlık duymamışlar ve bu deyimini kullanmaktan çekinmemişlerdir.¹⁹ Yine de Irak Türkmenleri’nin tamamı, kendilerini aynı şekilde ifade etmemekte ve “Türkmen”, “Irak Türkü”, “Türk”, “Iraklı” gibi farklı kimlikler benimsemektedirler.²⁰

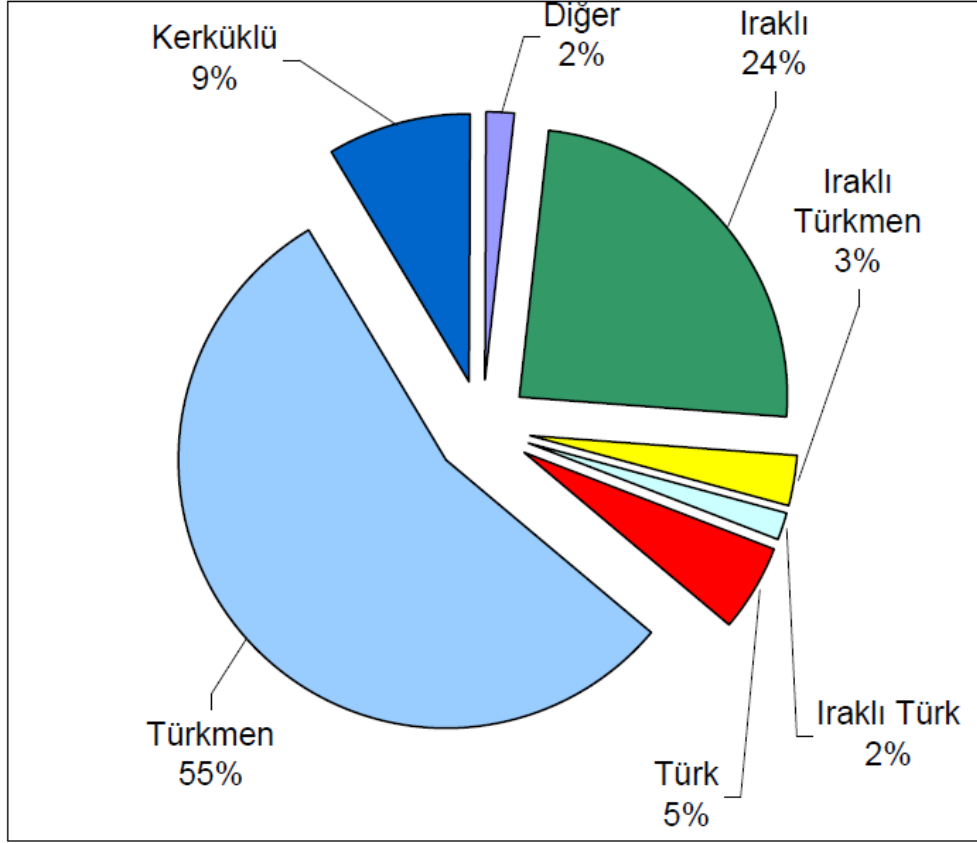
Irak Türkmenlerinin kendilerini tanımlama şekli de farklılıklar göstermektedir. “Iraklı Türkmen”, “Türkmen”, “Türk”, “Iraklı” gibi çeşitli kimliklerle kendilerini tanımlamaktadır. Burada, Türkmenlerin yaşadıkları bölgeler, bağlı oldukları mezhepler gibi çeşitli nedenlerin kimlik tanımlamalarını etkilediği söylenebilmektedir.

¹⁸ Karar metni ekte mevcuttur, bkz. EK-2.

¹⁹ Sönmez Ateş, **Irak Türkleri Hakkında, Türk Kültürü**, sayı 5, Mart 1963, s.42, aktaran: Saatçi, a.g.e., s.16.

²⁰ İbrahim Sirkeci, **Irak Türkmenleri ve Türkmenlerin Yurtdışına Göçü**, Bristol, Bristol Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2005, s.15.

Şekil 1. Irak Türkmenlerinin Kimlikleri (2005)

Kaynak: İbrahim Sirkeci, a.g.e., s.15.

Şekil 1’de de gösterildiği üzere, Irak’ta, Türkmenlere yönelik 2005 yılında yapılan bir anket çalışmasında, Türkmenlerin %55’inin kendilerini “Türkmen” olarak tanımladıkları görülmektedir. Geri kalanların ise %24’ü “Iraklı”, %9’u “Kerküklü”, %5’i “Türk”, %3’ü “Irak Türkmeni”, %2’si “Irak Türkü” ve yine %2’si diğer şekillerde kimliklerini tanımlamaktadır.²¹

Yapılan akademik çalışma ve yayınlarda, ”Irak Türkmenleri” ifadesine çokça rastlanıldığı gibi “Irak Türkleri” ifadesiyle de sıklıkla karşılaşılabilir. Türkmen deyiminin kullanımı her ne kadar yanlış gözükse de bazı kesimlerce, Irak Devleti tarafından ilk kez resmi olarak Baas rejimince kullanıldığı ve farklı amaçlar güdüldüğü

²¹Sirkeci, a.g.e., s.15.

gerekeçesiyle kullanılmamaktadır. “Türkmen” terimini kullananlara göre ise, Irak’ta yaşayan Türkmenlerin, Osmanlı döneminden önce Irak topraklarına yerleşmiş olan Türkleri de ifade etmesi için “Türkmen” terimi ile nitelendirmenin daha uygun olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin resmi politikası çerçevesinde kullanılan söylemler ve yazışmalarda da, “Irak Türkmenleri” deyişinin bu görüş doğrultusunda kullanıldığı görülebilmektedir.²²

1.1.2. Türkmenlerin Irak’a Gelişi

Bilindiği kadarıyla, Irak bölgesine Türkmenlerin ilk yerleşimi, 674 yılında Emevi valisi Ubeydullah bin Ziyad’ın Buhara’dan getirdiği bir Türk birliğini bölgeye yerleştirmesiyle başlamıştır. Emevi halifesi Muaviye, Ubeydullah bin Ziyad’ı Buhara üzerine sefere göndermiş, yapılan savaşlar sonunda bir sonuç elde edemeyen Ubeydullah, Buhara hakimi Kabaç Hatun ile bir anlaşma yaparak geri dönmüş ve beraberinde 2 bin kadar Türkmen paralı askeri Irak’a getirerek Basra bölgesine yerleştirmiştir. Gelen askerlerin yerleştiği bölge daha sonra anavatanlarına ithafen “Buhariyye” ismini almıştır.²³

694’te Irak valisi olan Haccac bin Yusuf, Buhara’dan gelen Türkmen askerleri ve bunlarla beraber Asya’nın içlerinden getirttiği 25-30 bin civarı Türkmen’i de Vasıt şehrine yerleştirmiştir.²⁴ Horasan valisi Abdullah bin Tahir ise, halifenin emri üzerine Türkistan’ın çeşitli bölgelerinden her yıl 2 bin Türkmen savaçısını Irak’a göndermektedir.²⁵ Bu tarihten sonra Türkmen askerler hızla halifelik ordusuna katılmaya ve yetenekli olanlar giderek ordu içinde yüksek görevler almaya başlamışlardır.

²² Radiye Funda Karadeniz, **Türk Dış Politikasında Dış Türkler: Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.107-108.

²³ Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Neşriyat, 2003, s.20.

²⁴ Zekeriya Kitapçı, **Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Orta Doğuda Türkler Orta Doğu Türk Misyonunun Tarihi Temelleri: I**, Yedi Kubbe Yay., Konya, 2008, s.70-77., Aktaran: Beden, a.g.e., s.6.

²⁵ Şakir Sabir Zabıt, **Tarih-üs Sadaka Beyne’l Irak ve Türkiye**, Bağdat, 1955, s.39, Aktaran Saatçi, a.g.e., s.21.

Türkmenlerin halifelik içindeki yerleri Abbasiler döneminde daha çok belirginleştiği gözlemlenmektedir. Abbasi Devleti'nin kurucularından Ebu Muslim el Horasani, Emevilere karşı giriştiği mücadelelerde Türkmen askerlerden yararlanmışır. Özellikle IX. yüzyılın başlarından itibaren, halife Memun ve annesi Türk olan Mu'tasım döneminde Türkmenlerin Irak'a gelişlerinin ciddi oranda sıklaştığı görülmektedir. Türkmen askerler artık Bağdat'a alınmaya başlamış, ayrıca Türkmen hassa ordusu için Samerra kenti kurulmuştur. Halifelik ordusuna Türkmenlerin bu denli çok sayılarda alınmalarının nedenlerinden biri de, Şii Araplara karşı halifeliği koruyacak ciddi bir askeri güç gereksinimi olarak gösterilebilmektedir. Bir zaman sonra Bağdat'ta Sünniliği savunan en güçlü unsur haline geldiklerinden, halifelik, Türkmenlerin yetkilerini arttırmak yolundaki isteklerini yerine getirmek durumunda kalmış ve Türkmenler artık ordu içinde olduğu gibi yönetimde de daha yüksek görevlere getirilmeye başlamıştır. Türkmenlerin Abbasi halifeleri üzerindeki etkilerinin de böylece artmaya başladığı gözlemlenmektedir. İbni Haldun da Türkmenlerin bu etkinliğinden, onların devlete ait malları dilediklerince harcamalarından, yönetici memurları tayin ve azil yetkilerinden söz etmiştir:

“Halifelerin elinde bir şey kalmamıştı. Halifelerin hali, şairin şu beyitlerinde anlattığı gibiydi:

Halife, Vasıf ile Boğa (Vasıf ile Boğa iki Türkmen beyidir) arasında kafesteki kuş gibidir. Bir papağan ne öğretilirse onu söylediği gibi, halife de ona öğretilen sözleri tekrarlar.”²⁶

Büveyhoğulları'nın Bağdat'ı hakimiyetleri altına aldıkları dönemde (945-1055) Abbasi halifesi Kaim bi-Emirillah, süregelen Büveyhoğulları tehdidinden çekindiği için Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girerek Irak'ı Selçuklu hakimiyetine almıştır. Tuğrul Bey Bağdat'ta halife tarafından resmi bir törenle karşılanmış ve halife, kendisine “Melikü'l maşrik ve'l mağrib” ünvanını vererek “Allah'ın kendisine verdiği yerlerin tümünü Tuğrul Bey'e bıraktığını”

²⁶İbn-i Haldun, **Mukaddime I ve II**, İlgı Yayınları, 2013, s.136.

açıklamıştır.²⁷ Böylece Türklerin halifelik üzerindeki hakimiyetinin netleştiği gözükmektedir.

Selçukluların ardından yaklaşık 100 yıllık İlhanlı hâkimiyetinde kalan Bağdat ve Musul bölgesi, daha sonra Oğuzlar'ın bir koluna mensup olan Karakoyunlu Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir ve bölgedeki Türkmen sayısı tekrar artış göstermeye başlamıştır. Bu yıllarda Irak'a yerleşen Türkmen sayısı, toplam nüfusun yarısına ulaşmış, Türkçe, Arapça'dan sonra ikinci derecede konuşulan bir dil haline gelmiştir.²⁸

Osmanlı sultanı Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te gerçekleştirdiği "İrakeyn" seferi sonrasında Musul ve Bağdat bu kez Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş ve bir kez daha bölgeye büyük bir Türkmen göç dalgası yaşanmıştır. Yaklaşık 90 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sonrası Safeviler bölgeyi yeniden eline almış; ancak 15 yıllık bu Safevi dönemi, Osmanlı sultanı IV. Murat'ın ikinci Bağdat seferi sonrasında Irak'ı yeniden Osmanlı hâkimiyetine almasıyla son bulmuştur. Bu kez daha bilinçli iskan politikaları uygulanmış, güvenliği sağlamak adına Musul-Bağdat yoluna da Sünni Türkler yerleştirilmiştir. Eski Musul Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, Kerkük ve Erbil kazalarının merkezleri ve onlara bağlı köylerden birçoğu gibi, şuanda Irak Türkmenlerinin en önemli yerleşim bölgelerinden olan Telafer'in nüfusunun çoğunluğunun da IV. Murat zamanında yerleştirilmiş olan Türkmenler tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir.²⁹

Safevilerden sonra İran'ı yönetimi altına alan Nadir Şah, 1733-1743 arasında Irak'ta egemenlik tesis etmeye çalışmış ve bu dönemde Azerbaycan'dan getirdiği Şii Azeri Türklerini Irak'a yerleştirmiştir. Nadir Şah döneminde getirilip Irak'a iskân edilen Türkler, Irak'a toplu halde yerleşen Türklerin son halkasını oluşturmuş ve bundan

²⁷ Beden, a.g.e., s.10.

²⁸Mükrimin Halil Ymanç, *Celâyir*, İ.A., c.3, MEB., İstanbul, 1977, s.65., Aktaran: Beden, a.g.e., s.13.

²⁹Cevat Mustafa, *Tarih el-Türki Fi'l-Irak*, *Meceller el-Delil*, Ela-adet 2, Nefes, 1946, s.284, Aktaran Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.20, Ankara, 2002, s.603 - 624.

sonra bir daha Irak'a toplu Türk göçü gerçekleşmemiştir. Irak, bundan sonra, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki çekişmelere rağmen 1. Dünya Savaşı'ndaki İngiliz ileri harekâtına (1917) kadar, yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı Devleti yönetim ve medeniyet sistemi içinde kalmıştır.³⁰

1.1.3. Irak'ta Türkmen Yerleşimi ve Nüfusu

Bugünkü Irak topraklarını oluşturan coğrafi bölgenin yüzyıllar boyu, Bağdat ve Basra'dan oluşan "Irak" bölgesi ve Musul civarından oluşan "El Cezire" bölgesi olarak iki farklı bölgeden oluştuğu bilinmektedir. Zaten Irak ve El Cezire bölgeleri tarihsel, coğrafi, iklimsel ve etnik yapı bakımından da birbirinden farklılıklar göstermektedir.³¹ 20. Yüzyıl'ın başlarına gelindiğinde ise, bu iki bölge tek bir isimle çağırılarak Irak; Lozan ve Ankara Antlaşmalarında "Musul Türkleri" olarak adlandırılan Türkmenler de "Irak Türkmenleri" adını almıştır.

Bugünkü Irak topraklarına paralı asker olarak getirilen ilk Türkmenlerin geçici olarak Basra bölgesine yerleştirildikleri bilinmektedir. Daha sonraları yine askerlik alanında görev alan Türkmenler, kendileri için kurulan ve Bağdat'ın 120 km. kadar dışında yer alan Samarra kentine ve Bağdat bölgesine de yerleştirilmiştir. Ancak asıl büyük Türkmen göç dalgaları bu bölgelerden ziyade El Cezire bölgesine yönelik olmuştur.³²

Günümüzde Irak'taki Türkmen yerleşimleri, daha çok ülkenin orta ve kuzey bölgelerinde varlık göstermektedir. Türkmenler Musul, Erbil, Kerkük, Diyala ve Selahattin illerinin sınırları ile başkent Bağdat'ın birkaç mahallesinde de bir şerit halinde yayılmış bulunmaktadır.³³ Türkmenlerin %20'si "de facto" bölgesinde, %80'i

³⁰ Selim Hilmi Ozkan, **Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler**, Avrasya Etüdüleri Dergisi, s. 36., 2009-2, Ankara, 2009, ss. 139-140.

³¹ Saatçi, **a.g.e.**, s.18.

³² Mehmet Hazar, **Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi**, Türkoloji Araştırmaları 2/2, Bahar 2007, s.360.

³³ Hamza Celepoğlu, **Dünden Bugüne Irak Türkmenleri**, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.18.

Irak Merkezi Hükümetinin kontrolü altında bulunan bölgede yaşamaktadır. Irak'ın kuzeyinde yaşayan nüfusun ise %20'si Türkmenlerden oluşmaktadır. Kuzey Irak'ta bulunan Türkmenlerin %65 kadarı bölgeye göç ederek yerleşmiş, geri kalanı bölgenin yerlisi durumundadır. Birleşmiş Milletler'in 36. Paralel uygulamasının bir sonucu olarak Türkmenler, statüsü farklı iki ayrı bölgede yaşamak durumunda kalmışlardır. Irak tarihinde yaşanan çeşitli olaylar neticesinde Türkmen nüfus dağılımı zaman zaman değişkenlik gösterse de, genel ve tarihsel anlamda Türkmen yerleşimleri bu bölgelerde yoğunlaşmıştır.³⁴

İngiltere tarafından 1924 yılında hazırlanan ve Kuzey Irak'ta bulunan milletlerin etnografik dağılımını gösteren İngiltere'nin ulusal arşivinde bulunan 'Kuzey Irak'ta Etnisitelerin Ayrımını Gösteren Harita'ya göre, Hristiyan, Arap ve Kürtlerin yaşadıkları bölgelerle, bunların arasında kalan Türkmenlerin yaşadıkları bölgeler gösterilmektedir. Bu bölgeler Telafer, Musul köyleri, Erbil, Altınköprü, Kerkük, Kifri, Karatepe, Hanekin, Kızlarbat ve Mendeli olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵ 1910 tarihinde bir İngiliz diplomatın bölgeye yaptığı ziyaretler sırasında aldığı notlarda, Kerkük, Telafer, Tuzhurmatu gibi bölgelerde yaşayan Türkmen çoğunluktan bahsetmekte, Kerkük şehrinin lisanının ise tamamen Türkçe olduğunu bildirmektedir.³⁶ Irak'ta Türkmen yerleşimleri ile ilgili yazılan Arap kaynaklarında da genel hatlarıyla durum farklı değildir. Kuveytli yazar Muhammed Dayfullah el Mutairi'nin "Musul ve İskenderun problemleri ve Türk-Arap İlişkileri" adlı kitabında Türkmenlerin Suriye sınırında Telafer'den başlayarak İran sınırında Mendeli ilçesine kadar bir şerit halinde yaşadıkları belirtilmektedir.³⁷

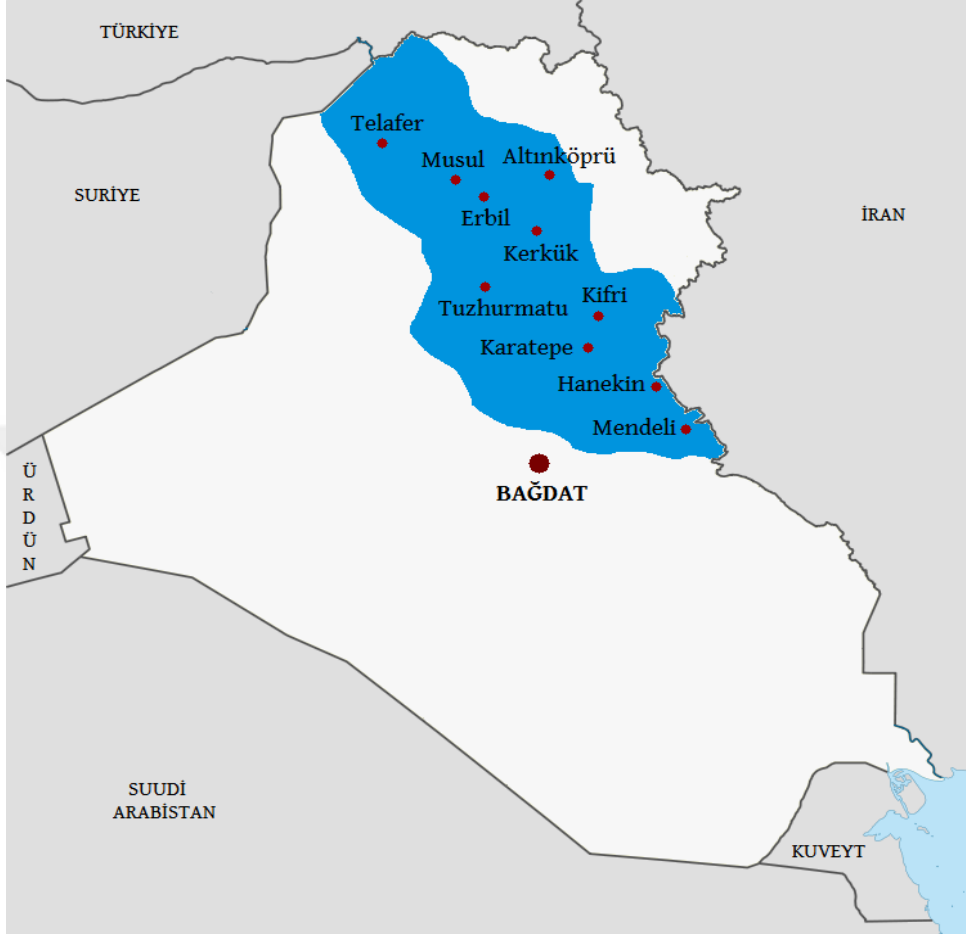
³⁴ Sait Yılmaz, **Irak Dosyası**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2011, s.253.

³⁵ **Ethnographical Map To Show Distribution Of Races In Northern Iraq**, İngiltere Ulusal Arşiv Dairesi, The National Archives, Londra, Dosya: 925/41335.

³⁶ Erşat Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları, 2006, s.39-40.

³⁷ Muhammed Dayfullah el-Mutairi, **Musul ve İskenderun Problemleri ve Arap-Türk İlişkileri**, Kahire, el Mısriyye Matbaası, 2003, s.71., Aktaran: Hürmüzlü, a.g.e., s.30.

Şekil 2. Irak'ta Türkmen Yerleşim Bölgeleri

Kaynak: **Irak Türkmenlerinin Yaşadığı Bölge**, Ferhat GÜNGÖR, Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2014.

Irak Türkmenlerinin çoğunlukla bulunduğu bölgelerin başında Kerkük ve çevresi gelmektedir. Kerkük ili, 1975 yılına kadarki idari taksimatında 4 ilçeye sahiptir. Bu ilçeler merkez ilçe Kerkük, Kifri, Tuzhurmatu ve Çemçemal'dir. Sonrasında ise ilçeler Diebis, Dakuk, Haviya ve Kerkük olarak değişmiştir. Kerkük'e bağlı nahiye ve köylerin tamamı Türk nüfusuna sahiptir.³⁸ 1947 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kerkük'ün nüfusu 286.005 olarak açıklanmıştır.³⁹ 1981 yılı istatistik tahminlerine göre

³⁸ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.35.

³⁹ Can Latif, **Irak Türkmenleri: Irak'ta Gerçek Türkmen Nüfusu**, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi web sitesi, 2004, (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/tr-icerik/115/irak_turkmenleri_irakta_gercek_turkmen_nufusu, (Erişim: 08.01.2019).

ise Kerkük'te nüfus 567.957'ye çıkmıştır.⁴⁰ Nüfusun etnik dağılımı ise Tablo 1'de de gösterildiği gibi yıllara göre farklılıklar göstermektedir.

Tablo 1. Kerkük'te Nüfus Sayımları

Kerkük İli Nüfus Sayımları						
Etnik Grup	1957	Yüzde	1977	Yüzde	1997	Yüzde
Arap	109,620	28.2%	218,755	45%	544,596	72%
Kürt	187,593	48.2%	184,875	38%	155,861	21%
Türkmen	83,371	21.4%	80,347	17%	50,099	7%
Asuri	1,605	0.4%				
Yahudi	123	0.03%				
Diğer	6,545	1.77%	0	0%	2,189	0.3%
TOPLAM	388,829	100%	483,977	100%	752,745	100%

Kaynak: Liam Anderson-Gareth Stansfield, **Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2011, s.312.

Baas rejiminin “Araplaştırma” politikaları ve bununla beraber gelen Arap göçleri, ardından Amerikan İşgali sonrası Kerkük'e yönelik Kürtlerin hak iddiaları ve beraberinde gelen Kürt göçleri ve diğer taraftan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün Irak'ın içlerine kadar ilerlemesiyle Türkmenler, tüm bu süreçler dahilinde Kerkük'te nüfus olarak azalmaya başlamıştır. Ancak her şeye rağmen Kerkük'ün bir Türkmen yurdu olduğu Türkmenler tarafından şiddetle savunulmaktadır. Taha Al-Hashimi'nin 1929 yılında yazdığı “Liseler için Coğrafya” adlı o dönemde lise müfredatında bulunan kitabında Kerkük ilinin çoğunluğunun Türk olduğundan bahsedilmesi⁴¹, Encyclopedia Britannica'da Kerkük'ün asli etnik unsurlarından biri

⁴⁰ **Irak Türkmenleri**, ITC Türkiye Temsilciliği Basın Yayın ve Enformasyon Bürosu, Ankara, 2001, s.9.

⁴¹ ITC, **a.g.e.**, s.35.

olarak Türkmenlerin de sayılması ve bunun gibi birçok bölge içi ve bölge dışı kaynakta Kerkük'teki Türkmen varlığından söz edilmesi, Türkmenlerin bölgede hak iddia etmelerini destekler niteliktedir.⁴²

Musul ve Erbil bölgeleri de, Türkmenlerin ana vatan olarak adlandırdığı ve Türkmen nüfusa sahip bölgeler içinde ilk sıralarda yer alan bölgeler arasında sayılmaktadır. Musul içinde birkaç mahalle ve Musul çevresindeki köyler, yoğun bir biçimde Türkmen nüfus barındırmaktadır.⁴³ Musul'un, 1997 yılında yapılan seçimlere göre toplam nüfusu 2.042.852, bu doğrultuda yapılan istatistikî tahminlere göre 2008 yılında ise 3.026.121'dir.⁴⁴ Nüfusun etnik dağılımına dair geçerli bir belge bulunmamaktadır. Ancak Musul'un, Haziran 2014'te IŞİD tarafından işgal edilmesiyle beraber bu bölgedeki demografik yapı büyük çapta değişmiştir. Özellikle bölgede yaşayan Şii Arap ve Türkmenler, Irak'ın güney bölgelerine göç etmek durumunda kalmışlardır. Sünnilerin ise bir kısmı kuzey bölgelerine göç etmiş, bir kısmı ise IŞİD hâkimiyeti altında yaşamlarına devam etmeye çalışmıştır. Yezidiler, Süryaniler gibi diğer azınlıklar için de durum Şiiilerde olduğu gibi kendini göstermiş, bölgeden dışarıya büyük çapta göçler yaşanmıştır.⁴⁵

Osmanlı yönetiminde yapılan nüfus sayımları dışında, Irak'ta nüfus sayımı Tablo 2'de de gösterildiği üzere ilk kez 1927 yılında yapılmıştır. Bundan sonraki sayımlar, yaklaşık onar yıllık arayla 1997 yılına kadar yapılmış ve sonrasında başka sayım yapılmamıştır. 1997 yılından sonra ise nüfus, önceki yıllarda alınan bilgilere göre istatistiklerle tahmini olarak gösterilmektedir.

⁴² Encyclopaedia Britannica, **Kirkuk**, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/place/Kirkuk> , (erişim: 26.01.2019)

⁴³ Saatçi, **Irak'ta Türk Varlığı**, s.34.

⁴⁴ORSAM, **Irak İstatistikleri**, Ankara, ORSAM Yayınları, 2012, s.26.

⁴⁵ Bilgay Duman, Feyzullah Tuna Aygün, **Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telaferin Geleceği**, ORSAM Raporu, Ekim 2017, s.7.

Tablo 2. Irak'ta Yapılan Nüfus Sayımları

Sayım Yılı	Toplam Nüfus
1927	2.968.000
1934	3.380.000
1947	4.816.000
1957	6.340.000
1965	8.097.000
1977	12.000.497
1987	16.287.319
1997	22.000.000

Kaynak: Habib Hürmüzlü, **Irak'ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri**, Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 21, s.47.

Nüfus sayımlarının 1997 yılından sonra yapılmaması ve son yapılan sayımların da yalnızca toplam nüfus bilgisinin verilmesi, Irak içinde yaşayan etnik grupların çıkarları doğrultusunda bu sayılar için tahminlerde bulunmalarına yol açtığı, aynı şekilde Irak hükümetlerinin de, devlet organları tarafından yapılan istatistiki tahminlerde kendi çıkarlarını gözettiği düşünülmektedir.

Irak genelinde Türkmen nüfusu tahminleri, Irak devlet organlarının istatistiklerine göre genel nüfusa oranla %2 civarında, yani yaklaşık 650.000 olduğu söylenmektedir. Türkmenlerin bu konudaki görüşleri ise bu oranın daha yüksek olduğu yönündedir. Irak'ta bulunan ve Türkmen çatı organizasyonu sayılan Irak Türkmen Cephesi'nin (İTC) iddiaları, önceki yıllarda yapılan sayımlardan yola çıkarak devletin verdiği oranları çürütür niteliktedir. Kerkük vilayeti örnek alınarak yapılan bu tahminlere göre, 1947 yılından 1987 yılına kadar geçen 40 yıllık süre içerisinde Kerkük'ün toplam nüfusa oranının %5.19 olduğu, 1987 yılında yapılan sayımlara kıyaslanırsa Kerkük nüfus toplamının 830.400 olması gerektiğini ve bölgedeki %75'lik Türkmen nüfusu

bu oranla hesaplanırsa 498.000 sayısının elde edildiği görülmektedir. Böylece devletin iddia ettiği %2'lik oranın yalnızca bu tahminlerle bile çürütülmekte olduğu düşünülmektedir.⁴⁶

Irak Türkmen Cephesi, Irak genelinde Türkmen nüfusun genel nüfusa oranını kendi içlerinde birkaç farklı tahmine göre değerlendirmektedir. Bu oranlar Tablo 3'te gösterildiği şekilde 1959 yılı istatistik dosyalarından tespit edilen o yıla ait %9.15, Prof. Dr. Suphi Saatçi'nin iddiası olan %12 ve cephenin şuanki kendi iddiası olan %13'tür. Bu oranlar, istatistikî nüfus artışlarına göre hesaplanmıştır ve günümüzde Irak'ta 3 buçuk milyon civarında Türkmen yaşadığı tahmin edilmektedir.

Tablo 3. ITC'nin Irak'ta Türkmen Nüfusu Tahminleri

Yıllar	%9.15 oran		%12 oran		%13 oran	
	Irak'ın Nüfusu	Türkmen Nüfusu	Irak'ın Nüfusu	Türkmen Nüfusu	Irak'ın Nüfusu	Türkmen Nüfusu
1957	6.206.017	567.850	6.206.017	744.722	6.206.017	806.782
1977	10.944.589	1.001.429	10.944.589	1.313.350	10.944.589	1.422.796
1987	16.335.198	1.494.670	16.335.198	1.960.223	16.335.198	2.123.575
1997	21.725.805	1.987.911	21.725.805	2.607.096	21.725.805	2.824.354
2000	24.501.730	2.241.908	24.501.730	2.940.207	24.501.730	3.185.224

Kaynak: ITC, *Irak Türkmenleri*, s.12.

Ayrıca Irak genelinde yaşayan toplam 372 boy, oymak ve aile, isimleri ve yaşadıkları bölgelerle birlikte Suphi Saatçi tarafından tespit edilmiş, bu doküman da Irak Türkmenlerinin nüfus ve anayurt iddialarına başka bir dayanak oluşturmuştur.⁴⁷

⁴⁶ ITC, *a.g.e.*, s.9.

⁴⁷ Hürmüzlü, *a.g.e.*, s.156.

1.2. Irak'ın Osmanlı'dan Ayrılışı, Musul Meselesi ve Türkmenler

Uzun yıllar Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan Irak toprakları, 1. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinin açılmasıyla yavaş yavaş İngiliz himayesine girmeye başlamıştır. Bir Hint-İngiliz birliğinin 6 Ekim 1914'te Fav Limanı'nı işgaliyle açılan cephe, diğer taraftan İngilizlerin bölgede yaymaya başladığı Osmanlı Devleti aleyhine propagandalarla, Osmanlı Devleti için bölgeyi savunmayı daha da zorlaştırmıştır.⁴⁸ Irak cephesinin açıldıktan sonra, önceleri, bölgeyi yerel halktan ve aşiretlerden oluşan milis güçlerle savunma fikrinde olan Osmanlı Devleti, daha sonra durumun bu şekilde kurtarılamayacağını fark etmiş, giderek işgal sürecini tüm Irak topraklarına yaymaya devam eden İngiliz güçlerine karşı bir savunma hareketi düzenlemek ve bu hareketi yönetmek adına merkezden komutanlar görevlendirmiştir. Zaman zaman kısmi başarılarla imza atan Osmanlı kuvvetleri, genel çerçevede sonuç odaklı bir başarı sağlayamamış ve cephenin açılması, Irak topraklarının İngiliz himayesine girmesiyle sonuçlanmıştır.

İngiltere'nin, Irak'ı himayesine alma isteği aslında savaş öncesine dayanmaktadır. 20. yy'ın başlarında, Almanya'nın siyasi ve ekonomik yükselişi ve Osmanlı Devleti ile yapılan büyük ekonomik anlaşmalar İngiltere'yi rahatsız etmeye, ayrıca Almanların bulduğu Musul-Kerkük bölgesindeki petrol yatakları da, İngiltere'nin bölgeye olan ilgisini ciddi oranda arttırmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı, Alman, Fransız ve Rus temsilciler ile yapılan çalışmalar sonunda İngiltere'nin Irak'taki menfaatleri Dicle ve Fırat üzerinde ulaştırma, bölgenin sulama imtiyazları ve petrolde %75 hisse, Alman menfaatleri ise Irak kara ulaştırması, Bağdat ve Basra limanlarının işletilmesi ile petrolde %25 hisse olarak belirlenmiştir.⁴⁹ Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması, bu dengelerin değişmesine ve tekrar belirlenmesine yol açmıştır. İngiltere'nin bölgeye yönelik hakimiyet isteği, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldıktan çok kısa bir süre sonra İngiltere'nin eylemlerinde kendini göstermiş, savaşa katılmasından yaklaşık 10 gün sonra Osmanlı Devleti, 22 Kasım

⁴⁸ Saatçi, **Irak Türkmenleri**, s.110.

⁴⁹ Saatçi, **a.g.e.**, s.120.

1914'te İngilizlerin Basra'yı işgaline engel olamamıştır. Bu işgalle beraber Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin savaştığı yeni bir savaş cephesi olarak Irak cephesi de açılmıştır. Basra'nın ardından 3 Haziran 1915'te Kut-ül Ammare, Temmuz ayı sonlarında da Nasiriye İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁵⁰ Bu işgallerin ardından takviye almaya başlayan Osmanlı birlikleri, Kut-ül Ammare'de İngiliz ordusunu kuşatmış, 29 Nisan 1916'da İngilizler Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuşlardır. İngilizler bu yenilgiden sonra tekrar 1916 sonlarında bölgeye takviye alıp toparlanabilmiş ve işgale hazırlanmışlardır. 1917 yılı başlarında Bağdat'a karşı taarruza geçen İngilizler karşısında Halil Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Bağdat'ı boşaltmak zorunda kalmış ve Bağdat, 11 Mart 1917'de İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İngiliz işgalinden sonra Ali İhsan Paşa ve Selahaddin Adil Paşa, Bağdat'ı tekrar ele geçirdilerse de, bu bir işe yaramamıştır.⁵¹

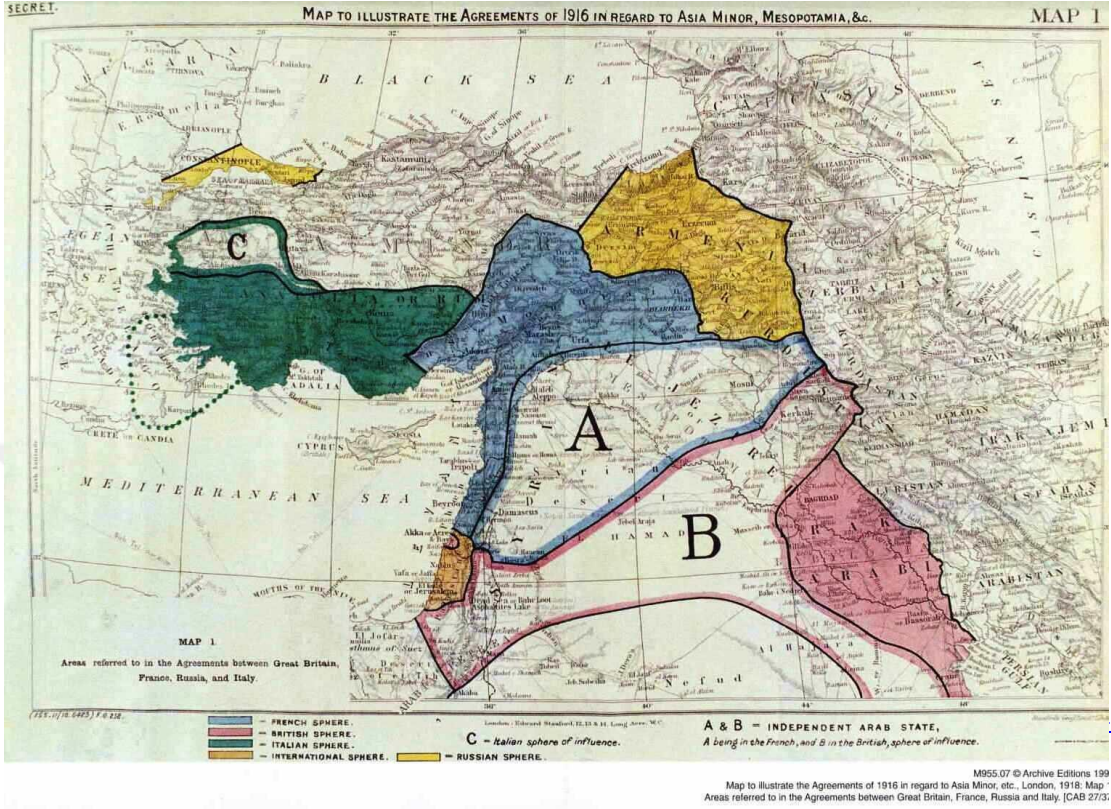
Musul ise, 30 Ekim 1918 Mondros Mütareke'sinden yaklaşık 10 gün sonra, 11 Kasım 1918'de, ateşkese rağmen İngiliz birlikleri tarafından işgale uğramıştır. Aslında Musul vilayeti daha önce Fransa-Rusya ve İngiltere arasında imzalanan gizli antlaşma olan Sykes-Picot Antlaşması'nda Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu ile birlikte Fransa etki alanına bırakılmıştır. Bu taksimin İngiltere açısından geçerli nedeni, Rusya ve İngiltere arasındaki bölgeye bir tampon bölge niteliği taşıyacak olan Fransa'yı yerleştirme isteği olarak gözükmektedir. Ancak Rusya'da gerçekleşen devrim sonrası Rusya'nın savaştan çekilmesi ve sonrasında değişen konjonktüre uygun olarak İngiltere, Musul'u kendi hâkimiyet alanına almaya karar kılmış ve Fransa, bazı koşulların kabulü karşılığında İngiltere'nin bu yeni bölge paylaşımını kabul edeceğini bildirmiştir. Musul petrollerinden Fransa'ya pay, ABD'nin itirazlarına karşı İngiltere'nin Fransa yanında yer alması ve Suriye'ye manda uygulanması durumunda Şam, Halep, İskenderun ve Beyrut'un Fransa'ya bırakılması şartlarını kabul eden İngiltere, Musul vilayetindeki hak iddialarını böylece Fransa'ya da kabul ettirmiştir.⁵²

⁵⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s.30.

⁵¹ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s.265.

⁵² Dr. Cüneyt Mengü, **ABD – Türkiye – Irak Üçgeninde Türkmen Meselesi**, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012, s. 65.

Şekil 3. Sykes-Picot Anlaşmasına Göre Paylaşımlar

Böylece İngiltere'nin Irak'taki hâkimiyeti, savaştan sonra da uzun süre devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da, 24 Nisan 1920'de Milletler Cemiyeti Yasası'nın 24'üncü maddesi gereğince İngiltere'nin Irak'taki mandaterlik hakkı kabul edilmiş ve Irak İngiliz hâkimiyetinde kalmaya devam etmiştir.⁵³

Mondros Mütareke'sinde milli mücadele fikri ve bağımsızlık ruhu Anadolu'da hareketlenmeye başlamış, 10 Ocak 1920'de Misak-ı Milli sınırları belirlenmiş ve bu kazanımları sağlayabilmek adına Osmanlı Devleti içerisinde yeni bir hareket, bir milli mücadele hareketi canlanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişiyle somut olarak başladığını söyleyebileceğimiz bu milli mücadele hareketi, daha sonra belirlenen Misak-ı Milli sınırları dahilinde bağımsız ve yeni bir devlet kurmak üzere örgütlenmiş ve yürütülmüştür. Irak toprakları içinden Musul Vilayeti, bu belirlenen Misak-ı Milli sınırlarına dahil edilmiş olduğundan, Irak'ın

⁵³ Celepoğlu, a.g.e., s.54.

İngiltere tarafından işgalinden sonra da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir milli meselesi haline almıştır. Öncelikle Sevr'den sonra yeni kurulan hükümetle imzalanan Lozan Antlaşması görüşmelerinde bu soruna bir çözüm bulma arayışına gidilmiş, ancak çözüm Lozan'da gelmeyince süreç uzamış ve 1926 Ankara Antlaşması'na kadar konu muallâkta kalmıştır. Ankara Antlaşması'nda da Musul meselesi, yine Misak-ı Milli'nin belirlediği şekilde Türkiye toprakları içinde kalmamış, Irak devletinin himayesine bırakılmıştır.

1.2.1. Lozan Barış Konferansı'nda Musul Meselesi

I. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden dördünün çağrısı ile -İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya- bu devletlerle beraber diğer ilgili devletler ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti arasındaki savaş sonrası meselelerin görüşülmesi için düzenlenen Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan şehrinde başlamıştır. Lozan görüşmelerinde 23 Ocak 1923'te ilk kez açık olarak ele alınan Musul Meselesi, Türkiye açısından Lozan'da görüşülmesi planlanan en önemli meselelerden biridir. Zira Musul, milli mücadele döneminde belirlenmiş Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almakta ve jeopolitik ve demografik konumu açısından Türkiye için önem arz etmektedir. İsmet Paşa, Misak-ı Milli'nin Lozan'da, heyetin esas dayanak noktası olacağını konferans öncesi gazetelere verdiği demeçte belirtmiştir:

“Bizim barış şartlarımız dünyaca malumdur. Bu şartlara, müteaddit defalar, müteaddit vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim, uğruna yıllardan beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindir: Misak-ı Milli...”⁵⁴

Görüşmelere giden 33 kişilik Türkiye heyetine başkanlık eden İsmet İnönü, sonuç açısından bir kazanım sağlamasa da, sunumu açısından çok başarılı bir savunma

⁵⁴ Ali Naci Karacan, **Lozan**, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.63-78, aktaran: Saatçi, **Irak Türkmenleri**, s.125.

yaparak Musul'un Türkiye topraklarına katılmasını talep etmiş ve bunu, nedenleriyle birlikte bildirmiştir.

Musul meselesi, Mondros'tan birkaç gün sonra bölgeyi işgal etmiş olan İngiltere muhatap alınarak görüşülmüş ve İngiltere'yi temsilen Lozan'da bulunan ve bölgeye oldukça hakim bir diplomat olan Lord Curzon ile Türk heyeti başkanı İsmet İnönü arasında uzun süren tartışmalara neden olmuştur. İsmet İnönü, Musul meselesini sistematik bir şekilde ele alıp, konuyu belli başlıklar altında toplayarak Musul'un Türkiye topraklarına katılması gerekliliğini savunmuştur.

İsmet İnönü'nün Musul'un Türkiye'ye iadesi konusunu etnik, siyasi, tarihi, ekonomik, askeri ve stratejik açılardan ele alarak, savaş öncesinin kaynaklarını -savaş sırasında veya sonrasında elde edilen verilerin her iki taraf açısından da taraflı olma ihtimalini göz önüne aldığından- referans alarak değerlendirmelerde ve görüşlerde bulunmuş, Musul'un böylece Türkiye'de kalması gerekliliğini ve iadesi talebini sunmuştur.

İngiliz tarafı ise Musul'a dair Türk heyetinin sunduğu verilerin güvenilirliği ve güncelliğinin kendileri tarafından şüpheyle karşılandığını bildirmiş ve demografik yapının Türk heyetinin iddia ettiğinin aksine Türklerin lehine olmadığını savunmuştur. Ayrıca her iki tarafın da kabul ettiği üzere bölgedeki Kürt nüfus yoğunluğunun Türk heyetinin lehine olmadığını, çünkü Kürtlerin, Türk heyetinin iddia ettiği gibi Türk kökenli değil, İran kökenli olduğunu savunmuş; dahası, Musul'da yaşayan Türklerin de "Türkmen" olduklarını, dolayısıyla Anadolu Türklerinden farklı bir soydan geldiklerini iddia ederek Türk savlarını karşılamaya çalışmıştır.⁵⁵ "Türk" ve "Türkmen" söylemi meselesi, Türk heyeti tarafından şiddetle karşı çıkılarak her ikisinin de aynı anlama geldiği, hatta bu anlamda Türkiye Türklerinin de aslında Türkmen olduğu şeklinde savunularak çürütülmeye çalışılmıştır.

⁵⁵ Beden, a.g.e., s. 29.

Lozan görüşmelerinde Musul meselesi ile ilgili yüksek tansiyonlu tartışmalar bir sonuca bağlanamamış ve Musul meselesi, Lozan Barış Konferansı sonrasında İngiltere ve Türkiye'nin yürüteceği, Haliç Konferansı olarak adlandırılan ikili görüşmelere bırakılmıştır.

1.2.2. Haliç Konferansı'nda Musul Meselesi

19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlanan Musul görüşmeleri, bilinen adıyla Haliç Konferansı, İngiltere'yi temsilen Britanya'nın Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox ve Türkiye'yi temsilen TBMM Başkanı ve İstanbul Milletvekili Fethi Bey katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansın Türkiye'de yapılmasında, Lozan görüşmelerinin aksine, Türk kamuoyunun konu hakkındaki o zamanki gevşek tutumu nedeniyle İngiltere tarafından aleyhine yaratılacak bir ortamın doğmayacağı öngörülerek bir mahsur görülmemiş ve kabul edilmiştir.⁵⁶

Türk heyeti, İngiltere'den, Lozan'da olduğu gibi, yine Musul'un Türkiye sınırlarına dahil edilmesini talep etmiştir, ancak burada dikkat çeken husus, daha önceki Musul görüşmelerinde üzerine basılarak belirtilen Misak-ı Milli hedefinden hiç bahsedilmemesi olmuştur. Bu söylem değişikliğinin ise temel nedeni, daha önceki görüşmelerde, Türk tarafının en büyük dayanak noktalarından biri olan Misak-ı Milli sınırlarının aslında somut ve kesin bir niteliği olmadığını İngiltere tarafından beyan edilmesidir.⁵⁷ İngiltere, Türk heyetinin Musul talebine karşılık, Musul'un yine Irak topraklarında kalmasını ve bununla beraber Nasturiler için Hakkari bölgesinin de Irak topraklarına katılmasını istemiştir.⁵⁸ Bu isteğe şiddetle karşı çıkan Türk Heyeti, İngiltere'nin meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşıma isteğini de böylece fark

⁵⁶ Deniz Bayburt, **Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2010, s.18-19.

⁵⁷ Ayşe Hür, **Musul'u Neden ve Kaça Sattık?**, Radikal, 15.06.2014, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/musulu-neden-ve-kaca-sattik-1197140/>, (Erişim: 17.01.2019)

⁵⁸ Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Lozan Barış Konferansında Musul**, BAÜ SBED Sayı:18, s.137.

edebilmiştir. Bu durumu ve farkındalığı izah eden Türk heyeti, Hakkari ile ilgili İngiliz isteklerinin Lozan'da hiç mevzu bahis edilmediğini ve dolayısıyla yersiz bir istek olduğunu kesin bir dille açıklamıştır. İngiltere'nin konu üzerine ısrarları görüşmeleri çıkmaza sokmuş ve İngiltere'nin arzu ettiği şekilde konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasının yolu böylece açılmıştır.

1.2.3. Milletler Cemiyeti'nde Musul Meselesi

Lozan görüşmelerinde de, sonrasında İngiltere ile yapılan ikili görüşmeler olan Haliç Konferansı'nda da sonuç alınamayan Musul'un hangi ülke sınırları içerisine dahil edileceği meselesi, İngiltere tarafından bilinçli bir şekilde Milletler Cemiyeti'ne kadar taşınmıştır. Önce Misak-ı Milli odağında hareket eden Türkiye, daha sonra söylemini değiştirip bölgedeki Kürt nüfus üzerine yoğunlaşıp demografik açıdan olaya yaklaşarak hakkını savunmuştur. Bununla beraber Türkiye tarafının sürekli ısrarla üstünde durduğu bölgede bir plebisit yapılması fikri de, İngiltere tarafından her seferinde karşı çıkmış ve engellenmiştir. Bu şekilde çıkmazlarıyla birlikte Musul meselesi, İngiltere tarafından başvuru yapılarak Milletler Cemiyeti'ne taşınmış, Türkiye de Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrası gereğince kabul edilmek durumunda kalmıştır.⁵⁹

20 Eylül 1924'te tarafsız bir heyetin de katılımıyla başlayan Milletler Cemiyeti'ndeki Musul görüşmeleri, ilk olarak İngiltere'yi temsilen bir konuşma yapan Adalet Bakanı Lord Parmoor'un bildirdiği İngiliz teziyle bir odak noktası oluşturmuştur. Parmoor, Türkiye tarafının plebisit teklifini, bölgedeki halkın cahil olduğunu dolayısıyla plebisitin uygun bir seçenek olmadığını ve Musul meselesinin, Musul'un hangi ülkede kalacağı meselesi değil, Irak ile Türkiye arasında bir sınır meselesi olduğunu vurgulayarak, bir kez daha şu şekilde reddetmiştir: "Sınır sorunu hiçbir zaman plebisitle halledilemez. Bu askeri bir meseledir."⁶⁰

⁵⁹ Mengü, a.g.e., s.85.

⁶⁰ Jukka Nevakivi, **Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920**, Londra, 1969, s.22, aktaran: Mengü, a.g.e., s.85.

Plebisiti reddederek, bir kurul oluşturulup sorunun incelenmesi ve çözülmesi fikrini savunan İngiltere tarafına, Türk heyetini temsilen Fethi Bey, kurulacak olan komisyonun halkın duygularına ve oradaki koşullara ne kadar hakim olabileceğine şüpheyi baktıklarını belirterek karşı çıkmıştır.

Öncelikle görüşmelerde, sınırda yaşanan çatışmaları engellemek için, daha önceden belirlenen “Brüksel Hattı”, görüşmelerin ilk gününde kabul edilmiştir. Daha sonra Milletler Cemiyeti, İngiltere’nin teklif etmiş olduğu üzere tarafsız bir komisyon kurma kararı almış ve bu komisyonun bölgede bir araştırma yaparak konuyla ilgili bir rapor hazırlaması öngörülmüştür. Oluşturulan komisyon, bölgeye gönderilerek burada çalışmalar yapmış ve sonuç olarak 16 Temmuz 1925’te, şu kararları içeren bir rapor hazırlamıştır:

- “ - Brüksel hattının sınır olarak kabul edilmesi,
- Musul vilayetinin çoğunluğu Kürtlerden oluştuğu için Irak’a bırakılması, bununla beraber Türkiye ile ekonomik bir anlaşma yapılması, 1928’de bitecek olan manda yönetiminin 25 yıl süreyle uzatılması ve Kürtlere yönetim serbestliği ve kültürel haklar verilmesi,
- Bu iki maddeye uyulmadığı takdirde Musul’un Türkiye’ye bırakılması, ayrıca Musul ikiye ayrılacaksa, Küçük Zap hattının sınır olarak belirlenmesi öneriliyordu.”⁶¹

Türkiye tarafının bunlara karşılık tekrar dile getirdiği bölgede plebisit yapılması önerisi İngiltere tarafından, plebisit için güvenlik ortamının oluşturulmasının mevcut şartlarda zor olduğu savıyla reddedilmiştir.

⁶¹ Saatçi, a.g.e., s.174.

Görüşmeler sonunda Milletler Cemiyeti, 11 Mart 1926'da, Brüksel hattının sınır olarak kabul edilmesi ve Irak ile İngiltere arasında, manda yönetimini 25 yıl süreyle uzatacak bir antlaşmanın yapılmasını içeren kararını açıklamıştır. İlk başta karara diplomatik ve siyasi tepki gösteren Türkiye, önündeki seçenekleri değerlendirmiş ve sonrasında, başından beri tutunduğu barışçıl tavrı bozmama ve anlaşma yoluna gitme kararı almıştır. Türkiye'nin bu kararı daha fazla direnmeden kabul etmesinin nedenleri, ülke güvenliğini ciddi bir şekilde tehdit eden Şeyh Sait İsyanı'nın baş göstermesi, savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin İngiltere ile yeniden bir savaşı göze alamaması ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum ve Batı ekonomik sistemine entegre olma isteği olarak sıralanabilmektedir. Türkiye tarafından karar bu şekilde alındıktan sonra 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Ankara Antlaşması olarak bilinen anlaşma imzalanmıştır.⁶² Bununla beraber 25 yıl süreyle Irak, bölgeden elde edilen petrol gelirlerinin %10'unu Türkiye'ye verecek ve Milletler Cemiyeti'nde alınan karar olan Brüksel hattı sınırı çizilerek Musul -Misak-ı Milli toprağı olmasına rağmen Irak'ta kalarak Türk topraklarından ayrılacaktır.⁶³

Musul'un Türkiye topraklarına dahil edilememesinin altında İngiltere'nin bölgedeki uzun vadeli politikaları yatmaktadır. İngiltere, sert ve diplomatik gücünün getirdiği imkânları kullanarak Musul'un Türkiye topraklarına katılmasını başarıyla engelleyebilmiştir. Esasında, Kürt nüfus yoğunluğunun yanı sıra Türkmen nüfusun da yoğun bulunduğu Musul vilayetinde, Türkiye'nin sürekli öne sürdüğü plebisit önerisinin Türkiye lehine sonuçlanacağı İngiltere tarafından da fark edilmiş ve her plebisit önerisine şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle Türk heyetlerinin bölgeye girişinde, halkın Türklere desteği ve teveccühü açık bir şekilde görülmüştür. Milletler Cemiyetinde oluşturulan Musul'u inceleyecek komisyona Türkiye'yi temsilen eşlik eden Cevat Paşa'ya Musul'da yaptığı gezilerde, halkın kendisine, dolayısıyla Türkiye'ye ne kadar ilgi gösterdiğini Macar Kontu Paul Teleki net olarak bildirmektedir. Kont, bölgedeki halkın Cevat Paşa'yı görmek ve hatta elini öpmek için

⁶² Antlaşmanın orijinal metni ekler bölümünde mevcuttur, EK-3.

⁶³ **MGK Bildirisinde Altı Çizilen Uluslararası Haklar Neler?**, Habertürk Web Sitesi, 22.09.2017, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/ankara-anlasmasi-tam-metni-1926-ankara-anlasmasi-maddeleri-nelerdir-1643392>, (erişim: 26.01.2019)

yoğun kalabalıklar oluşturduğunu, birbirlerini ezercesine sıraya girdiklerini belirtiyor, bu duruma komisyona eşlik eden İngiliz heyetinin fena halde bozulduğunu ve hatta bunun ardından İngilizlerin, askerlerden oluşan yöresel kıyafetlerle kamufle olmuş bir birliği İngiltere destekçisi halkmış gibi göstermeye çalıştığını ancak daha sonra bunun ifşa edildiğini de bildirmektedir.⁶⁴ Musul'u Türkiye'ye bırakmamak için askeri tehditlerden, diplomatik oyunlara ve hatta açıkça inceleme komisyonunu kandırmaya kadar her yola başvuran ve sonunda başarılı olan İngiltere için Musul'un önemi, coğrafi konumunun yanı sıra bölgedeki petrol rezervlerine hakim olma isteğine dayanmaktadır. Musul bölgesinin zengin petrol yatakları ve petrolün o dönemlerde fark edilen güçlü etkisi, İngiltere'yi, Irak'la beraber Musul'u da kendi mandası altında tutmaya, manda yönetimi sonrasında da Musul'un petrol yataklarını yine kendi etki alanında bırakacak uzun vadeli bölgesel politikalar ve planlar geliştirmeye itmiştir.

1.3. Krallık Dönemi Irak-Türkiye İlişkilerinde Türkmenler

Türkiye ile Irak ilişkileri, kuruluşlarından itibaren, özellikle Irak'ta Kral I. Faysal döneminde her iki tarafın da olumlu yaklaşımları ile birlikte dostluk havasıyla, iyi komşuluk ilişkileri dahilinde sürdürülmüştür. Aslında Irak ile ilişkilerinde, Irak tam bağımsızlığını alana kadar, Türkiye, Irak'ın bağlı olduğu İngiltere ile muhatap olarak ilişkilerini devam ettirmiştir. Nitekim Musul meselesi örneğinde, mesele, Irak yerel dinamiklerinin hiçbir şekilde içinde olmadığı ve İngiltere ile Türkiye'nin aralarında çözüme kavuşturmaya çalıştığı bir durumdur. Bu durum diğer tüm ilişkilerde de, Irak'ın tam bağımsızlığını aldığı 1932 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir.

1932 yılında, "Irak'ta Manda Rejiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun" adıyla krallık tarafından yayımlanan kanunla birlikte tam bağımsızlığını alan Irak'la Türkiye arasında, Musul meselesinin de kapanmasından sonra o dönemde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Irak'ın ilk kralı Kral I. Faysal, 1931'de yaptığı Türkiye ziyareti en üst düzeyde karşılanmış, hatta Mustafa Kemal Atatürk kendisini bizzat istasyonda

⁶⁴ Mengü, **a.g.e.**, s. 89.

karşılıyarak ağırlamıştır. Bu ziyarette Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin ilk görüşmeleri yapılmış ve bu süreç daha sonra da karşılıklı somut adımlarla devam ettirilmiştir.⁶⁵ İlk olarak 10 Ocak 1932’de Irak’la imzalanan ticaret antlaşması, daha sonra yapılacak antlaşmalara ön ayak olmuştur ve böylece bu antlaşma, ekonomik işbirliğinin diğer alanlara yansımaları ve etkilerinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶

Kral I. Faysal’ın 1933 yılında ölümü, Irak’la süregelen bu dostluk havasını bozma ihtimali çerçevesinde Türkiye’de de hüznle karşılanmıştır. Kral Faysal’ın Türkiye’ye karşı olan hem reformizm sempatanlığı, hem de dostça yaklaşımı, iki ülke arasındaki ilişkileri iyi bir noktaya getirmiştir. Ancak Kral I. Faysal’dan sonra yerine gelen oğlu I. Gazi, süregelen bu dostluk havasını bozmamakla kalmamış, daha da ileriye götürme isteğini açıkça belli etmiştir. Bu isteğinin somut bir karşılığı olarak, Türkiye, İran ve Irak’ın dahil olduğu üçlü bir pakt kurma niyetiyle 1935’te Cenevre’de bir araya gelmeleri karşımıza çıkmaktadır. Bu işbirliği paktı, İran ve Irak arasındaki Şattül Arap su yolu anlaşmazlığı nedeniyle hayata geçememişse de, bölgesel anlamda ilk işbirliği denemesi ve bir niyet göstergesi olarak önemli bir yere sahiptir.⁶⁷

Türkiye-Irak ilişkileri krallık döneminin önemli bir kısmında, Türkiye’nin diğer devletlerle ilişkilerini de önemli ölçüde şekillendiren ve Türkiye’nin dış politikasında önemli bir düstur olan Atatürk’ün “yurtta sulh, cihana sulh” anlayışı üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye-Irak ilişkileri dostluk havası içinde sürdürülmüş ve bu durum, Türkiye’nin Irak Türkmenleriyle ilişkilerinin Türkiye-Irak ilişkileri gölgesinde kalmasına neden olmuştur.

⁶⁵ İbrahim Erdal, **Türk Basını Ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920–1938) Türk - Irak İlişkileri Ve Sadabad Paktı**, The Journal of Academic Social Science Studies Ekim 2002, s. 98-99.

⁶⁶ Kadir Kasalak, **Irak’ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri**, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, Şubat 2007, s.200.

⁶⁷ Beden, **a.g.e.**, s. 111.

1.3.1. Sadabad Paktı Süreci

Daha önce 1926'da İran'la yapılan "Güvenlik ve Dostluk Antlaşması" ve 1928'de Afganistan'la yapılan "Türk - Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması", Türkiye'nin batılı ülkelerle kurma girişiminde olduğu işbirliği adımlarına, doğusunda bulunan ülkelerle de girişme isteğini göstermektedir. Hem bu antlaşmalar, hem işbirliği zincirlerinin devamının isteği, hem de uluslararası ve bölgesel bazı diğer gelişmeler, Türkiye'yi ve diğer ülkeleri Sadabad Paktı'na doğru götüren gelişmeler olarak gösterilebilir.

1935'te Cenevre'de başarısız olan pakt girişimi, 1937 yılında tekrar gündeme gelmiş ve görüşmeler tekrar başlatılmıştır. İran ve Irak arasındaki Şattül Arap Su Yolu sorununun, özellikle İran ile güçlü ilişkileri olan Türkiye'nin de arabuluculuğuyla çözülmesi, paktın kurulması önündeki en büyük engeli kaldırmıştır. Öncelikle İran, Irak ve Türkiye'nin görüşmeleriyle başlayan pakt imzalanma süreci, Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturulacak pakta dahil etme isteğiyle farklı bir sürece girmiştir. Türkiye, bağımsızlığını henüz kazanmış ancak İngiltere'nin etkisi altında olan Irak'ın pakt içinde etkin olabilmesi için İngiltere'nin de sürece dahil olması gerektiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte SSCB ile daha önce var olan 1929 Protokolü'yle Türkiye, SSCB'ye danışmadan böyle bir pakta dahil olmayacağını bildirmiş; ayrıca SSCB'nin, İngiltere'nin dahil olacağı bu tip bir oluşumdan çok rahatsız olacağını farkında olarak İngiltere ile beraber SSCB'yi de sürece dahil etme girişiminde bulunmuştur. İngiltere, bu dönemde bu tip bölgesel paktlardan uzak kalma politikası nedeniyle oluşuma girmeyi reddedince, SSCB'ye yapılan teklif de tek taraflı kalmamak adına -İngiltere pakta dahil olmasa da, SSCB'nin bölge dışından pakta yalnızca dahil olmasına hiç hoş bakmazdı- geri çekilmiştir. Bunun üzerine SSCB, pakta Afganistan'ın da dahil edilebileceği önerisinde bulunmuş

ve pakt sürecine dahil olan ülkeler İran, Irak, Türkiye ile birlikte Afganistan'ı da içine alarak dördü bir işbirliği paktı haline gelmiştir.⁶⁸

Pakt'ın oluşum süreci, Irak'ın öncelikle 2 yıllık bekletme sürecinden ve İran-İrak arasındaki ve İran-Afganistan arasındaki sınır sorunlarının da çözülmesinden sonra 8 Temmuz 1937'de tamamlanmış ve Tahran'da Sadabad Paktı imzalanmıştır.⁶⁹

Paktın oluşturulmasında asıl önemli neden, -Afganistan'ın pakta sonradan, SSCB'nin önerisiyle dahil olduğunu da göz önüne alarak- Türkiye, İran ve Irak'ın sınır bölgelerinde var olan Kürt aşiretlerinin isyan hareketleridir. Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: : Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar" adlı eserinde, çoğu kez Sadabad Paktı'na giden sürecin İtalya'nın yayılmacı politikası olarak görüldüğünü, bunun nedeninin de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali olarak belirtildiğini, ancak pakt oluşum fikrinin İtalya'nın Habeşistan işgalinin öncesine dayandığını, dolayısıyla bunun geçerli neden olamayacağını belirtmektedir. Yine aynı nedenle İngiltere'nin yayılmacı politikasının da paktın oluşum nedenlerinden biri olamayacağını, zira İngiltere'nin onayı olmadan zaten Irak'ın böyle bir girişimde bulunmasının olanaksız olduğunu bildirmektedir.⁷⁰ Bununla birlikte, Pakt'a dahil olan ülkelerin, bağımsızlıklarını henüz kazanmış ülkeler olduğu ve bu Pakt'ın bir anlamda bu ülkelerin bağımsızlıklarının sembolü olarak yorumlanabileceği ihtimali de, paktın oluşum nedenleri arasında sayılabilmektedir.

Diğer taraftan akademik alanda Sadabad Paktı'na dair çalışmalar yapan İsmail Soysal ve D.C. Watt, Pakt'ın imzalanmasının altındaki asıl nedenin dış tehditler olmadığını, daha

⁶⁸ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt I: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 367.

⁶⁹ Sadabad Paktı'nın maddeleri özet olarak Ekler bölümündedir: EK-4.

⁷⁰ Oran, **a.g.e.**, s. 366.

çok “ikili sınır sorunlarının çözümü ve bölgesel güvenlik alanında işbirliği” olduğunu belirtmektedirler.⁷¹

1.3.2. Sadabad Paktı'nın Türkmenlerle İlişkilere Etkileri

Sadabad Paktı'nın kurulması, Irak Türkmenleri ve Türkiye ilişkilerini negatif yönde etkilemiş, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik girişimlerinin önüne bir anlamda set çekmiştir. Pakt'ın imzalanmasından önce Irak Türkmenleriyle ilişkileri daha somut olabilen Türkiye'nin, söz konusu Pakt ile birlikte bu ilişkileri, paktın maddeleri doğrultusunda, yok denecek ölçüde azalmıştır. Öncelikle, Pakt'ın oluşma sürecinde, Türkiye'nin İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarına yönelik önemli bir eşik oluşturan arabuluculuğuna binaen, Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Rüştü Aras ve İktisat Bakanı Celal Bayar, önce Irak ardından İran ziyaretiyle, Irak ile İran arasındaki Şattül Arap Su Yolu sorununa çözüm bulma girişimine başlamışlardır. İlk olarak Irak'a giden Türk Heyeti için 22 Haziran tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, heyetin öncelikle Kerkük'e uğradığı, burada halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılandığı ve Kerkük ziyaretinin ardından Bağdat'a geçerek resmi temaslarda bulunduğu şeklinde bir haber yayımlanmıştır.⁷² Burada, Türkiye'nin öncelikle Kerkük'ü ziyaret etmesi, Irak Türkmenleri ile Türkiye'nin bağlarının sıkı olduğunun ve Türkiye'nin bu konudaki tutumunun sembolik bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu ziyarette halkın Türk Heyeti'ne karşı yoğun teveccühü, Irak'ı rahatsız etmiş; bu ziyaretten sonra uzun bir süre Türk heyetlerinin Kerkük'ü ziyareti engellenmiştir.

Türk Heyeti'nin Kerkük ziyareti sonrası, Irak'ta Türkmenlere yönelik baskıların arttırıldığına dair hazırladığı raporu Cumhuriyet Halk Fırkası'na sunan Haşim Nahit

⁷¹ İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 338.; D. Cameron Watt, **The Saadabad Pact of 8 July 1937** içinde: Uriel Dann, **The Great Powers in the Middle East, 1919-1939**, New York: Holms & Meier, 1988, s. 333-334., Aktaran: Mustafa Serdar Palabıyık, **Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme**, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 156-157.

⁷² Tufan Turan - Esin Tüylü Turan, **Cumhuriyet Ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı'nın İmzalanmasının Yansımaları**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/3 Yaz 2011, s.1754.

Erbil, raporunda Türk milliyetçiliği sezilen öğretmenlerin sınır bölgelerine sürüldüğünü, Irak'ta azınlıklara verilen ana dilde eğitim hakkının Türkmenlere verilmediğini ve Türkçe dil dersleri veren okulların önce ders sayılarının sınırlandırıldığını, daha sonra bunun da tamamen kaldırıldığını belirtmiştir.⁷³

Bunlarla birlikte Sadabad Paktı içerisinde yer alan maddelerden tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmaması ile ilgili madde, esasında hedefi Türkiye, İran ve Irak sınır bölgelerinde var olan Kürt aşiretlerine yönelik olmakla birlikte, dolaylı yoldan Türkiye'nin Irak Türkmenleri ile olan ilişkilerini de durdurması anlamına gelmektedir. Böylece Irak Türkmenleri, büyük oranda teveccüh ederek umut besledikleri Türkiye'den ve onun hamiliği olanağından koparılmış ve Irak'ın iradesine teslim edilmişlerdir. Diğer taraftan Pakt'a dahil olan ülkelerin sınırlarının netleştirilmesi ve bu konunun bu şekilde kapatılması, Türkiye'nin, Irak'ta Türkmen bölgelerine yönelik hak iddiasının da altını kazıyarak bu ihtimali de ortadan kaldırmıştır.

Sadabad Paktı, oluşturulma süreci açısından önemli olsa da, çok uzun sürememiş ve etkili olamamıştır. Pakt'ın imzalanmasından sonra değişen uluslararası konjonktür ve bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, Sadabad Paktı'nı - İngiltere'nin Pakt'ı SSCB'ye karşı bir koalisyonla çevirme isteğini Türkiye'nin reddetmesinin ardından fiilen ortadan kaldırmış ve son vermiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında, Irak'ta İngiltere yanlısı politikalar izleyen Kral Naibi Abdulilah ve Nuri Sait 1941 yılında Raşid Ali ve beraberindeki bazı üst düzey subaylar tarafından gerçekleştirilen darbe sonrasında Ürdün'e kaçmak zorunda kalmışlardır. Yeni yönetimin Almanya yanlısı söylem ve hamleleri İngiltere'yi rahatsız etmiş, böylece yapılan ihtarların ardından İngiltere 1941'de Bağdat'ı işgal etmiştir.

⁷³ Raporun ilgili bölümü ekler bölümünde mevcuttur. EK-5.

Yönetimin devrilmesinden sonra Abdulilâh ve başbakan Nuri Sait Irak'a dönerek yönetimi tekrar ellerine almışlardır.⁷⁴

Türkiye ve Irak ilişkileri, 2. Dünya Savaşı döneminde durgun ancak olumsuz bir durumdan yoksun olarak seyretmiştir. Irak'ın yönetimini tekrar eline alan Abdulilâh ve Nuri Sait, savaş dönemi boyunca Türkiye'yi örnek alarak tarafsız kalmayı yeğlemiştir. Bu durum Türkiye ve Irak'ı aynı amaç etrafında birleştirmiş ve bu dönem ilişkilerde bu tarafsızlık durumu hakim olmuştur.⁷⁵

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ IRAK-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER

Kuruluşundan itibaren içinde yer aldığı bölgede ve tüm diğer ülkelerle ilişkilerinde mümkün olduğunca tarafsız ve bağlantısız kalmayı temel bir dış politika düsturu olarak gören Türkiye, II. Dünya Savaşına giden süreçte, bu anlayışını sürdürerek savaşın dışında kalabilmeyi başarmıştır. Bu durum, Türkiye-Irak ilişkilerinde de ciddi kırılmalar yaşanmamasına neden olmuştur. Türkiye ve Irak ilişkileri, Irak'ın bağımsızlığından II. Dünya Savaşı'na giden süreçte dostça ve olumlu şekilde ilerlemiştir.

Soğuk Savaş döneminin özellikle başlarında, Türkiye'nin temel kaygısı ve böylece dış politika anlayışı, Komünizm ve Sovyet tehdidi algısı üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla Batı bloğuna yakınlaşan Türkiye'nin, bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik dış politikalarını yine Batı odaklı oluşturmakta olduğu görülmektedir. Ortadoğu'da ikili ve çok taraflı dış politika anlayışı yerine, Batı ile birlikte hareket ederek genel bir dış politika yaklaşımının belirlendiği söylenebilmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin doğu-batı arasındaki ilişkilerin odak noktası olabileceği noktasından hareketle Batı

⁷⁴ A. Öner Pehlivanoglu, **Orta Doğu ve Türkiye**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004, s.58-59.

⁷⁵ Beden, **a.g.e.**, s. 135.

bloğu, Türkiye ile ilişkileri daha sıkı tutmuş ve Ortadoğu politikaları Türkiye üzerinden şekillendirmek istemiştir.

Bu dönemde Türkiye-Irak ilişkileri, Soğuk Savaş'ın etkilerini ciddi anlamda hisseden bir Türkiye ve yine bu etkilerle zaman zaman batıya, zaman zaman doğuya yakınlaşan bir Irak üzerinden ilerlemektedir. Böyle bir ortamda Irak Türkmenleri, Türkiye tarafınca söz konusu önceliklerin gerisinde kalmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkmenlere yönelik Türkiye tarafından atılan adımlar, gündemin akışına uygun şekilde ve dış politikada araçsallaştığı ölçüde etkinleşerek belirlenmiştir.

Bu dönemde, uluslararası sistemin iki kutuplu bir sisteme evirildiği görülmektedir. Bu, neredeyse tüm uluslararası arenanın iki süper gücün mücadelesi üzerinden şekillendiği bir sistemdir. Türkiye'nin bölge politikalarının bu dönemde yoğun olarak uluslararası sistem üzerinden şekillendiği, ancak bazı durumlarda ara değişkenlerin yani iç dinamiklerin dış politika üretiminde etkin olduğu da gözükmemektedir. Özellikle Irak'taki Kürt siyasi hareketler örneğinde, kendi iç dinamiklerinin de bu durumdan etkilenebileceği düşüncesinde olan Türkiye, bu tip durumlarda bağımsız değişkenlerle birlikte ara değişkenleri de hesaba katarak bağımlı değişken olarak; bir dış politika üretmiştir. Bununla birlikte toplumsal algılar yine bu dönemde ara değişkenler olarak etkili olmuştur. Irak Türkmenleriyle var olan etnik bağ bu dönemde zaman zaman ön plana çıkmış; özellikle söz konusu dönemde Rum yönetimi altında Kıbrıs'taki Türk akrabaların durumu, iç dinamiklerin dış politika üretiminde etkin olduğu başka bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ve Bağdat Paktı

II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da, İngiltere ve ABD'nin öncülüğünü yaptığı Batı dünyası için en büyük çekince Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve fiziksel anlamda bölgede yayılma tehlikesidir. Özellikle Kore Savaşı'ndan sonra bu çekince kendini

daha fazla göstermeye başlamış; önceleri bölgesel ittifaklara sıcak bakmayan ABD, bu farkındalıktan sonra bölgesel ittifakları desteklemeye başlamıştır. İngiltere ise zaten bu tehdit algılamasının başından beri içerisinde Türkiye'nin de bulunacağı bir bölgesel ittifak sistemi kurmayı planlamaktadır. Böylece bu bölgesel ittifak içinde etkinlik sağlayarak ABD'nin Ortadoğu'daki genişlemesinin de önüne geçmek için kendisine zemin hazırlamış olacaktır.

Türkiye ve Irak, II. Dünya Savaşı'nın ardından bölgesel anlamda yeni bir birlik ve düzen arayışını, öncelikle kendi ikili ilişkilerine yansıtarak karşılıklı üst düzey ziyaretlerle göstermiştir. Aslında bu ikili ilişkiler, oluşturulması planlanan birçok taraflı paktın temellerini oluşturmaktadır. Bu gelişmeler dahilinde, öncelikle 29 Mart 1946'da "Türkiye ve Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması"⁷⁶ imzalanmıştır. Bu antlaşma, birkaç protokolden oluşan ve ilişkileri çok boyutlu ele alan bir antlaşma niteliği taşımaktadır. Bu antlaşmanın önemli taraflarından biri de, antlaşmanın karşılıklı ilişkilerde ve bölgesel konularda işbirliğine ön ayak oluşturacak maddeler ve protokoller içermesidir.⁷⁷

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin ABD öncülüğünde NATO ve Sovyetler Birliği öncülüğünde Varşova Paktı olarak iki kutuplu bir sisteme evrilmeye başlaması, Türkiye ve Irak'ın hem ikili ilişkilerini, hem dış politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde daha çok SSCB etkisinden çekinen her iki devlet de NATO bloğuna yakınlaşmış ve bloğun rehberliği ve yönlendirmesi doğrultusunda bir takım politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Dönemin ABD dışişleri bakanı John Foster Dulles'in ortaya attığı "Kuzey Kuşağı" kavramı, Türkiye ile beraber Irak'ı da söz konusu kuşağın içerisine alarak SSCB tehdidine karşı oluşturulacak birinci derece savunma hattının kurulacağı ülkeleri belirlemiş ve hattı böylece İran, Pakistan ve Suriye ile birlikte tamamlayarak tanımlamıştır. Bu yeni savunma sisteminin, zorla

⁷⁶ Antlaşma ana metni ekte mevcuttur: EK-6.

⁷⁷ Beden, **a.g.e.**, s. 143.

benimsetilmemesi; Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle yapacağı görüşmeler ile birlikte şekillenmesi planlanmıştır.⁷⁸

Kuzey Kuşakı projesi dahilinde Türkiye, ilk olarak bölgesel bir pakt oluşturma çabalarına Mısır'a söz konusu pakt için davet göndererek başlamış, ancak Mısır sert bir şekilde reddederek paktın oluşumuna yanaşmamıştır. Ardından Suriye, Lübnan gibi diğer Arap ülkelerinin daveti de sonuçsuz kalmış, pakt, Sovyetler tehdidini nispeten daha fazla hisseden Türkiye ve Irak arasında işbirliği anlaşmasıyla kurulum aşamasına başlamıştır. Daha sonra ise İngiltere, Pakistan ve İran'ın da dahil olmasıyla 1955 Kasım'ında pakt tamamlanmıştır.⁷⁹

Bağdat Paketi, her ne kadar çok taraflı ve uzun vadeli bir bölgesel işbirliği olarak tasarlanmış olsa da, 1958'de Irak'ta General Abdulkerim Kasım tarafından Irak'ta gerçekleştirilen ve monarşi rejimini yıkararak yerine cumhuriyet rejimini getiren darbeden sonra Irak'ın 1959'da pakttan çekildiğini açıklamasıyla etkisini giderek yitirmiştir. Irak'ın ayrılışından sonra pakt sürdürülmüş; ancak ayrılmanın hemen ardından 1959'da adı Merkezi Antlaşma Teşkilatı olarak değiştirilmiş ve daha çok ekonomik ve kültürel konulardaki işbirliğine odaklı bir kuruma dönüştürülmüştür.

2.2. Bağdat Paketi'nin Türkmenlerle İlişkilere Etkileri

Türkiye ve Irak'ın sürdürdüğü dostça ilişkiler, Irak Türkmenlerini aynı şekilde ve oranda etkilememiş, Türkmenlerin Irak içindeki durumu iki devletin ilişkisinin dışında, bundan bağımsız bir hal almaya başlamıştır. Irak'ın bağımsızlığından sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı dönemde Türkmenlere Irak devleti tarafından birçok haklar tanınmış ve Türkmenlerin kültürel hakları, eğitim hakları ve temsiliyetleri konularında Türkmenler için çok ciddi sayılabilecek adımlar atılmıştır.

⁷⁸ Beden, a.g.e, s. 159.

⁷⁹ Hasan Yılmaz, **Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri**, Birey ve Toplum Güz 2016 Sayı: 12, s.215-216.

Ancak bu durum Atatürk'ün ölümünden sonra Türkmenler için değişmeye başlamış ve verilen haklar bir bir geri alınmaya başlamıştır. Her ne kadar Türkiye – Irak ilişkileri Atatürk'ün -daha sonrasında da Kral I. Faysal'ın- ölümüyle etkilenmemiş, en azından gerilememişse de, Irak Türkmenlerinin Irak'taki durumu bu olumlu havadan bir anlamda nasibini alamamıştır.

Türkiye ile Irak arasında yapılan paktın ilk antlaşması, Türkiye ve Irak'ın dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin geliştirilmesini içeren konuların yanı sıra, “antlaşmayı imzalayan devletler, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt ederler” şeklinde bir madde içermektedir.⁸⁰ Bu konuya dair benzer bir madde, daha önce Sadabad Paktı'nda da yer almış, İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması ve Bağdat Paktı ile de bu konu üzerinden tekrar geçilerek pekiştirilmiştir. Bunun Türkmenler açısından anlamı, Türkiye'nin Türkmen organizasyonlarına veya örgütlenmelerine destek olamayacağı, bununla birlikte ilişkilerini belli bir seviyeden öteye geçiremeyeceği şeklindedir. Nitekim daha önce Türk heyetlerinin Kerkük ziyaretlerinin engellenmesi, bu ilişkilerin en küçük boyutunun bile kabul edilmediği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Irak'ta gerçekleştirilen Türkmenlere yönelik saldırılar, söz konusu antlaşmalardaki “iç işlerine karışmama” ilkesi gereğince değerlendirilmiş ve resmi söylemde kınamadan öteye gidilmemiştir. Aslında Antlaşmanın 5. Maddesi gereği “anlaşmazlık durumlarında konuyu dostça çözüme ve gerekirse BM Güvenlik Meclisi'ne taşıma” maddesi yer almakla birlikte, Türkiye, Irak'taki Türkmen saldırılarında bu maddenin verdiği hakları da kullanmamış; bu anlamda Irak ile ilişkilerini zedelememe gayretinde bulunmuştur. Her ne kadar krallık döneminde Irak'ın Türkiye'ye dostluk yaklaşımı çelişkiler barındırsa da, Irak ile ilişkilerin devamlılığı ve dostça kalması adına, var olan konjonktür dahilinde, Türkmen meselelerinin Türkiye tarafından arka plana itilmiş olduğu gözükmemektedir.

⁸⁰ EK-6, Türkiye ve Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, Madde-2.

2.3. Cumhuriyet Dönemi Irak - Türkiye İlişkilerinde Türkmenler

Irak'ta, General Abdulkerim Kasım önderliğindeki "Hür Subaylar" hareketi, Nuri Said hükümetinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte iktidar boşluğundan yararlanıp 14 Temmuz 1958'de gerçekleştirilen bir ihtilal ile yönetime el koyduğunu bildirmiştir. İhtilal hareketiyle birlikte Kral II. Faysal, Veliht Prens ve başbakan Nuri Said öldürülerek bertaraf edilmiştir. Daha sonra General Kasım tarafından krallık rejimine son verilerek cumhuriyet rejiminin getirildiği ilan edilmiştir.⁸¹

İhtilal sürecinin başlarında Irak'ta, Bağdat'taki Türk büyükelçiliğinin telsizinin kullanıma kapatılması, şehitliğin tahrip edilmesi ve ataşelik binalarının zarara uğratılması örneklerinde de gözüktüğü gibi Türkiye'ye ve Türklere karşı olumsuz bir hava hakim olmuştur. Türk hükümeti bu durumdan duyduğu ciddi rahatsızlığı dile getirerek, ihtilalin getirdiği şaşkınlıkla beraber savunmacı bir tutum takınmıştır. İhtilal yönetimi ilk etapta tanınmamış, hatta Türk ve dünya basınında Türkiye'nin Irak'a yönelik muhtemel operasyonlarından bahsedilmiştir. Bu durum her ne kadar vuku bulmadıysa da, Türkiye'nin Irak'ın yeni yönetimine yönelik tutumunu gözler önüne sermiştir.⁸²

Türkiye'nin Irak'taki yeni yönetimden duyduğu rahatsızlığın nedenleri arasında; Irak'ta ihtilal sonrası Türkiye'ye karşı yürütülen olumsuz tutum ve yeni yönetimin Sovyet etkisinde olduğuna dair algı sayılabilmektedir. Nitekim ihtilalin ikinci ismi Abdüsselam Arif, ihtilalin hemen ardından Mısır'ın Nasır liderliğindeki Sosyalist yönetimiyle görüşmelere başlamış ve yurt içinde de Komünistlerin etkinliği bir ölçüde artmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikası komünizm ve Sovyet karşıtlığı üzerinden şekillendiği için bu durum Türkiye tarafından dolaylı bir tehdit olarak algılanmıştır. Ancak daha sonra Batı ülkelerinin ihtilal yönetimine sıcak

⁸¹ Cihat Göktepe, **Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş**, (Çevrimiçi)

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354665&/Ba%C4%9Fdat-Pakt%C4%B1ndan-Centoya-Ge%C3%A7me%C5%9F-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Cihat-G%C3%B6ktepe->, (erişim:26.01.2019)

⁸² Beden, **a.g.e.**, s. 184.

bakmasıyla birlikte Türkiye de tutumunu değiştirmiş, Irak ile ilişkileri bozmama yönünde girişimlerde bulunmuştur.

Türkmenlere karşı yürüttüğü politikalarla anılan Nuri Said döneminin sona ermesi, cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte demokratik bir düzenin kurulacağını öngören Türkmenler, ihtilali desteklemiş ve yoğun bir ilgiyle takip etmişlerdir. Ancak durum Türkmenlerin beklediğinden çok uzakta, hatta krallık rejiminden de öte bir hal almıştır. Krallık rejiminin anayasasında her ne kadar pratikte haklar teslim edilmese de Türkmenler Irak'ın bir parçası olarak gösteriliyordu. Ancak cumhuriyet anayasasında Araplar ve Kürtler Irak'ın ana unsurları olarak gösteriliyor; Türkmenlerden hiç bahsedilmiyordu. Bu hal, Türkmenlerin Irak'ın bu yeni döneminde de çeşitli baskılara maruz bırakılarak demokratikleşme hareketinden haklar kazanarak yarar sağlamaları bir tarafa, sahip oldukları hakların da tehlikeye gireceğinin bir göstergesi niteliği taşıdığı söylenebilmektedir.⁸³

Krallık döneminde sürgüne gönderilenlerin yeni yönetimle beraber tekrar ülkeye girmeleri, Türkmenler açısından başka bir problemi daha beraberinde getirmiştir. Söz konusu aftan yararlanan Molla Mustafa Barzani Irak'a geri dönmüş ve Bağdat'ta büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Mustafa Barzani'nin Irak'a gelişiyle Irak'ta yaşayan Kürtlerin Kerkük'e dair istekleri yeniden canlanmış ve Kerkük'e eli silahlı gruplarla giren Barzani taraftarları, Kerkük'te Türkmenlere karşı sloganlar atarak bazı olayların ve sürtüşmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Kerkük'te bulunan yoğun Türkmen nüfus Kürtlerin bu hak iddiası önündeki başlıca engel olduğundan, 2. Tümen komutanının Bağdat'a gönderdiği raporlarda da görüldüğü üzere, Kerkük'e çevre şehirlerden bilinçli bir Kürt yerleşirmesi yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu duruma Türkmenler ve Türkiye Türkleri tarafından yapılan çeşitli gösterilerle karşı çıkılmış, Irak ve Türk hükümetlerine çağrılarda bulunulmuştur. Ancak Kerkük'te olaylar durmamış; aksine gitgide daha büyük bir hal almaya başlamıştır. 14 Temmuz 1959

⁸³ ORSAM, **Irak Anayasası ve Türkmenler**, 2009, (Çevrimiçi) <http://orsam.org.tr/tr/irak-anayasasi-ve-turkmenler/>, (erişim: 26.01.2019)

tarihinde, cumhuriyet kutlaması için toplanan halk, önce Türkmenler aleyhine sloganlara başlamış, ardından bu durum fiili saldırılara dönüşmüş ve Türkmenler üzerine ateş açılmaya başlanmıştır. “Kerkük Katliamı” olarak bilinen bu olay 3 gün sürmüştür ve birçok Türkmen bu olaylar dahilinde katledilmiştir. Türkiye yönetimi bu duruma tepki göstererek Türkmenlere yönelik Irak yönetiminden güvence istemiş, Irak yönetimi bu talep doğrultusunda yargılamalara başlamıştır.⁸⁴

Aslında ihtilalin hemen ardından gerginleşen Türkiye-İrak ilişkileri, Batı dünyasının ihtilal yönetimini tanımasıyla ve Türkiye’de muhalefet partisinin de baskılarıyla yumuşamaya evrilmiştir. Türk dışişleri bakanlığı, Irak ile dostluk sürecinin devam edeceği yönünde bazı beyanatlarda bulunmuştur. Ancak Kerkük olayları, yeniden Türkiye-İrak ilişkilerinde bir gerginlik yaratmıştır. Katliamın Türkiye tarafından 19 Temmuz’da, yani katliamdan 4 gün sonra öğrenilmesi ilk tepkinin yargılama sürecine yönelik gösterilmesine neden olmuştur. Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, derhal Bağdat yönetimiyle iletişime geçerek Türkmenler için güvence istemiş ve yargılanmaların uygun şekilde yapılmasını talep etmiştir. Irak yönetimi söz konusu talepleri kabul ederek duruma müdahale edildiğini bildirmiştir.⁸⁵

Türkmenler, her ne kadar Türk hükümetinin ve özellikle Türk halkının tepkisinden memnun olsa da, radyo kanallarında bu olaylardan neredeyse hiç bahsedilmemesi nedeniyle hayal kırıklığı yaşamışlardır. Zira Türk Hükümeti’nin 21 Ekim 1959 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, 14-16 Temmuz 1959 tarihinde Irak’ın Kerkük bölgesinde Türklerin katledilmesi ile ilgili resim, film ve dokümanların Türkiye’ye girmesi veya dağıtılması yasaklanmıştır. Diğer taraftan Bağdat’taki Türk büyükelçiliğinin Türkmenlerin can tehlikesini ortadan kaldırmak ve muhtemel saldırılara karşı önlem

⁸⁴ Celepoğlu, a.g.e., s.98-99.

⁸⁵ İlhan Yılmaz Cömert, **14-16 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı ve Sonuçları**, TÜRSAM, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/14-16-temmuz-1959-kerkuk-katliami-ve-sonuclari> , (erişim: 26.01.2019)

olarak büyükelçilik binasına gelmemeleri gerektiği duyurusu, yine Türkmenleri Türkiye tarafından terk edilmiş hissettirmiştir.⁸⁶

Burada, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik politikalarında uluslararası sistemin etkileri ve her ne kadar iç dinamiklerin etkisi bulunsa da dış politika üretimindeki uluslararası sistem ağırlığı gözle görülür şekilde hissedilmektedir. Kerkük Katliamı ile ilgili atılan hamlelerin sonunda, ilgili sanıkların yargılanacakları temini, Türkiye tarafınca yeterli gözüktüğü anlaşılmaktadır. Diğer taraftan olayın iç yüzünde ise, bazı mahkûmların hapis cezası almalarına rağmen tekrar serbest bırakıldığı; bazılarının da idam cezasına çarptırılmalarına rağmen bu cezanın uygulanmadığı görülmektedir.

Kerkük Katliamı sonrası Türkiye-Irak ilişkileri, Bağdat Paktı ek protokollerinde yer aldığı üzere yapılan eğitim anlaşmalarıyla birlikte tekrar yumuşama dönemine girmiştir.

2.4. Baas Dönemi Irak – Türkiye İlişkilerinde Türkmenler

1958 İhtilalinden sonra Irak'ta General Abdulkerim Kasım yönetiminin giderek diktatörlüğe evirilen bir sürece yöneldiği gözlemlenmektedir. Kasım'ın bu tekil yönetiminden, bununla birlikte yönetimde ortaya çıkmaya başlayan Arap aleyhtarlığından rahatsızlık duyan sosyalist Arap milliyetçisi Baas ile bağlantılı subaylar, 8 Şubat 1963'te Irak'ta bir ihtilal gerçekleştirerek Kasım yönetimine son vermiş ve yönetimi ellerine almışlardır. Bu yönetim değişiminde de, diğerlerinde olduğu gibi yine azınlıklara ve onların haklarına karşı yakın ilgi gösterileceği ve demokratikleşme gibi söylemler ileri sürülmüştür. 1963 İhtilali yönetimi, 1958 İhtilali'nde ikinci isim olarak yer alan ancak daha sonra Kasım tarafından yönetimden uzaklaştırılan Abdusselam Arif'i cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Yeni yönetim, Türkiye tarafından hemen tanınmış ve bu tanıma deklare edilmiştir. Bu durum, Irak

⁸⁶ Cömert, a.g.e..

yönetimi tarafından da olumlu karşılanmış ve yönetim, Türkiye ile ilişkilerin tekrar olumlu bir hava içerisinde sürdürüleceğini bildirmiştir.⁸⁷

Yeni yönetim, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmenin yanında Kürtlerle olan ilişkileri de düzeltme eğilimine girmiştir. Kürtlerle yaşanan çatışmalara son verilerek ateşkes yapılmıştır. Bununla birlikte Kürtlerin, yeni yönetimin siyasi hayatına dahil edilerek yönetimle uzun vadeli bir anlaşma sürecine girdikleri gözükmemektedir. Bu durumun, hali hazırda Kerkük konusunda Kürtlerle anlaşmazlıklar yaşayan Türkmenler için olumsuz bir gelişme olduğu söylenebilir. Kürtlerin, özellikle Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a dönüşünden sonra Kerkük üzerinde Türkmenlere rağmen hak iddia etmesi, bu yakınlaşma ile beraber daha somut alanlara yansımaktadır.

Türkiye, Irak'ta yönetimle Kürtlerin bu yakınlaşmasına ve Kürtlere tanınan haklara istinaden, benzer hakların Türkmenlere de tanınması gerektiğini öne sürerek, dış işleri bakanlığı aracılığıyla Irak yönetimine, Kürtlere verilen hakların Türkmenlere de verilmesi gerektiğini bildirmiş ve Türkmenlerin çeşitli şekillerde ezilmesine karşı önlemler almaya çağırmıştır.⁸⁸

Türkiye'nin Türkmenlere yönelik Irak hükümetine yaptığı bu çağrının iki temel motivasyonu olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte bu iki motivasyonun da, Türkiye'nin iç dinamiklerinin etkileri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk olarak, o dönemde Kıbrıs'ta bulunan Türklerin Rum yönetimi altında yaşadıklarının ve benzeri bir durumda, çok daha fazla sayıda olan Irak Türkmenlerinin Kürt yönetimi altında yaşamaya itilmesi halinde Türkmenlerin çok daha kötü baskılara maruz kalacağı bilinmesi söylenebilmektedir. Bu, tamamen Türkiye'nin iç

⁸⁷ Beden, **a.g.e.**, s. 278.

⁸⁸ Karadeniz, **a.g.e.**, s.190-191.

dinamiklerinin; mevcut kan bağının toplumsal algıdaki yeri ve bununla birlikte ortaya çıkan öğrenci hareketleri gibi toplumsal hareketlerin etkisidir.

İkinci olarak ise, Türkiye, bu hamlesiyle Irak'ta Kürtlerin güçlenmesine ve sınırda oluşacak muhtemel Kürt merkezli organizasyonun Türkiye'nin iç ve dış politikasında son derece hassas olduğu konuları öne çıkarmasına karşı, Türkmenlerin haklarını da savunarak bir karşı hamle yapmak istemesi olabilir. Bu durum da, Türkiye'nin uluslararası sistemin etkileri dışında, tamamen kendisine ait bir politik öncelik durumudur.

1968 yılında, Baas Partisi, Ahmet Hasan el Bekr öncülüğünde bir ihtilal gerçekleştirerek Irak yönetimini eline almıştır. Daha önce Abdusselam Arif tarafından yönetim kadrosundan uzaklaştırılan El Bekr öncülüğünde bir Devrim Komuta Konseyi kurulmuş ve El Bekr konseyin başkanlığına geçmiştir.⁸⁹

Kısaca bahsetmek gerekirse Baas, Ortadoğu'da ortaya çıkan ve kelime itibariyle "Diriliş" anlamı taşıyan bir siyasi akımdır. Arap Diriliş Partisi ve Arap Sosyalist Partisi'nin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Hedefleri, Ortadoğu'daki diğer Arap yoğun devletleri de tam birer Arap devleti haline döndürmek ve böylece Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmak, sosyal farkları azaltmak, millileştirme politikalarına yönelmek gibi hem Arabist hem sosyalist politikalar olarak sıralanabilmektedir.⁹⁰

Türkmenlerin Baas yönetiminin Arap yanlısı politikalarından duydukları endişeler, Devrim Komuta Konseyi'nin 24 Ocak 1970'te yayımladığı "Devrim Komuta Konseyi 89 Sayılı Kararnamesi"nde Türkmenlere bazı kültürel haklar tanınmış olması ile bir nebze dinmiş ve Türkmenler açısından umut vaat etmiştir.⁹¹ Bu kararda, okullarda

⁸⁹ Muharrem Akoğlu, **Irak'ta Şii Varlığı**, E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, Güz 2013, s.399.

⁹⁰ Macit Çobanoğlu, **Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, İstanbul Harp Akademileri, 1994, s 136-137.

⁹¹ Enver Yakuboğlu, **Irak Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1976, s.41.

Türkçe eğitim, Türkçe dergi yayımlama, Türkçe yayınların arttırılması gibi konularda Türkmenlere yönelik bazı haklar tanınmıştır.⁹² Ancak kısa zaman içerisinde Türkmenlere verilen bu haklar, uygulamadaki yerlerini kaybetmeye ve çeşitli şekillerde baskılar giderek kendini göstermeye başlamıştır.

Bir taraftan Türkmenlere verilen kültürel haklarla ilgili gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan Irak yönetimi Kürtlerle anlaşmaya varmıştır. 1970 tarihli ve genel anlamda kültürel, idari ve siyasi hakların genişletilmesi ve toprak reformu içeren bu anlaşma, özerk bir Kürt bölgesi kurulması, ülkenin resmi dilleri Arapça ve Kürtçe olması ve Kürtlerin yönetimde cumhurbaşkanı yardımcısı düzeyinde temsil edilmesi gibi maddeler içermektedir.⁹³ Böylece, Kuzey Irak'ın Irak'tan ayrı yönetiminin ilk adımları atılmıştır.

Bu durum, Türkmenler açısından birçok sorun taşımakta ve Irak yönetimi tarafından ikinci plana atılmayı beraberinde getirmektedir. Çünkü maddelerden biri de, Kürt çoğunluğunun bulunduğu yerleri belirlemek üzere nüfus sayımı (ve ardından plebisit) yapılması; dolayısıyla Kerkük'ün bu sayımın sonucuna göre Kürt yönetime devredilip devredilmeyeceğinin belirlenmesidir.⁹⁴ Bu durum iki taraflı bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Plebisit öncesinde, bir taraftan Kürtler Kerkük ve çevresine yerleşmeye başlarken, diğer taraftan Baas yönetimi bu bölgelere Arap aileler yerleştirmekte ve hatta kalmalarını sağlamak için çeşitli şekillerde teşviklerde bulunduğu gözükmektedir. Böylece tarihsel olarak Türkmenlerin yurdu olan Kerkük ve çevresinde demografik yapı sistematik olarak değiştirilmekte ve Türkmen nüfus bu şekilde oran olarak düşmektedir.

⁹² Bkz. EK-2.

⁹³ Arkan H. Muhammad, **Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları**, Ankara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz 2013, s.90.

⁹⁴ Muhammed İhsan, **Kurdistan ve Dewamet el Harp**, Dar al Hikma Publishing and Distribution, Londra, 2000, s253-270, aktaran: Muhammad, a.g.e., s.91.

Bu durum her ne kadar 1960'ların ve 1970'lerin nükleer caydırıcılık ve detant ortamı ile birlikte Türkiye'ye dış politika açısından "görelî bir özerklik" sağladıysa da⁹⁵ Soğuk Savaş'ın başından beri iki kutuplu sistemin yoğun etkileri üzerine kurulu Türk dış politikasında, iç dinamikleri harekete geçirecek bir gelişmedir. Zira, Irak'ta Kürtlere yeni olanakların tanınması, Türkiye'deki Kürtleri de harekete geçirebilir ve Türkiye için ciddi problemlere yol açabilirdi.⁹⁶ Türkiye'nin hassas olduğu Kürt hareketi meselesi, söz konusu iç dinamikleri; yani toplumsal algıyı harekete geçirebilecek, her ne kadar bir dış gelişme gibi görünse de Türkiye'nin bir iç sorununa dönüşebilecek ve Türk dış politikasının hassasiyetini kaşıyabilecek türden bir meseledir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasının bu dönemde, yine sistemik verilerin odağında olan ama iç dinamiklerle sentezlenen bir hamleye yöneldiği gözükmektedir.

Irak'ta yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin bazı endişelerini tetiklemiştir. Irak yönetiminin Kürtlerle yaptığı bu anlaşma Türkiye'yi hemen harekete geçirmiş ve dışişleri bakanlığı, Kürtlere verilen bu haklar doğrultusunda Türkmenlerin durumunu ele almak üzere Bağdat'a bakan düzeyinde ziyaret gerçekleştirerek görüşmelerde bulunmuştur.⁹⁷ Türk dışişleri bakanı Kürtlere verilen muhtariyet hakkının ve diğer hakların Türkmenlere de sağlanmasını, aynı zamanda bu hakların yeni anayasaya da konmasını talep etmiştir. Bu şekilde Kürtlere verilen hakların karşısında Türkmenlere yönelik benzer haklar talep ederek aslında bir anlamda Irak'taki Kürt hamlelerinin karşısında olduklarını belirtmiştir. Ancak söz konusu taleplere rağmen yeni anayasada bu hakların hiçbirine Türkmenler için yer verilmemiştir.⁹⁸

⁹⁵ Oran, **a.g.e.**, s. 367.

⁹⁶ Oran, **a.g.e.**, s.786.

⁹⁷ **Irak Türklerinin Durumu Ele Alınıyor**, Milliyet, 11 Nisan 1970, s.11.

⁹⁸ Beden, **a.g.e.**, s. 308-309.

2.4.1. İnan-İrak Savaşı Sırasında Türkmenler

1979 yılında, General Hasan el Bekir'in yönetimi Saddam Hüseyin'e bırakması ile birlikte, Irak'ta uzun sürecek Saddam Hüseyin yönetimi başlamıştır.⁹⁹ Böylece, Saddam Hüseyin'in Arap yanlısı sosyalist politikalarıyla, Araplar dışında diğer etnik unsurlarla birlikte Türkmenler için de zorlu bir döneme girilmiştir.

Saddam Hüseyin, iktidarı "kansız bir darbeye" eline aldıktan sonra, kendisine karşı potansiyel olarak gördükleri dahil Baas Partisi içinden veya dışından tüm muhalifleri idam, kaza sonucu ölüm, hapis veya sürgün cezası aracılığıyla elimine ederek iktidarını konsolide etmiştir. Özellikle istihbarat ve güvenlik örgütlerini yeniden inşa ederek kendi aşiretine mensup olanları ve akrabalarını bu kurumlara yerleştirmiştir. Irak'ta başarılı veya başarısız birçok darbe girişimine tanık olmuş biri olarak bu tip girişimleri engellemek adına, bununla beraber dikta rejimi kurmanın temel sütunları sayılabilecek istihbarat ve askeri kurumların denetimini eline alarak tamamen kendisine bağlamıştır.¹⁰⁰

Saddam döneminin Araplaştırma politikaları Türkmenleri de etkilemiş ve daha önce Devrim Komuta Konseyi tarafından Türkmenlere verilen haklar bir bir geri alınmaya ve baskıya dönüşmeye başlamıştır. Yönetim, Araplaştırma politikasında öyle ileri gitmiştir ki, açık yerlerde Türkçe konuşmayı yasaklamakla kalmayıp, telefonda kendi ailesiyle Türkçe konuşanları bile cezalandırmıştır.¹⁰¹ Bu baskıların motivasyonu tabii ki Baas hareketinin temel anlayışından ileri gelmektedir. Bu durumun ne kadar ciddi olduğu, Bağdat radyosunda deklare edilen Baas Partisi'nin tüzüğünde, "Müslüman olmayan bir Arap'ın, Müslüman bir Türkmen veya Arap olmayandan daha üstün

⁹⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, s.1327. (Çevrimiçi) <https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.pdf>, (Erişim: 08.01.2019),

¹⁰⁰ Ferhat Pirinçci, **İrak'ta Saray İçi Darbe: Saddam Hüseyin ve İktidara Gelişi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Eylül-Ekim 2016, s.46-47.

¹⁰¹ Küçükkaragöz, **a.g.e.**, s.91.

olduğu”¹⁰² şeklinde bir açıklamaya yer verilmesi, Baas Partisi’nin Arap olmayan halklara ne şekilde baktığını ve bu ırkçı anlayışının ne düzeyde olduğunu gözler önüne sermektedir. Öte yandan, Saddam Hüseyin’in bir konuşmasında;

“Türkiye Irak’la komşudur, bizler iki ülke arasındaki bağlara saygılıyız...Fakat siyonist ve mason çevrelerin etkisiyle Türkmenler kullanılmak istenmektedir. Onlara şunları söylemek isteriz ki, onlar Irak vatandaşıdır. Kimsenin onlar üzerinde söz sahibi olmasına da izin vermeyiz”¹⁰³

şeklinde demeç vermesi, Irak yönetiminin Türkiye’ye bu konudaki bakış açısının ve Türkmenler konusunda Irak’ın Türkiye’ye taviz vermeyeceğinin göstergesidir.¹⁰⁴

Saddam Hüseyin dönemi Irak, dış politikada inişli çıkışlı dönemler yaşamıştır. Iraq Petroleum Company’nin millileştirilmesi ve sonrasında 1973 Petrol Krizi ile birlikte Irak, ciddi gelirler elde etmeye başlamış ve bu hem sosyal alana, hem de sınai ve askeri alana yansımıştır. Petrol satışlarının de gelirleriyle birlikte Saddam, bölgedeki sıcak gelişmeleri de hesaba katarak olası bir savaş tehlikesine karşı Batı’dan silah almaya başlamış; bu anlamda Irak, Batı ile tekrar yakınlaşmaya ve SSCB ile giderek uzaklaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan yabancı destekler de satın alınarak kimyasal silah üretimine de hız kazandırılmış, bu dönemde Irak tam bir cephane deposuna dönüştürülmüştür. Saddam’ın iktidara gelişinden sonraki yıllarda, tüm bu gelişmelerle birlikte ABD ile kesilen ilişkiler tekrar hız kazanmış ve Irak, Soğuk Savaş’ın bir kuralı sayılabilecek, bir kutba yaklaşmanın diğerinden uzaklaşmak anlamına geldiği durumu yaşamıştır ve böylece Irak’ın SSCB ile ilişkileri komşusu İran lehine gevşemeye başlamıştır.¹⁰⁵

¹⁰² Mustafa Necati, “**Irak’taki Türklere Yapılan Zulümler**”, Türkiye, 3 Eylül 1980, s.2 aktaran: Bülent Demirtaş, “**Musul Kerkük Olayı (11)**”, Milliyet, 2 Mart 1991, s.13.

¹⁰³ Kenan Akın, “**Saddam Hüseyin “Türkiye İle Irak Arasındaki Bağlara Saygılıyız”**”, Halk’a ve Olaylara Tercüman, 23 Temmuz 1980, s.4.

¹⁰⁴ Beden, **a.g.e.**, s.355.

¹⁰⁵ Emine Zeynep Daban, Cihan Daban, **Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt’in İşgali ve ABD’nin Irak’a Müdahalesi**, Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Haziran 2018, s.93-94.

Saddam Hüseyin, iktidara geldikten sonra agresif bir dış politika izlemiştir. İran ile bazı problemler yaşayan Irak, tek taraflı bir hamle ile İran topraklarına askeri müdahalede bulunmuş ve 8 yıl sürecek İran-İrak savaşını 1980 yılında başlatmıştır.¹⁰⁶

İran-İrak Savaşı'nın nedenleri arasında Irak tarafından, Irak'ın Körfez bölgesinde etkinliğini arttırmak istemesi, özellikle Cezayir Antlaşması ile birlikte büyük oranda İran hakimiyetinde bulunan Şattül Arap su yoluna Irak'ın hakim olmak istemesi, İran'da 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin Irak'a muhtemel yansımalarından rahatsız olması, böylece İran askeri gücünü, devrimden dolayı gücünü kaybetmiş haliyle hazırlıksız yakalayıp vaktinde yok etme isteği gibi nedenler sayılabilmektedir. İran tarafından ise bu nedenler, Irak'ı tamamen topraklarından atmak ve Baas rejimine son vererek Bağdat'ta Şii bir yönetim kurma isteği olarak açıklanabilmektedir.¹⁰⁷

Savaş sırasında Türkiye, olağan dış politikası gereği tarafsız kalarak her iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan savaşan iki ülkeden herhangi birinin bu savaşı kaybetmesinin, her ikisiyle de komşu olan Türkiye'yi ciddi durumlarla karşı karşıya bırakacağı aşikârdır. Bu nedenle Türkiye, mümkün olduğunca savaşın yerini barışa bırakması yönünde söylemlerde bulunmuş ve tarafsız bir duruş sergilemiştir. Bu tarafsızlık, Türkmenlerin savaşın sürdüğü yıllarda Baas rejimi tarafından maruz kaldığı baskılara yönelik de devam etmiş, Türkiye'deki Türkmenlerin bu durumdan duydukları rahatsızlıkları dile getirmelerine neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin savaş boyunca duyduğu en büyük çekince, savaş sırasında veya sonrasında Irak'ın kuzeyinde oluşabilecek Kürt güç odağıdır. Her ne kadar bu çekince Irak Türkmenlerinin

¹⁰⁶ Roger Hardy, **İran-İrak Savaşı'nın Üzerinden 25 Yıl Geçti**, BBC, 22.10.2005, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/09/050922_iran_iraq_anniversary.shtml , (erişim: 26.01.2019)

¹⁰⁷ Maedh Ayed Al Lihaibi, **An Analyses of the Iran-Iraq War: Military, Strategy and Political Objectives**, Air War College, ABD, 1989, s.4-5.

çekinceleriyle paralellik gösterse de, Türkiye bu konuda hamle yapmak yerine tarafsız durumda muhtemel sonuçları takip etmeyi yeğlemiştir.¹⁰⁸

İran-İrak Savaşı, Türkmenler açısından beraberinde birçok sorun getirmiştir. Aslında Türkmenler, savaş boyunca Irak ordusuyla beraber hareket etmiş, hatta harekâtlarda ön saflarda bulunmuşlardır. Irak'ı bir bütün olarak vatan saydıkları ve bu doğrultuda hareket ettikleri, Irak ordusundaki bazı Türkmen komutanlarından söylediklerinden anlaşılmaktadır. Bununla beraber İran-İrak Savaşı'na bir bütün olarak bakıldığında, Türkmenlerin bu görüşlerinin karşısında Baas rejimi Türkmenlere olan baskılara savaş boyunca da devam etmiştir. Bazı Türkmen ileri gelenler bu süre içerisinde idam edilmiş, Türkmen kurumları da Baas rejimine yakın olan, nispeten küçük bir Türkmen grubunun yönetimine verilmiş ve bu kurumlar Irak Türkmenlerinin görüşlerini temsil ediyor gözükerek, bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada, duruma bir bütün olarak bakınca Irak ordusunda savaşan Türkmenlerin hangi motivasyonla ön saflarda savaştıkları veya bunun aslında bilinçli bir şekilde oluşturulan bir durum olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruların ortaya çıkmasındaki diğer bir etken de, savaş döneminde Baas rejimince uygulanan iskân politikasıdır. Bu politikalar gereği, Kerkük ve çevresinde Arap nüfus çeşitli teşviklerle arttırılmaya çalışılmış, böylece Arap nüfusun Türkmenlere ve Kürtlere baskın gelmesi amaçlanmıştır. Diğer taraftan yine bu politikalar dahilinde tersine teşviklerle; yani Türkmenler dahil olmak üzere Kerkük ve çevresinden güney bölgelerine tayin olacaklara yüksek miktarlarda ödenek verileceği bildirilmiştir. Bu şekilde diğer etnik unsurlarla birlikte Türkmenlerin de, Irak'ın güney bölgelerine göç ederek Araplaştırılmaları kolaylaşmış olacaktır. Yine İran-İrak Savaşı döneminde Türkmenlerin maruz kaldığı asimilasyon baskıları, iskân politikasına ek olarak, bölgede bulunan Türkmenler Araplaştırılmaya çalışılarak bu

¹⁰⁸ Abdullah Kıran, **Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.94, Ünal Gündoğan, "Islamist Iran and Turkey 1979-1989: State Pragmatism dan Ideological Influences", Middle East Review of International Affairs, Cilt.7, Sayı.1, s.3. aktaran: Ekrem Yaşar Akçay, **İran-İrak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri**, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3, 2013, s.115.

doğrultuda yerleşim yerlerinin isimleri, hatta Türkmen çocukların isimleri dahi değiştirilerek sürdürülmüştür.¹⁰⁹

Türkiye açısından bu dönemin bağımsız ve iç dinamikleri göz önüne alındığında, bağımlı değişken, yani dış politika, tarafsız ve barışçıl bir duruş olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Soğuk Savaş'ın son on yılı olmasına karşın ABD'nin, İran İslam Devrimi ve sonrasında yine İran'a yapılan silah satışlarının ortaya çıkmasıyla ciddi bir prestij kaybına girdiği bir dönemdir. Diğer taraftan, SSCB'nin de bu güç kaybına karşın güç kazandığını söylemek çok doğru olmayacaktır. Nitekim bu on yıl içerisinde SSCB'nin “perestroika (yeniden yapılanma)” ve “glasnost (saydamlık)” politikalarıyla beraber güç kaybederek dağılmaya gittiği gözükmemektedir. Sistemik verilerin bu şekilde olduğu bu dönemin başlarında, Türkiye'de yönetimin bir askeri darbe sonrasında askeri yönetime devredildiği, dolayısıyla birçok iç problemle uğraşıldığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte Türkiye bir süredir hem içeride hem de komşu ülkelerdeki Kürt hareketiyle ve bunun içeriye yansımalarıyla uğraşmaktadır. Zira İran-İrak Savaşı süresince, savaş daha çok Irak'ın güney bölgelerinde gerçekleştiğinden dolayı kuzeydeki otorite boşluğundan Kürtler yararlanmışlardır. Bu doğrultuda İran ve Suriye'nin görece destekleri, PKK'nın da güç kazanmasına ve Türkiye içerisindeki faaliyetleri için gerekli hazırlıkları yapabilmesine olanak tanımıştır. Bu durumla beraber, Türkiye'nin 1984 yılında Saddam ile anlaşma yaparak PKK'ya karşı sıcak takip şansı bulması, Irak'la ilişkilerin durumunu açıklamak için önem taşımaktadır.¹¹⁰ Son olarak Ermeni terör örgütü ASALA'nın suikastleri, Türkiye'nin bu dönemde uğraşmakta olduğu diğer bir konudur.

Böyle yoğun iç dinamiklerin yaşandığı bir ortamda Türkiye'nin dış politikasının da sistemik veriler odağında ve iç dinamikler doğrultusunda şekillendiği söylenebilmektedir. 1980 Askeri Darbesi sonrasında hem askeri yönetim, hem de ardından gelen sivil yönetim, bu sistemik ve içsel veriler ışığında dış politikada

¹⁰⁹ Beden, **a.g.e.**, s.375-384.

¹¹⁰ Ayşegül Sever, **Irak'ın Çoklu Kimliklerinde Dış Politika ve Türkiye-İrak İlişkileri**, Akademik Ortadoğu, 2013, s.109.

tarafsızlık olgusunu sahiplenmiş ve bölge istikrarını savunmuştur. Türkiye'nin Irak'la ilişkileri de bu doğrultuda ilerlemiş ve Saddam Hüseyin yönetimiyle, Kürt hareketi meselesi gibi kendi iç dinamiklerini de hesaba katarak ilişkiler kurmuştur. Diğer taraftan Türkiye, İran-Irak Savaşı boyunca Arap kimliğini öne çıkaran Irak'ı, Arap dünyasıyla ekonomik ve diplomatik ilişkilerini iyi tutma amacı doğrultusunda bir köprü olarak kullanmış ve Irak ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Tüm bu etkenler hesaba katıldığında, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasının da, tekil toplumsal ve siyasi tepkilere yönelik atılan küçük hamleler dışında, Irak ile yürüttüğü şekilde tarafsızlık olgusu üzerinden şekillendiği gözükmektedir. Türkiye'nin, Irak Türkmenlerinin yaşadığı sorunlara Irak'ın iç meselesi şeklinde bakarak asgari düzeyde ilgi gösterdiğini söylemek mümkün gözükmektedir.

2.4.2. İran İslam Devrimi'nin Bölgeye Etkileri

20. yüzyılda Ortadoğu'daki en önemli olaylardan biri de, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'dir. Uzun yıllardır yönetsel anlamda var olan boşluğun ve dış güçlerin ülke içindeki rahat hareket edebilme kapasitelerine ve imtiyazlarına karşı geniş katılımlı bir halk hareketi olarak değerlendirilebilecek devrim, İran'da yönetimi ve rejimi değiştirmeye kadar varmıştır. İran'da devrimle beraber, yönetime dair geleneksel Şii yaklaşım terk edilerek yerini "Velayet-i Fakih" anlayışına; siyasi yönetimin meşruiyetini halka ve İslam'a dayandırarak, ulemanın yönetimi mümkün olduğunca adil bir düzenle kurma hakkını savunmaya bırakmıştır. Bu rejim değişikliği, hem İran içinde, hem bölge dengeleri açısından birçok değişikliği beraberinde getirmiştir.¹¹¹

İran İslam Devrimi ile birlikte Soğuk Savaş sürecinin başından beri sıkı bir ABD müttefiki olan İran, bir anda ABD'nin karşısında yer alarak bölge ülkeleri ve ABD açısından dengeleri değiştirmiştir. Ancak diğer taraftan İran, SSCB'ye de çok

¹¹¹ Ünal Gündoğan, **Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Mayıs 2011, s.94-95.

yakınlaşmadan, devrimin ideolojik etkileriyle beraber -devrimin ilk zamanlarında Şii söylemleri çok kullanmadan- bir pan islamist yönelime girmiştir. Devrimin İslami mesajları, anti-emperyalist söylemleri, diğer Şii toplumları da etkileme kapasitesi yaratan yeni Şiilik yorumu ve bununla beraber bu yorumun mevcut yönetimlere karşı içerdiği tehdit gibi etkileri, hem ABD hem SSCB için bir takım tehlikeler barındırmaktadır. ABD için Körfez'in ve petrolün güvenliğiyle beraber imaj anlamındaki sarsılma, bu tehlikelerin başında dururken; SSCB için Afganistan'da İslam yönelimli ayrılıkçı hareketlere bu devrimin bir motivasyon kazandırabileceği tehlikesi başta durmaktadır.¹¹²

İran İslam Devrimi'nin hemen ardından İran-İrak Savaşı'nın ortaya çıkması ve bu savaşın 8 yıl sürmesi, devrimin savaş üzerinden bir dış politika belirlemesine neden olmuştur. Devrimin evrensellik iddiası ve amacı, bölge ülkeleri için İran'ın devrim ihracı tehdidini ortaya çıkarmış ve İran tarafından bölgedeki Şii gruplar desteklenmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu durum, devrim ihracının yanı sıra, inançların bölgenin despot yönetimlerine karşı halkın kullanabileceği potansiyel bir motivasyon kaynağı olabileceği olarak da okunabilmektedir.¹¹³

Devrim doktrini, İslam'ın Şii mezhebinin yeni ve diri bir yorumu olarak ortaya çıktığından dolayı bölgedeki mezhep ayrılıklarını etkin bir şekilde derinleştirmiştir. Hem devrimin düşünsel anlamdaki harekete geçiriciliği, hem de İran'ın bölgedeki Şii'lere verdiği destekler, bu ayrımın ortaya çıkmasındaki temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Şii yoğun nüfusa sahip Irak, bu etkileri bir tehdit olarak en yakından hisseden ülkelerden biri olmuştur. İran'ın devrim sonrası Saddam karşıtı Şii siyasi hareketlere verdiği desteklerle, İran ve Irak Şii'leri arasında bağlar kurulabilmişse de, bu bağlar tüm Irak Şii'lerini kapsamamıştır.¹¹⁴ Zira Kum ve Necef,

¹¹² Ünal Gündoğan, **1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Haziran 2011, s.68.

¹¹³ Bekir Halhalli, **Humeyni Dönemi İran Dış Politikası**, Birey ve Toplum Dergisi, Güz 2014, s.80-81.

¹¹⁴ Bayram Sinkaya, **Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri**, SETA Rapor, Mayıs 2013, s.10.

farklı Şii ekolleri olarak süregelmiştir. Saddam Hüseyin rejimi ise bu gelişmeler doğrultusunda, devrimi dolaysız bir tehdit olarak algılamış ve bu anlamda Şii hareketlerine karşı önlemler almıştır.

Türkiye’de ise, İran İslam Devrimi bazı endişeleri beraberinde getirmiştir. Türkiye içinde İran’dakine benzer İslami odaklı hareketlerin ortaya çıkma ihtimali, bu endişelerin iç politikadaki karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin üzerine kurulduğu sütunlardan biri olan laikliğin tehlikeye düşmesi, bu endişenin başlıca nedenidir. Diğer taraftan devrimin, Türkiye’nin dış politika algısında da yansımaları olmuştur. Bunlardan biri, devrim sonrası İran’da devletin zayıflayarak çözüleceği ve İran topraklarında bir Kürt devletinin kurulabileceğine dair algıdır. Bu durum, Irak ve Suriye topraklarında olduğu gibi, İran toprakları içerisinde de Türkiye’nin temel endişelerindedir. Diğerisi ise devrim sonrası İran’ın SSCB’ye yaklaşması ve bunun Türkiye’yi zora sokacağına dair algıdır. Tüm bunlar, Türkiye’nin İran İslam Devrimi’ne sıcak bakmadığının göstergesidir.¹¹⁵

İran İslam Devrimi’nin Irak Türkmenleri üzerindeki en temel etkisi, mezhepsel kırılma üzerine olmuştur. Devrim, Irak üzerindeki Şii’lerde önemli derecede bir etki bıraktığı gibi Irak Türkmenleri üzerinde de etkili olmuştur. Zira Irak’ta, Türkmen nüfusunun ortalama %40’ın üzerinde bir oranının Şii mezhebine bağlı olduğu sanılmaktadır.¹¹⁶ Böylece, Şii mezhebinin bu yeni hareketi, Araplar içerisindeki kadar olmasa da, Türkmenleri de etkilemiş, ileriki yıllarda ortaya çıkacak Türkmen siyasi oluşumlarının bazılarının da mezhep temelinde şekil almasına neden olmuştur. Bu anlamda, Irak’ta Türkmenler içinde ilk mezhepsel kırılmanın İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilmektedir.

¹¹⁵ Nail Elhan, **İran Devrimi’nin Türkiye’de Yansımaları: “İrancılık” ve “İrancı” İslamcılık**, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s.34.

¹¹⁶ Cüneyt Mengü, **Türkmenlerin Nüfus Meselesi**, Yeniçağ Gazetesi, 08.10.2017, (Çevrimiçi) <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkmenlerin-nufus-meselesi-dr-cuneyt-mengu-174344h.htm> (Erişim: 14.01.2019)

Türkiye ve Irak Türkmenleri açısından İran İslam Devrimi, olumsuz anlamda bir etki yaratmıştır. Devrimle beraber İran'ın Şii'lere yönelik yaptığı destekler ve ortaya çıkardığı yeni ve dinamik düşünsel hareket, Şii Irak Türkmenlerinin bir kısmının İran'a yakınlaşmasını veya Irak'taki Şii hareketlerinde de ortaya çıkan dinamizmle birlikte Şii kimliğini ön plana çıkarmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum Türkiye için ciddi bir kayıp olarak görülebilmektedir. Zira Irak siyasetinde mezhep olgusunun ileriki yıllarda da ne denli etkili olduğu aşikârdır. Diğer taraftan bölge içerisinde etkin ve bölgesel jandarma olmaya soyunan bir İran, pragmatik Türk dış politikası açısından da yeterince endişe verici gözükmemektedir.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Durum

SSCB'nin milliyetler sorunu ve başarısız olan Glastnost ve Perestroika politikaları birleşince SSCB'nin dağılışı süreci hızla başlamıştır. 1989'da, Doğu Avrupa'da hareketlenmeler başlamış ve bu durum daha sonrasında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla simgelenmiş ve SSCB'nin dağılışını resmileştirmiştir.¹¹⁷ İki kutuplu sistemin var olan iki süper gücünden birinin dağılması, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın da bitmesi ve dünyanın bambaşka bir sistem içerisinde girmesi anlamına gelmektedir.

Soğuk Savaş dönemi, uluslararası ilişkilerde uluslararası sistemin nispeten daha fazla odak noktası olduğu bir dönemdir. İki kutuptan her birinin hamleleri, sistemik verilerin diğer devletlere ne şekilde yansıtılacağına temel referans noktası olmuştur. Bu dönemde devletler, özellikle 1970'lerden sonra nükleer caydırıcılığın da etkisiyle nispi barışın sağlandığı uluslararası sistemde, sistemin getirdiği sorumluluklarını süper güçlere devrederek hareket etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber bu durum kökten

¹¹⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Cilt 51, 1998, s.357.

değişmiştir. Denge kavramı uluslararası sistemden kalkmış, yerini daha istikrarsız ve diğer devletler için daha öngörülemeyen; dolayısıyla daha tehlikeli bir dünya var olmuştur. Soğuk Savaş sonrası AB ve Japonya gibi bölgesel eksenlerin varlığıyla birlikte ABD, dünyanın hegemon gücü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu durumun sürekliliği oldukça tartışmalıdır. Zira tek kutupluluk söylemlerinin karşısında yeni uluslararası aktörlerle açıklanan çok kutupluluk söylemleri de karşımıza çıkmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönem, her ne kadar tek kutuplu bir sistemle açıklanmaya çalışılsa da, bu dönemde uluslararası ilişkilerde çok kutupluluğun ortaya çıktığı, “tek kutupluluk” söylemlerine karşıt olarak ABD’nin sistemi tek başına kurma konusunda yeterli güce sahip olmadığı veya sahip olsa da bunu korumasının uzun sürmeyeceği görüşleriyle sıklıkla karşılaşmaktadır. Balkanlar’da, Afrika’da, Ortadoğu’da ve Orta Asya’da ortaya çıkan yeni sorunlar ve savaşlar, sistemdeki istikrarsızlığı ve düzensizliği gösterir niteliktedir.¹¹⁸ Diğer taraftan mevcut rakiplerinin ABD’nin karşısında ve onunla mukayese edilebilecek bir güce ulaşmaları mümkün gözükmemekte, bu da sistemin çok kutupluluk üzerinden analiz edilmesini de güç kılmaktadır.

Soğuk Savaş’ın bitimi, neredeyse tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye üzerinde de bazı etkiler bırakmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında öncelikle, her ne kadar SSCB gibi güçlü ve tehdit algıladığı bir komşu yerine yine Rusya gibi güçlü başka bir komşu gelmişse de, söz konusu komşusu ile kara sınırı kalmadığından dolayı nispeten biraz daha rahatlamıştır. Ancak diğer taraftan, Soğuk Savaş’ın Türkiye’ye getirdiği ve beraberinde birçok kazanımlar sağladığı jeostratejik önemi ciddi oranda azalmış, bu durum da Türkiye’nin yeni bölgesel olaylardan kendine bir stratejik önem kazandırma eğilimine girmesine neden olmuştur.¹¹⁹

¹¹⁸ Ramazan Gözen, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi**, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 7, Yaz 1997, s.76.

¹¹⁹ Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 1**, s.210.

Soğuk Savaş ertesinde, Türkiye'nin muhatap olduğu en büyük sorunlardan biri olarak Kürt sorunu ve PKK karşımıza çıkmaktadır. 1984 yılında kurulan PKK, etnik ayrılıkçı temelli, marksist-leninist ideolojiye sahip silahlı terör örgütüdür. İran'da PJAK, Suriye'de PYD/YPG gibi bağlantılı örgütleri mevcuttur. PKK sorunu, Türkiye'nin iç dinamiklerine ait bir sorun gibi gözükmemekte ancak bunun dış politikaya yansımaları çok ciddi olmaktadır.¹²⁰

Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında en büyük ayak bağlarından biri olan bu problem, zaman zaman inişler ve çıkışlar yaşayarak özellikle 1990'lar boyunca canlı kalmıştır. Aynı zamanda bu problem, Türkiye için ekonomik bir yük de getirmektedir. Gayri safi milli hâsılanın yaklaşık %5'ine tekabül eden bu ekonomik yük, 1993'te terörle mücadele adı altında harcanan 7 milyar dolar, 1994'te ise 8,2 milyar dolar harcama olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²¹

Bu dönemde Türkiye'nin dış politika üretimindeki bağımsız değişkenler olarak sistemik verilerin önceki döneme göre ciddi oranda değiştiğini, ara değişkenler olarak iç dinamiklerin ise önceki dönemle bazı benzerlikler taşıdığını söylemek mümkündür. Soğuk Savaş'ın nispeten "rahat" ortamından sonra daha öngörülemez ve istikrarsız bir ortamın oluşması, jeostratejik önemini büyük oranda kaybetmiş olması gibi nedenler, Türkiye'nin bu dönemde dış politika üretiminde önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak diğer taraftan yine bu dönemde, Kürt sorunu ve PKK, ekonomik sorunlar ve toplumsal olaylar gibi iç dinamiklerin de, Türkiye'nin dış politika üretiminde bağımlı değişken olarak etkili olduğu da gözükmemektedir.

¹²⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, **PKK**, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> (Erişimi: 21.01.2019)

¹²¹ Oran, **Türk Dış Politikası: Temel İlkeler..**, s.361.

3.2. Körfez Savaşı ve Türkmenler Üzerindeki Etkileri

İran-İrak Savaşı boyunca, İslam Devrimi sonrası o zamana kadarki ABD yanlısı tutumu bir anda ABD düşmanlığına dönüşen İran karşısında ABD, birçok alanda Irak'ı desteklemiştir. ABD'nin bu destekleri ve Irak ile arasındaki askeri ticaret öyle bir düzeye varmıştır ki, ABD ve Irak arasındaki ilişkinin de facto bir askeri ittifaka dönüşmesini de beraberinde getirmiştir.¹²²

Diğer taraftan İran-İrak Savaşı, Irak'ı ciddi bir borç içerisine sokmuştur. Saddam Hüseyin, İran'a karşı verdiği savaşı tarihsel bir çekişmenin devamı olarak görmekte ve bununla beraber Araplar ve İranlılar arasındaki bu tarihsel sürekliliğin getirdiği savaşta, ülkesinin öncülüğü üstlenerek bedel ödemediğini savunmaktadır. Savaş boyunca Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan ciddi miktarda borçlar almış, savaş sonrasında özellikle Kuveyt'in bu borçların geri ödemesine yönelik kaygılarını da hainlik olarak addetmiştir. Bununla da kalmayıp bu borçların geri ödenmemesinin meşruiyet temelini de, Kuveyt'in esasında Osmanlı Devleti'nde de Basra vilayetinin bir parçası olduğu, böylece Osmanlı sonrasında da Irak'ın doğal bir parçası ve uzantısı olan ve meşru olmayan bir devlet olduğu şeklinde söylemlerine oturtmaktadır. Bununla beraber Kuveyt'in, eğimli sondajları sayesinde Rumeyla bölgesindeki Irak petrollerini çaldığını da dile getirmektedir. Tüm bunlar, Irak'ın Kuveyt işgalinin altında yatan temeller ve nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²³

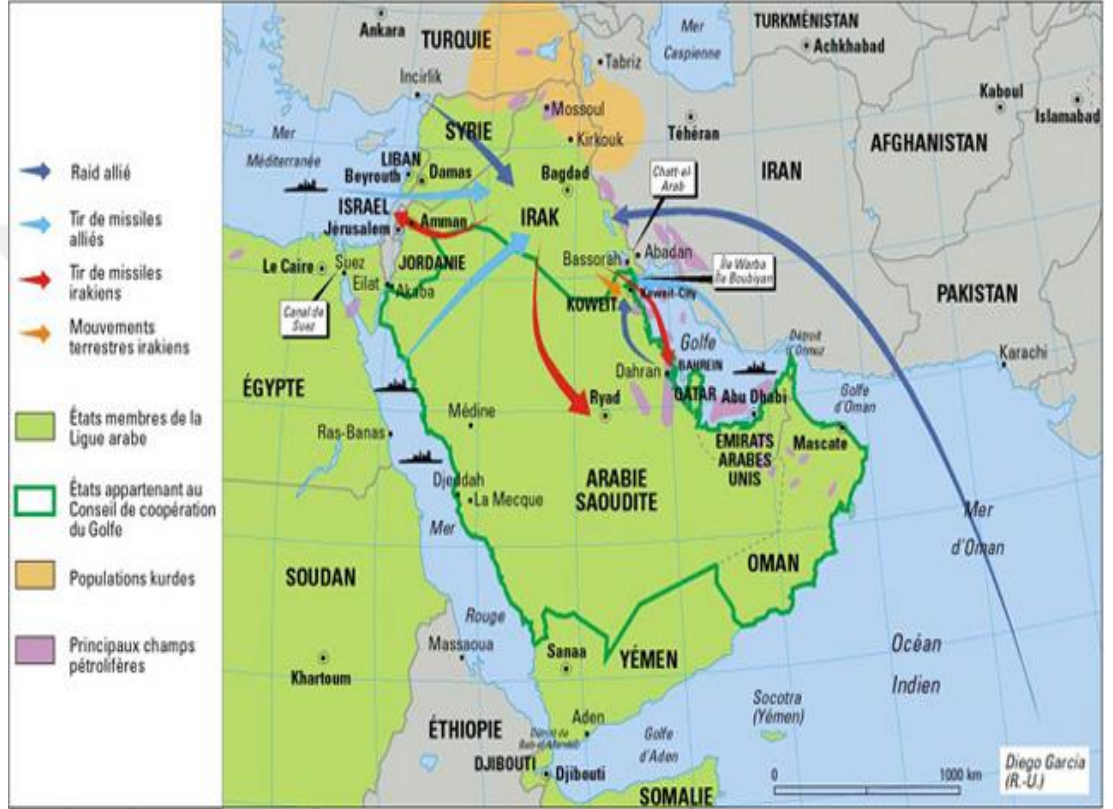
Tüm bu gelişmelerle birlikte Saddam Hüseyin, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal ederek Kuveyt'i, Irak'ın on dokuzuncu vilayeti olarak açıklamıştır. İşgalin hemen ardından BM ve sonrasında ABD ciddi tepkiler göstermiş ve BM Güvenlik Konseyi, öncelikle ambargo kararı almış ve sonrasında da geri çekilme gerçekleşmezse askeri müdahalede bulunulacağını bildirmiştir. Saddam Hüseyin'in bu kararlara direnmesi

¹²² Nasuh Uslu, **Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı 54, Cilt 3, 1999, s.168.

¹²³ Bernard Trainor, **Gulf War 1**, Foreign Policy Research Institute, Sayı 18, Haziran 2009, s.1-2.

üzerine 17 Ocak 1991’de Irak’a yönelik operasyonlar başlatılmış ve yaklaşık bir ay içerisinde Irak ordusu mağlup edilmiştir.¹²⁴

Şekil 4. Körfez Savaşı’nda Irak Ve Müttefik Harekâtları

Kaynak: Körfez Savaşı’nda Irak Ve Müttefik Harekâtları, (Çevrimiçi) <https://mondediplo.com/maps/gulfwar1991>, (Erişim:22.01.2019)

Soğuk Savaş’ın bitişine denk gelen bu süreçte Saddam Hüseyin’in ABD’ye yönelik bu şekilde bir karşı duruşa geçmesi, zaten Avrupa’da o dönemde birçok askeri personeli ve teçhizatı bulunan ve artık “yapacak bir işi olmayan” ABD ordusu için bir fırsat niteliği taşımaktadır. Nitekim operasyon, hava saldırılarının ardından 5 gün sürmüştü,

¹²⁴ İlhan Yılmaz Cömert, **Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.73.

bu, aynı zamanda ABD'nin gücünü tekrar kanıtlayarak dünyanın hegemon gücü olduğunu da göstermiştir.¹²⁵

Körfez Savaşı öncesinde, Türkiye de sınır komşusunda gerçekleşen bu gelişmeleri yakından takip ederek kendi politikasını üretmeye çalışmaktadır. Dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak'a yapılacak müdahaleden Türkiye'nin de kazanımlar sağlamasını öngörmekte ve buna yönelik bir dış politika ortaya koymak ve meclisi bu konuda ikna ederek bir konsensüs sağlamak için çaba sarf etmektedir. Özellikle Türkiye Musul ve Kerkük'ü kontrol altına alabilmek için, Irak'a müdahalede aktif rol oynamış ve ABD'ye üslerini kullandırtmıştır. Ancak Türkiye, savaşa aktif olarak dahil olmamış, nitekim Irak, Türkiye'ye saldırmak bir yana, gelen saldırılar karşısında da geri çekilme tutumu izlemiştir. Bununla birlikte Türkiye, savaş boyunca ılımlı bir politika izleyerek Irak'a yalnızca Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini bildirmiştir. Savaşın Türkiye'ye etkilerinden ilki, BMGK'nın Irak'a yönelik ambargolarıyla beraber Irak'la sınır ticaretinin kesilmesi ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması nedeniyle uğradığı ağır ekonomik zarar olmuştur. Diğeri ise, yine olumsuz bir gelişme olarak, savaşla beraber Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğundan yararlanan taraf Kürtler olmuş, bu durum Türkiye'yi ciddi anlamda endişelendirmiştir. Çünkü bu durumla beraber PKK da Irak'ın kuzeyinde rahat bir şekilde yapılanarak Türkiye'ye karşı saldırılarına rahat bir zemin oluşturmuştur. Üçüncü olarak, savaşla beraber Türkiye'ye gelen göçler, Türkiye'nin demografik yapısını Kürtler lehine değiştirmiş ve göç eden Kürtler, Türkiye'deki Kürtleri de zihinsel anlamda kışkırtarak PKK için bir zihinsel alan da oluşturmuştur. Son olarak da, Türkiye, Kürtler için oluşturulacak bir güvenli bölgenin ve Çekiç Güç'ün sonuçlarına katlanmak durumunda kalmıştır.¹²⁶

Körfez Savaşı sürecinde Türkmenler ciddi sorunlarla ve baskılarla karşılaşmıştır. Özellikle Kuveyt'in işgalinden sonra bölgeye yerleştirilen Iraklıların çoğunluğu

¹²⁵ Trainor, a.g.e., s.3.

¹²⁶ Beden, a.g.e., s.400-409.

Türkmenlerden oluşmaktadır. Türkmenler Saddam tarafından yine bu savaşta da ön cephelerde savaşa sokulmuş; hatta Türkiye ile açılması muhtemel Kuzey cephesine bir önlem olarak bu bölgeye zorla yerleştirilmişlerdir. Savaş sonrasında ise Irak'ın kuzeyinde oluşan güç boşluğu, Kürtlerin buraya yönelik isteklerini harekete geçirmiş ve 17 Mart 1991'de Kerkük'e girerek burada Türkmenlere yönelik çeşitli katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Kürtlerin Kerkük'e yönelik hamleleri, ardından Irak ordusunun bölgeye hareket başlatmasına ve bu hareket dahilinde de Türkmenlerin ciddi baskılara ve kıyımlara maruz kalmasına yol açmıştır.¹²⁷

Türkiye'nin bu dönemde, özellikle Musul ve Kerkük üzerinden Türkmenlere yönelik politikalarında değişikliğe gittiği söylenebilmektedir. Musul ve Kerkük meselesi, Türkiye'nin kuruluş yıllarından sonra ilk kez bu denli yeniden dirilmiş ve gündeme oturmuştur. Hem Türkiye toplumunda, hem Irak Türkmenleri içerisinde Musul ve Kerkük'ün tekrar Türkiye topraklarına katılabileceği fikri tartışılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye, Türkmenlerle görüşmelere başlamış, ancak her halükarda Irak'ın toprak bütünlüğüne duyduğu saygıyı ve buna yönelik talebini belirtmeyi; ancak federatif bir yapı kurulması dahilinde Arap, Kürt ve Türkmenlerden oluşan bir yapıya soğuk bakmayacağını da bildirmeyi göz ardı etmemiştir. Ayrıca Türkiye, 1990'dan sonra Irak Türkmenlerinin Türkiye içerisinde yapılanmalarına izin vererek nispi ölçüde destek sağlamıştır.¹²⁸

Turgut Özal'ın, Irak Türkmenlerini de son derece yakından ilgilendiren bir mesele olarak Musul ve Kerkük'le ilgili iyice belirginleşmeye başlayan talepleri, uluslararası sistem verilerinin de, iç dinamiklerin de etkili olduğu bir süreçten sonra dış politikaya talepten vazgeçmek olarak yansımıştır. Çünkü o dönemde ABD, her ne kadar SSCB henüz tam anlamıyla dağılmış olmasa da, hegemon güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çok ciddi petrol rezervlerine sahip Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması, ABD için bölgesel dengeleri bozacağından dolayı bazı endişeler

¹²⁷ Cömert, a.g.e., s.75.

¹²⁸ Mahir Nakip, **Türkiye ile İran Arasında Kalan Türkmenler**, Kerkük Vakfı İnternet Sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/268>, (Erişim: 15.01.2019)

barındırmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin, uluslararası sistemin hegemonik gücünü karşısına alması düşünülemezdi. Diğer taraftan, özellikle Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, Musul ve Kerkük alınırsa bu bölgeye ciddi asker yığılması yapmak gerektiğini; bu asker ikmalinin Batı Anadolu ve Trakya'dan yapılabileceğini ancak böylesi bir durumun, Yunan sınırı ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki durumunu tehlikeye sokacağı görüşünü bildirmiştir. Bununla beraber, Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine girmesiyle beraber, ülke içinde zaten var olan Kürt hareketi çok daha zorlu bir hal alarak hem Musul ve Kerkük'te, hem de ülke sınırları içinde çok daha büyük problemler ortaya çıkarabilirdi. Bu bahsettiğimiz Türkiye'nin kendisine ait iç dinamiklerin verileriyle sentezlenince, dış politik karar, Türkiye'nin Musul ve Kerkük'e girmesinin yerinde olmayacağı şeklinde ortaya çıkmıştır.¹²⁹

Körfez Savaşı sürecinde ve sonrasında -SSCB'nin bu krizlerde hiçbir etki göstermemesiyle artık çöküşü açığa çıkmış oluyordu- uluslararası sistemin, tek kutup olarak ABD üzerinden şekillenmeye başlayacağı ortaya çıkmaktadır. ABD, her ne kadar Vietnam sendromuyla bir endişe taşıyorduydu da, Irak'a yaptığı müdahalede son derece başarılı olmuş ve 5 gün içerisinde operasyonu tamamlayarak gücünü adeta kanıtlamıştır. Bu durum, devletlerin artık uluslararası sistemi okumalarında ciddi bir değişikliğe gideceklerinin bir göstergesidir.

Körfez Savaşı, uluslararası sistemin ne denli değiştiğine dair çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin, SSCB'nin iyice zayıflamasıyla beraber herhangi bir blok engeline takılmadan operasyonu iyi bir işbirliği içerisinde yönetmesi ve kesin bir başarı sağlaması, sistemin geldiği noktayı göstermektedir. Körfez Savaşı sonrası SSCB ise, etkinliğini iyice kaybederek dağılma sürecine girmiştir.¹³⁰

¹²⁹ İlhan Uzgel, **Körfez Savaşı'nda Özal'ın Musul-Kerkük'e İlişkin Projesi**, İçinde: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.256-257.

¹³⁰ Gözen, **a.g.e.**, s.1.

Bu gelişmeler dahilinde, Türkiye'nin bu dönemde sisteme dair aldığı sinyaller son derece farklıdır. İki kutuplu sistemin Türkiye'ye kazandırdığı stratejik önem bir anda son derece azalmış, Türkiye ise bu önemi başka yollardan kazanma eğilimine girmiştir. Nitekim Körfez Savaşı sırasında Türkiye'deki üslerin ABD tarafından kullanılması ve Türkiye'nin Irak'ın kuzey sınırına asker yığarak güneyde ABD'nin elini rahatlatması, daha önce sahip olduğu jeostratejik önemi şimdi farklı şekillerde tekrar elde etmeye çalışması şeklinde analiz edilebilir. Bununla birlikte Türkiye'nin Turgut Özal ile birlikte "aktif dış politika" anlayışına girmesi, yine Soğuk Savaş sonrası sistemik verilerin Türkiye'ye getirdiği durumlardan biridir.

Yukarıda bahsedilen sistemik sinyaller ve özellikle Kürt sorunu başta olmak üzere var olan iç dinamikler doğrultusunda Türkiye, Türkmenlere yönelik politikalarında, genel anlamda da olduğu gibi daha aktif olmaya başlamıştır. Dış politika üretiminde ABD'nin tutumu ve yeni sistemin kuruluşu esas alınmış; ancak iç dinamikler yine dış politikaya ciddi anlamda yön vermiştir. Ancak yine de iç dinamiklerin üretilen dış politikaya etkisi sistemin kendisi kadar olmamıştır. Zira Turgut Özal'ın Körfez Savaşı sırasında, liderin algılamaları şeklinde niteleyebileceğimiz ülkedeki diğer yönetim unsurlarından bağımsız olarak hareket etme isteği, sistemden alınan sinyallerle birlikte uygulamaya geçememiştir. Bu noktada, neoklasik realist bir bakış açısıyla iç dinamiklerin her ne kadar dış politika üretiminde etkinliği olsa da, karar vermede ağırlığın sistemik veriler ve bu doğrultuda gelen sinyallerde olduğu açıkça gözükülebilmektedir.

Körfez Savaşı sonrasında Türkiye, Türkmenlerle ilişkilerde de daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Ankara'da Türkmenlerle yapılan görüşmeler, aslında tarihi bir nitelik taşımaktadır. Zira bu durum, ilerleyen süreçte Türkiye-İrak Türkmenleri ilişkilerini daha da ileriye taşıyacak bir ön adım olarak görülebilmektedir.

3.3. 1990'larda Türkiye'nin Dış Politikaları Bağlamında Türkmenlerin Durumu

Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında, uluslararası sistemdeki blok çatışmalarının da ortadan kalkmasıyla diğer devletler gibi nispeten daha geniş bir dış politika zemini bulabilmiştir. Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca uğraştığı sorunların başında; içerideki yapılanma nedeniyle bir iç sorun, dışarıdaki yapılanma ve yapılandığı ülkelerin elinde bir koz gibi kullanılması nedeniyle de bir dış sorun olarak Kürt ve PKK sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, 1990'lı yıllarda, SSCB'nin dağılmasıyla artık kendisine yönelik tehdidin kuzeyden ve 1974 sonrasında gibi batıdan değil, İran İslam Devrimi sonrası irtica, Körfez Savaşı sonrası da Kürt sorunları bağlamında güneyden geldiği şeklinde bir algılamaya girmiştir. Özellikle Kürt sorunu, uluslararası boyutta olması bakımından daha önemli bir yer teşkil etmektedir. Körfez Savaşı sonrasında, kuzeyde Kürtlerin ve güneyde Şiiilerin ayaklanmalarını bastırmak üzere harekete geçen Irak kuvvetleri, önce Şii ayaklanmasını, ardından kuzeydeki Kürt ayaklanmasını bastırarak, bu durum Türkiye'ye ciddi oranda; yaklaşık 500 bin kadar Kürt mültecinin sınır kapısına dayanması ve sonrasında gelen yurt içi ve yurt dışı baskılar nedeniyle sınır kapılarını açarak Kürt mültecileri ülkeye almak olarak yansımıştır. Irak ordusunun hareketi neticesinde Barzani'ye bağlı birliklerin kuzeyi boşaltmasının ardından burayı güvence altına alamayacak olan Saddam, Musul ve Kerkük'ü Türkiye'ye karşı savunması için bölgede PKK'nın yapılanmasına müsaade etmiş ve PKK'ya yol açmıştır. Bu durum, Türkiye ile KDP ve KYB'nin ilişkilerini -Türkiye açısından PKK ile mücadele konusunda KDP ve KYB ile ortaklık, Kürtler içinse Türkiye'nin onayı olmadan Irak'ın kuzeyinde bir yapılanmaya giremeyeceklerini fark etmeleri dolayısıyla- geliştirmesine yol açmış ve Irak ile ilişkilerin uzun bir süre Kuzey Irak'ın durumu üzerinden ilerlemesini beraberinde getirmiştir.¹³¹

¹³¹ Oran, *Türk Dış Politikası Cilt II*, s.554-556.

Bölgedeki ülkelerden birinde gerçekleşecek bir sınır değişikliği, diğer ülkeleri de etkileyebileceği için Irak'ın toprak bütünlüğü, diğer komşuları gibi Türkiye için de son derece büyük önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda Irak'ta ortaya çıkacak herhangi bir yeni durum, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliği açısından bir takım tehlikeler ortaya çıkarabilme ihtimali nedeniyle Türkiye'nin kaygılarını tetiklemektedir. Daha özel bir anlatımla, Türkiye'nin, Irak'ın kuzeyinde oluşacak bir Kürt devletinden çekincesi, ülke içerisindeki Kürt vatandaşların da böyle bir yapılanmadan etkilenebileceği ve bu yapılanmayı kendilerine referans alabileceği endişesidir.¹³²

Türkiye'nin PKK endişesiyle Irak'ın kuzeyinde Kürtlerle olan ilişkisi, Irak Türkmenleriyle olan ilişkilerine de, daha önceki dönemlerin aksine bu kez nispeten-Türkmenler açısından-olumlu olarak yansımıştır.

Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla yaptığı görüşmeler, Irak Türkmenlerine başka bir açıdan dolayı olarak yansımıştır. 1991'de KDP ve KYB'den uluslararası konferanslarda gelen mesajlar, Türkmenlere Irak'ın tabii bir unsuru olarak bakılacağı ve Türkmenlere -coğrafi olmasa da- kültürel özerkliklerin verilerek tüm haklarının Kuzey Irak'ta Kürtlerin garantisinde olacağı şeklindedir. Bu, Irak'taki Kürtler ile Türkiye'nin yaklaşmasının bir sonucu olarak ve Türkiye ile ilişkileri ileriye taşıma anlamında ortaya çıkan bir durumdur. Zira Kuzey Irak'taki Kürt temsilciler, Türkmen meselesinin bir şekilde Türkiye kamuoyunda karşılığı olduğunu bilmektedir.¹³³

3.3.1. Irak Türkmen Cephesi'nin Kuruluş Süreci

Irak Türkmenleri, 1990'lı yılların başlarında artık siyasi oluşumlar içine girmenin gerekliliğini daha çok hissetmeye başlamış ve özellikle bu dönemden sonra birçok

¹³² Muharrem Hilmi Özev, **Arap Basınında Irak: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, s.205-206, içinde: Edt: Saadet Gülden Ayman, **Irak Açmazı: Türkiye Açısından Temel Parametreler**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, Bigart Creative Studio, 2008.

¹³³ Beden, **a.g.e.**, s.422-423.

farklı siyasi oluşumlar kurmuştur. Türkiye'nin bu konuda -özellikle Irak Türkmen Cephesi'nin kuruluşunda- nispi bir desteğinden söz etmek yerinde olacaktır. Özellikle Kuzey Irak'ta Körfez Savaşı'ndan sonra oluşan güç boşluğundan sonra Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik ilgisinde ciddi bir artış gözlemlenmiştir.

1979 İran İslam Devrimi'nin ve Irak yönetiminin İran'ın devrim ihracına yönelik endişesinden doğan politikaları, Türkmenler içinde mezhep ayrımının belirginleşmeye başlamasında oldukça etkili olmuştur. Bu doğrultuda birçok Sünni kökenli Türkmen partileri kurulduğu gibi, Şii kökenli partiler de kurulmuştur. Mezhepsel ayırım, Türkmen politik hareketindeki ayrımlardan birisidir ancak bu dönemde ileride olacağı kadar belirgin değildir. Esasında bu dönemde, Kürtlerin de yoğun bölgelerde gelişen Irak Türkmenlerinin siyasi hareketlerinde iki farklı yaklaşım olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Irak'ta Kürtlerin ulusal hedefleri olan federatif yapıyı desteklemek ve bu federatif yapı içinde haklarını elde etmektir. Çünkü böyle bir yapı ihtimalinde Türkmenler, bölgede Kürtlerle beraber iki asli unsurdan biri olarak, Baas yönetimine kıyasla çok daha fazla söz sahibi olmayı beklemektedir. Diğer yaklaşım ise, Irak'ın bütünlüğünü savunmak ve Saddam'ı, Irak'ı bir arada tutabilecek tek güç olarak destekleyerek Kürt projesine karşı çıkmak şeklinde gelişmiştir. Bu, aslında Türkiye'nin desteklediği tutumdur. Çünkü hem Kuzey Irak'taki Kürt güç odağı Türkiye'yi zor duruma sokacağı, hem de parçalanmamış bir Irak'ın hem Türkiye, hem de bölge için çok daha yararlı olacağı görüşü savunulmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Irak Türkmenlerinin yapılanmalarına yönelik destekleri, bu ikinci görüş üzerinden ilerlemektedir. Bu desteklerle birlikte bu dönemde Irak Türkmenlerinin ana siyasi hareketi, milliyetçi görüş üzerinden ilerlemektedir.¹³⁴

Türkiye'nin, Irak'ın bütünlüğü üzerinden sürdürdüğü politik yaklaşımı, Irak'ta Türkmenlere olan ilgiyi daha da arttırmıştır. 1990'larda Türkmen siyasi hareketleri giderek çoğalmış ve bu ölçüde bazı ayrımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye,

¹³⁴Raber Tal'at Jawhar, **The Iraqi Turkmen Front**, 2010, (Çevrimiçi) <http://ifpo.revues.org/1115#tocfrom1n1> (Erişim: 16.01.2018)

esasinda bir süredir Irak'taki Türkmen siyasi hareketlerine bazı destekler vermektedir. Bu anlamda, örneğin, Irak Türkmen Milli Türkmen Partisi'nin, 1990'da Türkiye'de kurulduğu bilinmektedir.¹³⁵ Ancak kurulan oluşumlar hem Türkmenler açısından, hem Türkiye açısından istenileni tam manasıyla karşılamamaktadır. Türkmenlerin siyasi hareketlerinin Türkiye'nin Irak'a, özellikle Kuzey Irak'a yaklaşımı çerçevesinde ilerlemesi, Türkiye açısından önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye, bu doğrultuda bir yapılanmayı oluşturabilmeleri adına bu dönemde Irak Türkmenlerinin siyasi hayatında önemli bir yer teşkil eden Irak Türkmen Cephesi'nin kuruluşuna giden sürece ön ayak olmuş ve süreci ciddi şekilde desteklemiştir.

1995 Şubat'ında Irak Türkmen Cephesi kuruluşunu, mevcut bazı Türkmen partileri ve sivil toplum kuruluşlarını bünyesinde barındırarak ilan etmiştir. Irak Türkmen Cephesi'nin temel ilkeleri içerisinde, Irak'ın toprak bütünlüğü dahilinde Türkmen haklarını savunmak gibi bir madde mevcuttur. Bu anlamda Irak'ın bütünlüğünü savunan bir oluşum olduğu açıkça gözükmektedir. Bununla birlikte ITC'nin kuruluş amaçları;

- Türkmenlerin temsiliyet haklarını savunmak,
- Türkmenlere yönelik baskıları bertaraf etmek,
- Türkmenlerin sorunlarına çözüm bulmak,
- Çatışmaların sona ermesine diyalog yoluyla katkı sağlamak olarak sıralanmıştır.¹³⁶

ITC, kuruluşundan itibaren Irak Türkmenleri'ni temsiliyet iddiasına sahip bir kuruluştur. Türkiye temsilciliği aracılığıyla 2001'de yayımladığı "Irak Türkmenleri" adlı kitapçıkta, cephenin, Türkmenleri temsiliyet iddiası şu şekilde dile getirilmiştir:

"ITC'nin ayrıca, Ankara, Londra ve Berlin'de temsilcilikleri mevcuttur. Irak'ın dışındaki Türkmen kuruluşlarının Türkmen Şurası'nda yer alması ve ITC'ye destek vermesi ve bunların

¹³⁵ Jawhar, a.g.e.

¹³⁶ Mengü, **Türkmen Meselesi**, s.138.

içinde Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Irak Türkleri Kültür, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'nin ITC yönetiminde bulunması, Türkmen toplumunun ITC'ye bağlılığını göstermektedir.”¹³⁷

Türkiye'nin, 1990'ların başlarında, bir taraftan Irak'ta zayıflayan merkezi yönetimle beraber kuzeydeki güç boşluğuna PKK'nın yerleşmemesi için KDP ve KYB ile görüşmeler yaparak onları PKK'ya karşı, diğer taraftan Türkmen hareketlerine destek olarak onları da KDP ve KYB'ye karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istediği, ihtimal dahilinde gözükmektedir. Irak'ta Türkmen Cephesi'nin kuruluşu ve Türkmenlerle yapılan görüşmeler bu doğrultuda değerlendirilebilmektedir.

Şekil 5. Irak'ta Uçuşa Yasak Bölge (36. Paralel)

Kaynak: 36. Paralel, (Çevrimiçi) <http://www.fikircoğrafyasi.com/makale/aman-suriyenin-kuzeyine-dikkat>, (Erişim: 23. 01. 2019)

¹³⁷ ITC, a.g.e., s.6.

Bu politikanın diğer ayağında ise, artık uluslararası sistemin tek hegemon gücü olan ABD'nin Irak'ta Kürtlere yaklaşımı bulunmaktadır. Körfez Savaşı sonrası koalisyon güçlerinin isteği doğrultusunda oluşturulan Çekiç Güç ve uçuşa yasak bölge konularında sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Diğer taraftan uçuşa yasak bölge, yani 36. Paralel, Şekil 5'te gösterildiği üzere Irak'ta Türkmen yerleşim bölgesini de ikiye bölmüş ve bu anlamda da Türkmenler için ayrı bir soruna neden olmuştur. Irak'ta Kürtlerin, 1992 Temmuz'unda *de facto* bir devlet kurma girişimlerinin,¹³⁸ ABD'den habersiz ve ABD tarafından "izinsiz" olması mümkün gözükmemektedir. Ancak ABD için şimdilik Kürtlerin bağımsız bir devlet kurması değil, federe bir devlet olarak kalması gerekmektedir. Saddam'ı dengelemek ve bölge politikalarında araçsallığı açısından Kürtleri desteklemeyi, ancak bağımsız olacak kadar güçlendirmemeyi benimseyen ABD, bu doğrultuda bir taraftan Çekiç Güç ile bölgeyi koruma altına almış, diğer taraftan KDP-KYB arasındaki çatışmalara uzun süre hiç karışmayarak Kürtlerin Irak'ta bağımsızlaşacak kadar güçlenmesinin de önüne geçmiştir.¹³⁹

Bu gelişmeler ışığında Türkiye, sistemin hegemon gücü olan ABD'yi Kürt politikaları anlamında dengelemek/yönlendirmek istemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası kaybolmaya başlayan jeopolitik önemini ABD'nin bölge politikaları bağlamında hemen tekrar elde etmeyi başarmış, bu durum ABD'nin Kürtlere olan yaklaşımında, tam anlamıyla olmasa da kısmen Türkiye'nin hassasiyetleri doğrultusunda hareket etmesini de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda 1997 yılında ABD, PKK'yı terör örgütü listesine eklemiş ve böylece Türkiye'nin terörle mücadelesine olan desteğini ortaya koymuştur. Ancak ABD diğer taraftan Kuzey Irak'taki diğer Kürt hareketlerine destek vererek bir yandan Türkiye'yi küstürmemek, diğer yandan Kürtleri elinde tutmak istemektedir.¹⁴⁰

¹³⁸ Doğan Şentürk, **Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyasında Saddam'ın Baas'ı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003, s.127.

¹³⁹ Erol Kurubaş, **Amerika'nın Kürt Politikası: Bir Varmış Bir Yokmuş**, Al Jazeera Türk Web Sitesi, 30 Mart 2017, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/amerikanin-kurt-politikasi-bir-varmis-bir-yokmus> , (Erişim: 20.01.2019)

¹⁴⁰ Kurubaş, **a.g.e.**

3.4. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Kürtlerle İlişkileri ve Türkmenler

1990'ların ikinci yarısında, Türkiye'nin Türkmenlere yönelik politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Kuzey Irak'ta Kürtlerin organize bir oluşum içerisine girme süreçleri, Türkiye tarafından Kürt meselesiyle beraber Türkmen meselesinin de gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu durum, Türkmen temsilcilerin bazı uluslararası toplantılara dahil edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Irak Türkmen Cephesi'nin Irak'ta faaliyete geçmesinden bir yıl kadar sonra, Kuzey Irak'ta Mesut Barzani, Saddam Hüseyin ile anlaşmaya varmış ve 1996 Ağustos'unda Barzani'nin desteğiyle hareket eden Irak ordusu Erbil'e girmiştir. Bu dönemde Erbil ve Süleymaniye, KYB'nin, yani Talabani'nin kontrolündedir. Barzani ordusu ile desteklenen Saddam kuvvetleri 350 tank ve yaklaşık 30.000 asker ile Erbil'e girdiğinde, bölgedeki tüm ABD ajanlarının şehirden çoktan ayrılmış olduğu görülmektedir. Ardından gelen açıklamalarda, ABD'nin, mevcut durumu Kürtler arası bir iç savaş olarak değerlendirdiği ve hiçbir tepki göstermediği karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan dönemin Türkiye dışişleri bakanı Tansu Çiller de, Warren Christopher ile olan yazışmalarında Irak yönetiminden askeri bir eyleme kalkışmamasını istediklerini, ancak görüşlerinin, bu krizin daha fazla tırmanmayacağı şeklinde olduğunu bildirmiştir.¹⁴¹

¹⁴¹ Mengü, a.g.e., s.140-141.

Şekil 6. KDP ve KYB'nin Irak'taki Etki Alanları

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.ulusal.com.tr/irakta-neler-oldu-neler-olacak-makale.5853.html>,
(Erişim: 23.01.2019)

Barzani kuvvetleri ile birlikte Irak ordusunun Erbil'e girmesine ne ABD, ne de Türkiye ciddi bir tepkiyle karşılık vermiştir. Aksine bu durum, ABD tarafından iç mesele olarak addedilerek ve tepki gösterilmeyerek söz konusu durumun onaylandığı şeklinde de okunabilmektedir. Bu dönemde ABD, her ne kadar Kürtlere karşı ilgisini ortaya koymuşsa da, bu olayda da anlaşılacağı üzere Kürtlerin şimdilik çok da güçlenmemesini ve bu nedenle çekişmenin devam etmesini istediği görülmektedir. Türkiye tarafından ise bu olay, zaten 1990'lar boyunca Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine yönelik dış politikasında yoğunlaşmış olduğu odak noktasına hizmet etmektedir. Bu odak noktası, Kuzey Irak'taki Kürt güçlerinin çekişme halinde kalmasını sağlayarak muhtemel bağımsız bir Kürt devleti oluşumunun önüne geçmek; diğer taraftan bu Kürt

gruplarla ilişki içerisinde olarak Kuzey Irak'ta PKK yapılanmasının önüne geçmek şeklindedir.¹⁴²

Saddam Hüseyin'in ordusunun Erbil'e girmesiyle, Erbil'deki Türkmenler ve Türkmen yapılanmaları ciddi sorunlar yaşamıştır. Her ne kadar Saddam Hüseyin'in Türkiye'ye verdiği Türkmenlere dokunulmayacağı sözü bir tarafta dursa da, ordunun kente girmesiyle kent tank ve top atışlarına maruz kalmış, ardından içlerinde Türkmenlerin de olduğu sivil halkın evleri basılarak bir kısmı ordu tarafından alıkonmuştur. Bununla beraber diğer taraftan, Erbil'deki Türkmen siyasi kuruluşları hedef alınmıştır. Irak Türkmen Cephesi'nin de içerisinde bulunduğu birçok siyasi parti büroları basılmış ve yağmalanmıştır. Türkmen siyasetçilerin önde gelenleri, Irak ordusu tarafından alıkonmuştur. Alıkonanların bir kısmının Bağdat'ta idam edildiği, bir kısmının ise hapis cezasına çarptırıldığı bilinmektedir. Türkmenlerin Irak'ta son on yılda gelişmeye başlayan siyasi hayatı, bu şekilde yeni bir darbe olarak baskılara maruz kalmıştır.¹⁴³

Türkiye, Kuzey Irak'taki KDP-KYB çatışmasında Türkmenlerin zarar gördüğünü ve bölgedeki PKK faaliyetlerine karşı da mevcut konjonktürde önlem almakta zorlandığını görünce, Kuzey Irak'ta istikrarın sağlanmasına yönelik bir hamle olarak bazı görüşmelere başlamıştır. Dönemin dışişleri bakanı Tansu Çiller, 1996 Ekim'inde Mesut Barzani'yi ağırlamış ve bu görüşmede özellikle bölgedeki PKK yapılanması, Irak'ın bütünlüğü ve Irak'ın kuzeyinde Türkmenlerin güvenliğinden KDP'nin sorumlu olacağı konuları üzerine konuşulmuştur. Bu görüşmenin hemen ardından Çiller, Türkmen heyetini ağırlayarak onlarla da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Türkmen oluşumlarının Türkiye tarafından destekleneceği belirtilmektedir. Türkiye tarafından 1974 Özerklik Anlaşması gereği Türkmenlerin de benzeri bir yerel özerlik elde edebileceği, böylece Kerkük-Yumurtalık boru hattının düzgün şekilde işleyebileceği ve ayrıca yine böyle bir durumda Türkmenlerin KDP ve KYB arasında bir denge unsuru olabileceğinden bahsedilmiştir. Ankara süreci adı verilen

¹⁴² Aylin Şeker Görener, **Turkey and Northern Iraq on the Course of Raprochement**, Ankara, SETA Policy Brief, Haziran 2008, s.2.

¹⁴³ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.151-152.

görüşmelerde, bunun dışında üç görüşme daha yapılmıştır. Yapılan görüşmelerden somut bir sonuç çıkmasa da, Türkmenlerin Türkiye tarafından ilk kez siyasi süreçlere dahil edilmesi nedeniyle, Türkmenler açısından son derece önemli bir süreç olduğu gözükmektedir.¹⁴⁴

Türkiye'nin Türkmenleri mevcut süreçlere bu denli dahil etmesi, ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürtlere dair ilgisini daha açık ortaya koymaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Türkiye, Türkmenlerle yaptığı görüşmelerde de belirtildiği gibi, Türkmenleri Kuzey Irak'ta Kürtlere karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkarmak ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının sağlıklı akışını sağlamak gibi Türkiye'nin de somut çıkarlarını içeren bu konuları, Türkmenlere yönelik destek bağlamında ele almış ve destek kararı almıştır. Irak Türkmen Cephesi'nin kurulması da, yine bu düzlemde okunabilir. ITC'nin Irak'ın bütünlüğünü savunması ve Iraklılık üst kimliğini benimsemesi, Türkiye için de, Kuzey Irak'ta kurulacak bağımsız bir Kürt devletinin oluşmaması adına son derece önemli bir konudur.

ABD'nin uzun yıllardır Kürtlere karşı olan ilgisinin, 1990'ların sonlarına doğru arttığı gözlenmektedir. Şimdiye kadar ABD'nin Irak'ın kuzeyine yönelik politikaları, Türkiye'nin de bölgeye yönelik politikalarıyla paralellik göstererek ilerlemiştir. Her iki devlet de Kuzey Irak'ta KYB ve KDP'nin varlığını kabul etmekte, ancak bu iki grubun birleşerek ortak bir güç oluşturmasına ve böylece muhtemel bağımsızlığın yolunu açmalarına biri şiddetle, biri daha yumuşak da olsa karşı durmuşlardır. Bu anlamda Türkiye'nin bölge politikaları, sistemin hegemon gücünün ve kendi iç dinamiklerinin ortak noktada buluşması sayesinde bir süre için sorunsuz ve başarılı olmuştur.

1998 Eylül'ünde, Kuzey Irak'ın iki Kürt grubu KDP ve KYB liderleri Barzani ve Talabani, ABD tarafından Washington'a çağırılmıştır. Irak'ın kuzeyinde uzun süredir

¹⁴⁴ Beden, **a.g.e.**, s.460-463.

çatışan iki grubun anlaşma süreçlerini kendi inisiyatifine aldığı gösteren ABD, yapılan görüşmelerde bölgenin tüm kaynaklarından her iki grubun da eşit şekilde paylaşması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁵ Bununla beraber, yapılan mutabakatta federatif yönetim vurgusu yer almaktadır. Söz konusu durum metinde:

“Her iki taraf da, Irak'taki Kürt halkının ve tüm Iraklıların siyasi ve insan haklarını garanti altına alan birleşik, çoğulcu ve demokratik Irak'ı, bütün Irak halkının karar vereceği siyasi bir temel üzerinde yaratmak için çaba gösterecektir. Her iki taraf da Irak'ın ulusal bütünlük ve toprak birliliğini koruyacak federatif temelde reforme edilmesini arzu ederler. ABD'nin böyle bir arzuyu tüm Irak halkı için saygı ile karşıladığını anlıyoruz.”

şeklinde yer almıştır.¹⁴⁶ Ancak bu vurgu bile, Türkiye’de, Irak’ta federasyon tartışmalarının gündeme gelmesine yetmiştir.

Bu durum, Türkiye için ciddi bir tehlike sinyali taşımaktadır. Zira ABD’nin bu grupları anlaştırmak için arabuluculuk rolü üstlenmesi, Irak’ta öncesinde federatif yapının ve sonrasında muhtemel Kürt bağımsızlık hareketlerinin önünü açabilecek bir hamledir. Zira uzun zamandır Türkiye’nin bölgedeki tek hedefi PKK militanları değil; aynı zamanda Kuzey Irak’ta bir Kürt devletinin kurulma ihtimalidir.¹⁴⁷ Diğer taraftan görüşmelerde PKK’nın terörist olarak tanımlanmamış olması Türkiye için başka bir önemli meseledir. Dr. Cüneyt Mengü, mutabakatta geçen, “Irak’ta federal sisteme geçilecek ve yabancı güçlerin Kuzey Irak’ta varlıklarına izin verilmeyecek” şeklindeki ifadede, yabancı güç olarak Türkiye’nin kastedilmekte olduğu görüşündedir. Türkiye, bu gelişmelerin ardından duruma ciddi tepkiler göstermiştir. Bu tepkiler dahilinde Bağdat ile diplomatik ilişkileri arttırmıştır. Yalnızca Türkiye değil, Suriye de bu

¹⁴⁵ Mengü, **a.g.e.**, s.145-146.

¹⁴⁶ Ferai Tınç, **Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası Nedir?**, Hürriyet Gazetesi Web Sitesi, 2 Ekim 1998, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-kuzey-irak-politikasi-nedir-39040991> (Erişim: 21.01.2019)

¹⁴⁷ Muharrem Hilmi Özev, **Kuzey Irak Tezkeresi ve Arap Medyası**, TASAM, 22.10.2007, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/701/kuzey-irak-tezkeresi-ve-arap-medyasi>, (erişim: 29.01.2019)

duruma tepkisini ortaya koymuş ve böylece ABD, bölge devletlerinin bu konudaki tavrını net bir şekilde görmüştür.¹⁴⁸ Buna karşılık KDP ve KYB liderleri Washington dönüşünde Ankara'ya uğrayarak Türkiye ile sürdürülen Ankara sürecinin devam ettiğini bildirmiş ve Türkiye'nin rahatsızlığını ortadan kaldırmak istemiştir.¹⁴⁹

Washington Mutabakatı süreciyle eş zamanlı olarak, Irak'ın kuzeyinde, Erbil'de, Türkmenlere karşı saldırılar düzenlenmektedir. Saldırıları dahilinde Irak'taki tüm ITC büroları basılmıştır. Türkiye'den gelen, Ankara sürecine de zıt olan bu tutumunu hemen durdurması yönündeki sert eleştirilere Erbil'i kontrolü altında tutan KDP'den saldırılarla bir ilgileri olmadığı yönünde cevap gelmiştir. Bir Irak gazetesinin haberine göre söz konusu saldırılarda 41 Irak Türkmeni hayatını kaybetmiştir.¹⁵⁰

Türkiye'nin Washington Mutabakatı'na tepkileri, süreci öngörerek daha Kürt liderler Washington'a gitmeden Ankara'ya uğradıklarında yapılan görüşmelerde ortaya konmuştur. Başbakan yardımcısı Bülent Ecevit, Barzani ile yaptığı görüşmede, bölge dışı ülkelerin, daha önce Ankara ve Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle beraber Türkmenlerin de dahil edildiği Ankara sürecini baltalamasına ve yozlaştırmasına karşı uyarılarda bulunarak, Ankara'nın Washington sürecine olan ön tepkisini -bölge dışı ülkeler tanımıyla ABD'yi kastederek- ortaya koymuştur.¹⁵¹

Washington Mutabakatı, ABD'nin Kürtlere yönelik politikalarının değiştiğini ve bundan sonra Ortadoğu'daki -bir ikilem olarak- Türkiye'yle birlikte en yakın müttefiklerinden biri haline geldiğini ortaya koymuştur.

¹⁴⁸ Alan Makovsky, **Kurdish Agreement Signals New U.S. Commitment**, , The Washington Institute Web Sitesi, 29 Eylül 1998, (Çevrimiçi) <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kurdish-agreement-signals-new-u.s.-commitment> (Erişim: 21.01.2019)

¹⁴⁹ Mengü, **a.g.e.**, s.146-147.

¹⁵⁰ Beden, **a.g.e.**, s.466.

¹⁵¹ Barçın Yinanç, "**Barzani: Kendimi Kullandırtmam**", Milliyet, 5 Eylül 1991, s.21, Aktaran: Beden, **a.g.e.**, s.467.

Washington Mutabakatı sonrasında ABD, Irak'ta, öncesine nispeten daha “çok taraflı” bir tutum sergileyerek, Irak'ta var olan düzenin değişmesi gerektiğini ve buna istinaden de Irak'ta muhalif grupları destekleyeceğini duyurmuştur. Irak'ı Kurtarma Yasası dahilinde ABD, Irak'ta muhalefet üzerinde etkin olmayı istemektedir. Bu bağlamda Al Wifak hareketi adına İyad Allavi, Irak Ulusal Meclisi adına Ahmed Çelebi, Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi adına El Hekim, Kürdistan Demokrat Partisi adına Mesut Barzani, Anayasal Krallık Hareketi adına Şerif Hüseyin, Kürdistan Yurtseverler Birliği adına Celal Talabani'yi ABD'nin destekleyeceği muhalefet hareketleri olarak bildirmiştir. Burada, daha önce ABD ile Türkiye arasında yapılan görüşmelerde Irak Türkmen Cephesi'nin de desteklenen muhalefet hareketleri içerisinde yer alacağı belirtilmesine rağmen, ITC'nin listeye alınmadığı gözükmektedir. Bu durum, muhalefet hareketlerini bir anlamda kontrol altına almak isteyen ABD'nin Türkmenleri desteklememesi nedeniyle Irak Türkmenlerinin Irak'taki siyasi süreçten dışlandıklarını açık bir biçimde ortaya koymuştur.¹⁵²

Irak Türkmenlerinin Washington Mutabakatı ve sonrasında Irak'ı Kurtarma Yasası hareketlerinde sürece dahil edilmemesi, aslında Türkmenlerle beraber Türkiye'nin de süreçlerden dışlanmaya başladığını göstermektedir. Söz konusu gelişmelere bakıldığında, Türkmenleri Irak'ta yaşanan gelişmelere Ankara süreci ile dahil etmek isteyen tarafın Türkiye olduğu, ancak sonrasında yapılan Washington görüşmesine Türkiye'nin dahil edilmediği gözükmektedir. Bunun hemen arkasından ise Irak'ı Kurtarma Yasası altında listeye dahil edilen hareketler içerisinde Türkmenlerin yer almadığı da karşımıza çıkmaktadır. Bu iki dışlama hareketinin neden-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlı olduğu son derece açıktır. Irak Türkmenleri, Irak'ta yaşanan son gelişmelere ve ABD'nin oluşturduğu desteklenecek siyasi muhalefet listesine, Türkiye'nin ABD tarafından süreçten dışlanması sonucu dahil edilmemiştir. Türkiye, Irak Türkmenlerini bölgedeki süreçlere dahil etmek isterken, ABD'nin değişen politikalarıyla beraber hem kendisini, hem de -görünen o ki- kendisi dolayısıyla Irak Türkmenlerini sürecin dışında bulmuştur.

¹⁵² Mengü, a.g.e., s.147.

Burada açıkça gözükmektedir ki, Türkiye, iç dinamiklerinin şiddetle hassasiyet duyduğu konularda dış politika üretirken sistem engeline takılmaktadır. Irak'ın kuzeyindeki Kürt meselesinde kendi iç dinamiklerinden doğan yoğun ihtiyaçla inisiyatif almak istemesi, Soğuk Savaş'tan hegemon güç olarak ortaya çıkan ve bu gücünü Körfez Savaşı'nda net bir biçimde ortaya koyan ABD'nin, Kürtlere olan yoğun ilgisinden önce kısmen başarılı olmuş; ancak ABD'nin bölgeye Kürtler üzerinden dahil olmak istediği ortaya çıkınca Türkiye, söz konusu politikaları üretmekte sınırlandırılmış ve alternatifler üretme arayışına girmiştir.

Türkiye, öncelikle kuruluş sonrası döneminde bağımsız bir devlet olarak ilişkilerinin en iyi seyrettiği birkaç ülkeden biri olan Irak ile ilişkileri ve barışçıl dış politika anlayışının bir gereği olarak Türkmen meselesine çok dahil olamamıştır. Ardından Soğuk Savaş'ın getirdiği yoğun blok odaklı dış politikalar ve üzerinde ciddi etkilerini hissettiği Sovyet tehdidi meselesi, yine Türkmen meselesini arka plana itmeyi beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Türkmenlere olan ilgi bölgesel gelişmeler dahilinde ciddi adımlar kaydetmiş ve Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasında değişiklikler yapmasına neden olmuştur. Bu ilgi, Türkiye'nin bu dönemde izlediği aktif dış politikanın bir uzantısı olarak okunabilir. Türk dış politikasında ve özel olarak Türkmenlere yönelik politikalarda gerçekleşen değişiklikler, Türkmenlerin Irak'taki durumunu ciddi anlamda etkilemese de, siyasi hayatlarını etkilemiş ve geliştirmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikası, 1918'den 1990'ları da kapsayacak şekilde bir zaman aralığında incelenmeye çalışılmıştır. Neoklasik realist teori bağlamında bir inceleme yapılarak dönemin uluslararası sisteminin ve Türkiye'nin ve Irak'ın iç dinamiklerinin bu politikalar üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar dahilinde, Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik dış politikasının, çoğu zaman uluslararası sistem ve Irak ile ilişkileri bağlamında ilerlediği görülmüştür.

İki savaş arası dönemde, Türkiye'nin dış politikada öncelikle Misak-ı Milli sınırlarını elde etme/koruma anlamında bir yaklaşımının olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu dönemde dış politikadaki diğer önemli kavramlar olarak karşımıza “Batı ile bütünleşme” ve barışçıl dış politika anlayışı çıkmaktadır. Tüm bu kavramlar çerçevesinde, özellikle Musul sorununda ortaya bir çatışmanın çıktığından bahsedilebilmektedir. Nitekim Musul'un, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmasına rağmen yapılan görüşmeler sonucunda ve muhtemelen bahsedilen diğer iki dış politika unsurunun da etkileriyle ülke toprakları içerisine dahil edilemediği ve Irak Türkmenlerinin bu şekilde Türkiye'nin bir dış politika unsuru haline dönüştüğü görülmektedir. Yine bu dönemde, yeni kurulan iki devlet olarak Irak Krallığı ile Türkiye'nin son derece yakın ve sıcak ilişkilerinin, Türkiye'nin Irak Türkmenleriyle olan ilişkilerine, dost ülke Irak'ın iç işlerine müdahil olmamak anlamında olumsuz şekilde yansıdığı görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin uluslararası sistemde Batı bloğu odağında hareket ettiği görülmektedir. Bu durum, jeostratejik önemine binaen Türkiye'nin dış politika üretiminde kısıtlı, ancak bir takım sorumlulukları blok üzerine devretmesiyle daha rahat hareket ettiği şeklinde gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bu dönemde Türkiye'nin temel endişesinin, kuzeyden algıladığı Sovyet tehdidi olduğu görülebilmekte ve Türkiye'nin bölgesel dış politikalarının bu ekseninde ilerlediği

anlaşılmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politika üretiminde, diğer dönemlere nazaran uluslararası sistemin etkisinin yadsınamaz ölçüde büyük olduğu söylenmektedir. Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinin bu dönemde Soğuk Savaş kuralları çerçevesinde ilerlemiş olduğu ve dolayısıyla Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik ilgisinin bu anlamda diğer dönemlere nazaran daha zayıf kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin ortalarından itibaren Baas Partisi'nin ve Saddam Hüseyin'in Irak içerisinde son derece etkin olduğu ve Irak'ın iç ve dış politika üretiminde Baas Partisi'nin pan-arabist ve Araplaştırma başta olmak üzere tüm politikalarının etkisinin son derece yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Diğer taraftan İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ile beraber, Irak'ın ve Türkiye'nin bölgesel ve ulusal ilgilerinin farklı odaklara ve endişelere kaymış olduğu gözükmektedir. İran'ın yeni ve dinamik Şiilik yorumu ve bu yorumla beraber Şiiliğin bir odak kavram olarak yönetime dahil edilmesi, bölgedeki diğer Şiiler üzerindeki etkinliğini ortaya çıkarmış ve İran'ın etkin bir güç olarak yükselmesine neden olmuştur. Bu durum da Irak içerisinde Şiilik üzerinden, Türkiye üzerinde ise laiklik üzerinden ve her iki devlet için de bölgesel dış politika bağlamında yükselen İran'a yönelik bazı kaygılar ortaya çıkarmıştır. Ortalama yarı yarıya oranlarda Şii ve Sünni mezheplere sahip Irak Türkmenleri üzerinde ise bu durum, Baas yönetiminin Araplaştırma politikalarından sonra Şiilik üzerindeki baskılarının da artmasıyla beraber bir mezhepsel ayrım ortaya çıkarmış ve Türkmenler için birçok zorluğu beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Türkmenlere yönelik politikaları bu dönemde asgari düzeyde seyretmiş; dış politika odakları farklı konulara yoğunlaşmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında 1990'lar boyunca hegemon güç olan ABD'nin bölgesel gelişmelere yönelik politikalarıyla Türkiye, jeostratejik önemini tekrar kazanmaya çalışmış ve bu doğrultuda adımlar atmıştır. Bu anlamda dış politika üretiminde sistem yine son derece etkili olmuştur. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin müdahalesiyle etkinliğini nispeten kaybeden Irak ile birlikte kuzeyde bir güç boşluğu meydana gelmiş ve bu boşluğu kuzeydeki Kürt unsurlar doldurmaya çalışmıştır. Saddam Hüseyin ise bu bölgede Türkiye'nin etkinliğine karşı PKK'yı Kuzey Irak'ta kullanmak istemiştir. Irak'ın kuzeyinde bir Kürt otonom yapısı veya bağımsız devlet oluşturma tehdidi ve

yine bölgedeki güç boşluğundan yararlanan PKK yapılanması, Türkiye'nin en büyük endişeleri olarak dış politika hamlelerini ciddi şekilde etkilediği ortaya konmuştur. Özellikle Türkiye'nin Türkmenlerle ilişkilerinde temel etken, Kuzey Irak'taki gelişmeler olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin Irak Türkmenlerine yönelik ilgisinin Musul meselesinden sonra ilk kez 1990'larda bu denli artış göstermesinin, Türkiye'nin bahsedilen endişelerine karşı bir strateji üretme girişimi olarak karşımıza çıkmış olması muhtemel gözükmektedir. Bu dönemde Türkiye'de Türkmen yapılanmasının artmış olduğu gözükmektedir. Ayrıca yine Türkiye'de temelleri atılan Irak'ın en önemli Türkmen siyasi yapısı olan Irak Türkmen Cephesi'nin, bu dönemde Türkiye'nin destekleriyle kurularak faaliyete geçtiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin bu dönemde Irak Türkmenlerine yönelik ilgisinin en somut hali, bahsedilen Irak Türkmen Cephesi oluşumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye ve Irak Türkmenleri ilişkisinin hak ettiği ilgiyi görmediği; literatürdeki kaynak kısıtlılığı ve var olan kaynakların önemli bir kısmının Irak Türkmenleri tarafından yazılmış olması sebebiyle net bir şekilde gözükmektedir. Irak Türkmenleri; Irak içindeki siyasi yapılanmalarının nispeten geç olgunlaşması, Irak yönetiminin Türkiye ile kurulması ihtimali olan yakın ilişkilerden duyduğu endişeyle Türkmenleri sürekli baskı altında tutulması ve bu nedenlerin, Irak Türkmenlerinin ülke içindeki etkinliklerinin önüne geçen bir durum olarak ortaya çıkması dolayısıyla muhtemelen akademik dünyanın ilgisine mazhar olamamıştır. Bu nedenle konunun, ulusal ve uluslararası akademik literatürde çok çalışılmadığı gözlemlenmektedir.

Irak Türkmenleri; Türkiye'nin etnik ve kültürel bağlarının bulunduğu, bununla beraber birçok somut olaydan sonra da görüldüğü üzere, Türkiye ile yakın ilişki kurmaya hazır bir topluluk olarak gözükmektedir. Irak'taki Türkmen toplumu, halihazırda, örneğin Suriye Türkmenlerinden daha organize ve Irak'ın siyasi yapısının da etkisiyle siyasi hayata nispeten daha entegredir. Irak Türkmenleri her şeyden önce Türkiye ile tarihsel bağlara ve akrabalığa sahiptir. Bu durumun Türkiye toplumunda şüphesiz bir karşılığı vardır. Bununla beraber bölgede İran –ki İran, bölgede Şii kimliğini çok iyi

kullanabilen tek ülke olarak karşımızda durmaktadır¹⁵³- ve Suudi Arabistan gibi devletlerin, benzer kimliksel/fikirsal yakınlıklarını maddi ve fikri anlamda destekleyerek ne denli araçsallaştırabildiği göz önüne alınca, Türkiye ve Irak Türkmenleri ilişkilerinin iki taraflı olduğu açıkça söylenebilmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesi, özellikle siyasi hayata entegrasyona son derece açık olan Irak Türkmenleri için temsiliyetlerini sağlama anlamında; Türkiye için de bölgede, yumuşak gücüyle de birlikte bir etki alanı oluşturabilme anlamında katkı sağlayabileceği söylenebilir. Türkiye'nin, yakın tarihindeki dış politika açılımlarını da göz önüne aldığımızda, Türk kimliğini ön plana çıkararak Türkmenlerle ilişkisini geliştirmesi, Türkiye'nin dış politikasında önceki etkinliğine sahip olmadığı görünen kimliğini değiştirmesinin yolunu açabilir. Bu durumun, son gelişmelerle birlikte Irak içerisindeki diğer gruplar gibi mezhepsel ayrıma yatkınlığından bahsedebileceğimiz Irak Türkmenlerinin -belki Iraklılık üst kimliğinde- Türk kimliğinde birleşmelerine son derece önemli katkılar sağlayacağı gözükmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin, mezhepsel ayırmadan tamamen uzak, Irak ile ilişkileri dahilinde ama kısmen bundan bağımsız bir şekilde, sosyal, maddi ve düşünsel anlamda Irak Türkmenlerine destek sağlaması, karşılıklı olarak iki topluma da kazandırabilecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ilişkilerin konjonktürel olmaktan çok kurumsal ve süreklilik arz eden bir nitelik kazanması, ilişkilerin güçlenmesine ciddi katkılar sağlayabilir. Yine bu doğrultuda, kurumsal destek anlamında Irak Türkmen Cephesi'nin daha da aktifleştirilerek desteklenmesinin ve bu zor ortamda, düşünsel anlamda mezhep ve benzeri ayrımların tamamen dışında Türk kimliğini ön plana çıkararak çalışmalarına devam etmesinin, bu amaçlar doğrultusunda son derece etkin olacağı söylenebilir.

¹⁵³ Muharrem Hilmi Özev, **ABD Niçin Irak'ta İstikrar İstiyor?**, 11.11.2010, (Çevrimiçi) <http://www.haber7.com/guncel/haber/641861-adb-nicin-irakta-istikrar-istiyor> , (erişim: 29.01.2019)

KAYNAKÇA

- Akademik Perspektif Web Sitesi : **Sykes-Picot Anlaşmasına Göre Paylaşımlar,** (Çevrimiçi) <https://akademikperspektif.com/wp-content/uploads/2013/08/sykes-picot-anlac59fmasc4b1.jpg>, (Erişim:17.01.2019)
- Akçay, Ekrem Yaşar : **İran-İrak Savaşı'nın Bölgeye Etkileri,** Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3, 2013.
- Akın, Kenan : **“Saddam Hüseyin “Türkiye İle Irak Arasındaki Bağlara Saygılıyız”,** Halk'a ve Olaylara Tercüman, 23 Temmuz 1980.
- Akoğlu, Muharrem : **İrak'ta Şii Varlığı,** E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, Güz 2013.
- Al Jazeera Türk Web Sitesi : **Ülke Profili: Irak,** Al Jazeera Türk Web Sitesi,(Çevrimiçi)<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-irak> , (Erişim: 23.01.2019)
- Al Lihaibi, Maedh Ayed **An Analyses of the Iran-Iraq War: Military, Strategy and Political Objectives,** Air War College, ABD, 1989.
- Anderson, Liam – Stansfield, Gareth : **Crisis in Kirkuk: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise,** Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2011.

- Ateş, Sönmez : **Irak Türkleri Hakkında, Türk Kültürü Dergisi,** Sayı 5, Mart 1963.
- Bayburt, Deniz : **Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu,** Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2010.
- Beden, Aydın : **Türk Basımına Göre Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler,** Antalya, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Booth, Ken : **Realism and World Politics,** ABD, Routledge Yayınları, 2011.
- Celepoğlu. Hamza : **Dünden Bugüne Irak Türkmenleri,** Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Cömert, İlhan
Yılmaz : **14-16 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı ve Sonuçları,** TÜRKSAM, (Çevrimiçi) <http://turksam.org/14-16-temmuz-1959-kerkuk-katliami-ve-sonuclari> , (erişim: 26.01.2019)
- Cömert, İlhan
Yılmaz : **Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Çobanoğlu, Macit : **Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını,** İstanbul Harp Akademileri, 1994.
- Daban, Emine Zeynep
– Daban, Cihan : **Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi,**

Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, Haziran 2018.

Dann, Uriel : **The Great Powers in the Middle East, 1919-1939**,
New York: Holms & Meier, 1988.

Sarikoyuncu
Değerli, Esra **Lozan Barış Konferansında Musul**, BAÜ SBE
Dergisi, Sayı:18.

Demirtaş, Bülent : **Musul Kerkük Olayı (11)**, Milliyet Gazetesi, 2 Mart 1991.

Dougherty, James E.
Pfaltzgraff, Jr Robert
L. : **Contending Theories of International Relations**,
ABD, Pearson 5. Edition, 2000.

Duman, Bilgay : Feyzullah Tuna Aygün, **Telaferli Türkmen
Göçmenlerin Durumu ve Telaferin Geleceği**,
ORSAM Raporu, Ekim 2017.

Elhan, Nail : **İran Devrimi'nin Türkiye'de Yansımaları:
“İrancılık” ve “İrancı” İslamcılık**, Türkiye Ortadoğu
Çalışmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2016.

el-Mutairi,
Muhammed
Dayfullah : **Musul ve İskenderun Problemleri ve Arap-Türk
İlişkileri**, Kahire, el Mısıriyye Matbaası, 2003.

Encyclopaedia
Britannica: Encyclopaedia Britannica, **Kirkuk**, (Çevrimiçi)
<https://www.britannica.com/place/Kirkuk> , (erişim:
26.01.2019)

Enver Yakuboğlu : **Irak Türkleri**, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1976.

- Erdal, İbrahim : **Türk Basını Ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920–1938) Türk - Irak İlişkileri Ve Sadabad Paktı**, The Journal of Academic Social Science Studies Ekim 2002.
- Ertuğrul, Ümit : **Irak Türkleri ve Türkiye**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları, 2006.
- Fazlullah, Reşidüddin: **Cami ut-tevarih** (Selçuklular Kısmı), TTK Yayınları, Ankara, 1960.
- Fikir Coğrafyası **36. Paralel**, (Çevrimiçi)
Web Sitesi : <http://www.fikircoğrafyasi.com/makale/aman-suriye-nin-kuzeyine-dikkat>, (Erişim: 23. 01. 2019)
- Göktepe, Cihat : **Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş**, (Çevrimiçi) <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354665&/Ba%C4%9Fdat-Pakt%C4%B1ndan-Centoya-Ge%C3%A7i%C5%9F-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Cihat-G%C3%B6ktepe-> , (erişim:26.01.2019)
- Gömeç, Saadettin : **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.
- Şeker Görener, Aylin: **Turkey and Northern Iraq on the Course of Raprochement**, Ankara, SETA Policy Brief, Haziran 2008.
- Gözen, Ramazan : **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi**, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı 7, Yaz 1997.

- Gündoğan, Ünal : **Islamist Iran and Turkey 1979-1989: State Pragmatism dan Ideological Influences**, Middle East Review of International Affairs,Cilt.7, Sayı.1.
- Gündoğan, Ünal : **Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Mayıs 2011.
- Gündoğan, Ünal : **1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Haziran 2011.
- Güngör, Ferhat : **Irak Türkmenlerinin Yaşadığı Bölge**, , Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2014.
- Habertürk Web Sitesi : **MGK Bildirisinde Altı Çizilen Uluslararası Haklar Neler?**, Habertürk Web Sitesi, 22.09.2017, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/ankara-anlasmasi-tam-metni-1926-ankara-anlasmasi-maddeleri-nelerdir-1643392> , (erişim: 26.01.2019)
- Halhalli, Bekir : **Humeyni Dönemi İran Dış Politikası**, Birey ve Toplum Dergisi, Güz 2014.
- Hardy, Roger : **İran-Irak Savaşı'nın Üzerinden 25 Yıl Geçti**, BBC, 22.10.2005, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/09/050922_iran_iraq_anniversary.shtml , (erişim: 26.01.2019)
- Hazar, Mehmet : **Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi**, Türkoloji Araştırmaları 2/2, Bahar 2007.

- Hür, Ayşe : **Musul'u Neden ve Kaça Sattık?**, Radikal, 15.06.2014, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/musulu-neden-ve-kaca-sattik-1197140/>, (Erişim: 17.01.2019)
- Hürmüzlü, Erşat : **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları, 2006.
- Hürmüzlü, Habib : **Irak'ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri**, Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 21.
- ITC Türkiye Temsilciliği : **Irak Türkmenleri**, ITC Türkiye Temsilciliği Basın Yayın ve Enformasyon Bürosu, Ankara, 2001.
- İbn-i Haldun : **Mukaddime I ve II**, İlgı Yayınları, 2013.
- İhsan, Muhammed : **Kurdistan ve Dewamet el Harp**, Dar al Hikma Publishing and Distribution, Londra, 2000.
- İngiltere Ulusal Arşiv Dairesi : **Ethnographical Map To Show Distribution Of Races İn Northern Iraq**, , The National Archives, Londra, Dosya: 925/41335.
- Jawhar, Raber Tal'at : **The Iraqi Turkmen Front**, 2010, (Çevrimiçi) <http://ifpo.revues.org/1115#tocfrom1n1> (Erişim: 16.01.2018)
- Karacan, Ali Naci : **Lozan**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1971.

- Karadeniz, Radiye
Funda : **Türk Dış Politikasında Dış Türkler: Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Kasalak, Kadir : **Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri**, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, Şubat 2007.
- Kıran, Abdullah : **Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Kiraz, Sami : **Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2018.
- Kitapçı, Zekeriya : **Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Orta Doğuda Türkler Orta Doğu Türk Misyonunun Tarihi Temelleri: I**, Yedi Kubbe Yay., Konya, 2008.
- Kurubaş, Erol : **Amerika'nın Kürt Politikası: Bir Varmış Bir Yokmuş**, Al Jazeera Türk Web Sitesi, 30 Mart 2017, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/amerikanin-kurt-politikasi-bir-varmis-bir-yokmus> , (Erişim: 20.01.2019)
- Küçükkaragöz,
İsmet : **Irak'taki Türkmen Varlığı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000

- Latif, Can : **Irak Türkmenleri: Irak'ta Gerçek Türkmen Nüfusu**, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi web sitesi, 2004, (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/tr-tr/icerik/115/irak_turkmenleri_irakta_gercek_turkmen_nufusu , (Erişim: 08.01.2019).
- Makovsky, Alan : **Kurdish Agreement Signals New U.S. Commitment**, , The Washington Institute Web Sitesi, 29 Eylül 1998, (Çevrimiçi) <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/kurdish-agreement-signals-new-u.s.-commitment> (Erişim: 21.01.2019)
- Marufoğlu, Sinan : **Irak Türkleri”**, **Türkler Ansiklopedisi**, C.20, Ankara, 2002.
- Mengü, Cüneyt : **ABD – Türkiye – Irak Üçgeninde Türkmen Meselesi**, İstanbul, Yalın Yayıncılık, 2012.
- Mengü, Cüneyt : **Türkmenlerin Nüfus Meselesi**, Yeniçağ Gazetesi, 08.10.2017, (Çevrimiçi) https://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkmenlerin-nufus-meselesi-dr-cuneyt-mengu-174_344h.htm (Erişim: 14.01.2019)
- Milliyet Gazetesi : **Irak Türklerinin Durumu EleAlınıyor**, Milliyet, 11 Nisan 1970.
- Monde Diplomat Web Sitesi: **Körfez Savaşı'nda Irak Ve Müttefik Harekâtları**, (Çevrimiçi) <https://mondediplo.com/maps/gulfwar1991>, (Erişim:22.01.2019)

- Muhammad, Arkan H : **Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları**, Ankara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Güz 2013.
- Mustafa, Cevat : **Tarih el-Türki Fi'l-Irak, Meceller el-Delil**, Ela-adet 2, Necef, 1946.
- Nakip Mahir : **Türkiye ile İran Arasında Kalan Türkmenler**, Kerkük Vakfı İnternet Sitesi, (Çevrimiçi) <http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/268>, (Erişim: 15.01.2019)
- Necati, Mustafa : **Irak'taki Türklere Yapılan Zulümler**, Türkiye Gazetesi, 3 Eylül 1980.
- Nevakivi, Jukka : **Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920**, Londra, 1969.
- Oran, Baskın : **Türk Dış Politikası Cilt I: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Oran, Baskın : **Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Cilt 51, 1998.
- ORSAM : **ORSAM, Irak İstatistikleri**, Ankara, ORSAM Yayınları, 2012.

- ORSAM : ORSAM, **Irak Anayasası ve Türkmenler**, 2009, (Çevrimiçi) <http://orsam.org.tr/tr/irak-anayasasi-ve-turkmenler/>, (erişim: 26.01.2019)
- ORSAM : **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, ORSAM, Ankara, 2012.
- Ozkan, Selim Hilmi : **Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler**, Avrasya Etüdleri Dergisi, s. 36., 2009-2, Ankara, 2009.
- Özev, Muharrem Hilmi : **Kuzey Irak Tezkeresi ve Arap Medyası**, TASAM, 22.10.2007, (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/701/kuzey_irak_tezkeresi_ve_arap_medyasi, (erişim: 29.01.2019)
- Özev, Muharrem Hilmi : **ABD Niçin Irak'ta İstikrar İstiyor?**, 11.11.2010, (Çevrimiçi) <http://www.haber7.com/guncel/haber/641861-adb-nicin-irakta-istikrar-istiyor>, (erişim: 29.01.2019)
- Özev, Muharrem Hilmi : **Arap Basınında Irak: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Boğaziçi Üni.-TÜSİAD Dış Politika Forumu, Bigart Creative Studio, 2008.
- Palabıyık, Mustafa Serdar : **Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme**, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010
- Pehlivanoğlu, A. Öner : **Orta Doğu ve Türkiye**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004.
- Pirinççi, Ferhat : **Irak'ta Saray İçi Darbe: Saddam Hüseyin ve İktidara Gelişi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Eylül-Ekim 2016.

- Rose, Gideon : **Neoclassical Realism And Theories Of Foreign Policy**, Cambridge University Press, 1998.
- Saatçi, Suphi **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996.
- Saatçi, Suphi : **Kürtlerin Haklarına Evet Peki ya Irak Türkmenleri?**, Milliyet Gazetesi, 15.06.1991.
- Saatçi, Suphi : **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Neşriyat, 2003.
- Saygın, Selami : **Irak Türkmenleri**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2010.
- Sever, Ayşegül : **Irak'ın Çoklu Kimliklerinde Dış Politika ve Türkiye-Irak İlişkileri**, Akademik Ortadoğu, 2013.
- Sinkaya, Bayram : **Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri**, SETA Rapor, Mayıs 2013.
- Sirkeci, İbrahim : **Irak Türkmenleri ve Türkmenlerin Yurtdışına Göçü**, Bristol, Bristol Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 2005.
- Slaughter, Anne-Marie, - Hale, Thomas : **International Relations, Principal Theories**, Oxford University Press, 2013.

- Soysal, İsmail : **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Şentürk, Doğan : **¹Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyasında Saddam’ın Baas’ı**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2003.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Sitesi : T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, **PKK**, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> (Erişimi: 21.01.2019)
- Tınç, Ferai : **Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası Nedir?**, Hürriyet Gazetesi Web Sitesi, 2 Ekim 1998, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-kuzey-irak-politikasi-nedir-39040991> (Erişim: 21.0.1.2019)
- Trainor, Bernard : **Gulf War 1**, Foreign Policy Research Institute, Sayı 18, Haziran 2009.
- Turan, Osman : **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, C.1, 6. Baskı, İstanbul,1993.
- Turan, Tufan – Tüylü Turan, Esin: **Cumhuriyet Ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı’nın İmzalanmasının Yansımaları**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Sayı: 6/3 Yaz 2011.
- Türk Dil Kurumu Web Sitesi : Türk Dil Kurumu Web Sitesi, **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts_&kategori1=veritbn&kelimesec=321612, (Erişim: 01.05.2016).

- Ulusal Kanal Sitesi : (Çevrimiçi) <https://www.ulusal.com.tr/irakta-neler-oldu-neler-olacak-makale,5853.html>, (Erişim: 23.01.2019)
- Uslu, Nasuh : **Körfez Savaşı ve Amerika'nın Politikaları**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı 54, Cilt 3, 1999.
- Uzgel, İlhan : **Körfez Savaşı'nda Özal'ın Musul-Kerkük'e İlişkin Projesi**, İçinde: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yeşilbursa, Behçet
Kemal: **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, s.1327. (Çevrimiçi) <https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.pdf> , (Erişim: 08.01.2019)
- Yılmaz, Hasan : **Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri**, Birey ve Toplum Güz 2016, Sayı: 12.
- Yılmaz, Sait : **Irak Dosyası**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2011.
- Yınanç, Mükrimin
Halil : **Celâvir**, İ.A., c.3, MEB., İstanbul, 1977.
- Yınanç, Barçın : **Barzani: Kendimi Kullandırtmam**", Milliyet, 5 Eylül 1991.
- Zabıt, Şakir Sabir : **Tarih-üs Sadaka Beyne'l Irak ve Türkiye**, Bağdat, 1955.

EKLER

EK-1

H.1325 Tarihli Musul Salnamesinde “Kerkük Sancağı’na Dair Malumat” Başlıklı Bölüm, (Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, ORSAM, Ankara, 2012 s.47).

EK -2

Irak Devrim Komuta Konseyi 89 No'lu Karar, (*Irak Cumhuriyeti Tanıtma Bakanlığı, Menh al-Hukuk al Sakafiyye li'l-Mevatinin al Türkmen ve'l-Natkin bi'l-Süryaniyye, Bağdat, 1972, s.9. aktaran S.Saatçi, Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, s.241*).

“İhtilal Komuta Konseyi'nden çıkan karardır.

Vatandaşların, ülkeye hizmetlerini arttırmanın, milli birliği koruma ve mücadele azminin derinleştirmenin, onların ancak meşru haklarına kavuşmaları ile sağlanacağına inanan 17 Temmuz Devrimi, Türkmen azınlığının yaşadığı bölgelerde, kültürel haklarını kullanmasını uygun görmüştür. Bundan dolayı İhtilal Komuta Konseyi, 24 Ocak 1970 tarihli oturumunda:

- 1- İlkokullarda Türkmen dili okutturulmasına,*
 - 2- Bu dille öğretim yapan bütün okullarda açıklama usüllerinin Türkmen diliyle yapılmasına,*
 - 3- Türkmençe öğretimi hususunda Terbiye ve Talim Bakanlığı'na bağlı bir müdürlüğün kurulmasına,*
 - 4- Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarlarının , kendilerine mahsus birlik kurmalarına imkan verilmesine, eserlerini bastırabilmeleri için yardım edilmesine, dil bakımından istidat ve kabiliyetlerini arttırma fırsatı verilmesine ve bu birliğin Irak Edebiyatçılar Birliği'ne bağlanmasına,*
 - 5- Kültür ve Tanıtma Bakanlığına bağlı olarak bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulmasına,*
 - 6- Türkmençe haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılmasına,*
 - 7- Kerkük televizyonundaki Türkmençe yayınların arttırılmasına*
- Karar verilmiştir.”*

صافی: ۴۲۳

آبونه شرائطی
سنه لکی ۳۰۰ نسخه اعتباریه
۷۵۰ غروش
آبونی آبیلی ۱۵۰ نسخه اعتباریه
۳۷۵ غروش
مکتوبه ایون سنه لکی پوست اجری
داخل اولدنی حاکمه ۱۹۰۰
آبونی ۱۵۰ غروشدر .
نامی ۱۰۰ پارهدر

تورکیه جهوریتک

تأسیس تاریخی : ۷ تشرین اول ۱۹۲۶

بازار
۱۸ نوز ۱۹۲۶
اداری و تحریری معاملات ایون
مطبوعات مدیریت عمومی سنه
وسی جریده و نشریات مدیریت
مراجعت اولدور .
نامی ۱۰۰ پارهدر

سنه : ۴ تورکیه جهوریتک رسمی جریده سیدر جلد : ۶

قانونلر

ایبراطوری-حضرتلری وحشمتلو عراق قرالی حضرتلری،
لوانده امضا ایدیلمن سا ۲۴ نوز ۱۹۲۳ تاریخی
معاهده تک تورکیه ابه عراق آراسته کی حدودک تعیین
حقده کی حکامتی ددیش ابد، دک عراقی مستقل بر دولت
و کندوبله انکلتره آراسته منقده ۱۰ تشرین اول
۱۹۲۳ و ۱۳ کارن ثانی ۱۹۲۶ تاریخی معاهده لردن
منبع. مناسبات مخصوصه بی طاقیه، رق حدود منطقه سنه
آرالنده کی آهنگ وحسن آمزشی اخلال ابد، بیلجه تک
هرکونا حادثاتی بر طرف اتمک آرزوسیه
بو ابده معاهده عقیده قرار بر مشلر و بوجه زیر
مرخصلری تعیین اتمشلدور .
شوبله که :
تورکیه جهورتی رئیس حضرتلری :
ازمیر، بیوقی و تورکیه جهورتی خارجه و کبلی
دوقنور توفیق رشدی بک اقدی حضرتلری ،
حشمتلو بوبوک بریتانیا و ایرلندا قرالیت متحده سی،
ماورای ابحار بریتانیا اراضیسی قرالی و هندستان
ایبراطوری حضرتلری :
حشمتلو بریتانیا قرالی حضرتلرینک تورکیه جهورتی

تورکیه - انکلتره و عراق حکومتلری پننده آقردهده
۵ حزیرانه ۱۹۲۶ تاریخده منقده هرود و مناسبات حسن
همجواری معاهده: ارسنک نصریقی منقده قانونه
نومرو : ۹۱۱
برخی ماده - تورکیه-انکلتره و عراق حکومتلری
آراسته آقردهده ۵ حزیران ۱۹۲۶ تاریخده امضا
اولونان حدود و مناسبات همجواری معاهده سی بوبوک
ملت مجلسجه قبول و تصدیق اولونمشدر .
ایکنجه ماده - اشبو معاهده تک اجرای احکامت
اجرا و کیلری هیتی مأموردور .
۷ حزیران ۱۹۲۶
تورکیه ، انکلتره و عراق حکومتلری پننده آقردهده ۵ حزیران
۱۹۲۶ تاریخده منقده حدود و مناسبات حسن همجواری
معاهده نامی
بر طرفدن
تورکیه رئیس جهوری حضرتلری ،
و دیگر طرفدن
حشمتلو بوبوک بریتانیا و ایرلندا قرالیت متحده سی،
ماورای ابحار بریتانیا اراضیسی قرالی و هندستان

۱۱۴ نیمی اجتماعه عاید ضبط جریده رسمی مر بوطدر

EK-4

Sadabad Paktı, (Tufan Turan - Esin Tüylü Turan, **Cumhuriyet Ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı'nın İmzalanmasının Yansımaları**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/3 Yaz 2011, s.1762-1764).

Sadabad Paktı'nın maddeleri özet olarak şu şekildedir:

Madde 1- Taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklardır.

Madde 2- Ortak sınırların dokunulmazlığına kesinlikle saygı gösterilecektir.

Madde 3- Ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda taraflar birbirlerine danışacaktır.

Madde 4- Taraflar birbirlerine karşı ne tek başlarına ne de başka devletlerle birlikte saldırıya geçmeyeceklerdir.

Madde 5- Herhangi bir saldırıya uğrayan devlet kendini müdafaa edebileceği gibi sorun Milletler Cemiyeti'ne de götürülecektir.

Madde 6- Taraflardan biri paktın dışından olan bir devlete karşı savaş açarsa, diğer taraf devletler, saldırgan taraf devleti pakttan çıkarabilirler.

Madde 7- Taraflar, kendi sınırları içinde diğer taraf devletlerin kurumlarına zarar vermek, düzen ve güvenliğini bozmak veya hükümet rejimini değiştirmek amacıyla grup veya örgüt kurulmasını engellemeyi garanti ederler.

Madde 8- Pakta üye devletler aralarında çıkan sorunları savaşmadan barışçıl yollarla çözeceklerini belirtirler.

Madde 9- Bu paktın hiçbir maddesi Milletler Cemiyeti'nden doğan yükümlülükleri kısıtlamayacaktır.

Madde 10- Antlaşmanın süresi 5 yıl olacaktır. Ancak sürenin bitiminden 6 ay önce üye

devletlerden birisi paktın sona erdiğini bildirmediği, süre 5 yıl daha uzayacaktır. Bu koşul, daha sonraki dönemler için de geçerli olacaktır.

EK-5

Haşim Nahit Erbil'in 12 Nisan 1941'de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine sunduğu "*Irak Türklerinin Vaziyeti*" adlı rapor. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi., 490..1.0.0/ 586.23..3.-9 (14 Nisan 1941)).

Raporun ilgili bölümü aşağıdaki gibidir:

"Türk İngiliz ittifakından sonraolsun Irak Türkleri aleyhindeki siyasetin değişikliği ümit ediliyordu. Lâkin bu ümit tersine çıktı: 1937'de İran'a giden ilk Türk heyetine karşı bu Türklerin gösterdikleri sevincin intikamını Türk İngiliz ittifakından sonra almışlardır. Milliyetçiliğinden şüphe ettikleri bütün Türk muallimleri Irak'ın cenubundaki sıtmalı mıntikalara sürdüler. Türk ordusundan zabıt olan oğluna yazdığı hususî mektupta İran'a giden ikinci Türk heyetini göremediklerinden şikâyet eden ihtiyar bir adamı hapisaneye attılar. Türkçe gazete satanların da kimisi hudut haricine atılmış kimisi de senelerce hapse mahkûm edilmiştir. Yahudiler Septiler Ermeni Muhacirleri çocuklarını kendi mekteplerinde söz dilleri ile okuttukları halde yalnız Türkler mektep açmak hakkından mahrum edilmişlerdir. Türk çocuklarına dayak zoruyla Arapça okutuyorlar. Kendi parası ile mektep yaptırmış Türklere mektep açmak hakkı verilmiyor. Görülüyor ki İngiliz ittifakından Irak Türkleri lehine bizim istifa edeceğimiz yerde Irak Hükûmet adamları daha maharetli ve atik davranmışlar ve bu ittifakı Türkler aleyhinde kullanmışlardır."

EK-6

Türkiye ve Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması Metni'nin ilgili bölümleri, Türk Tarih Kurumu Web Sitesi, (Çevrimiçi) http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/1-Turkiye_Irak.pdf, erişim tarihi: 30 Kasım 2018.

T.C. Resmî Gazete

Kıyım tarihi : 7 Ekim 1896 - 1920

<p><i>İdare ve posta işleri için</i> Dışbakanlık Neşriyat ve Mübâreعات Umum Müdürlüğüne «Gözetilmiştir»</p>	<p>12 EYLÜL 1947 CUMA</p>	<p>SAYI: 6705</p>
---	-------------------------------	-------------------

KANUN

Türkiye ile Irak arasında imza edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bu Antlaşmaya ek Protokol ve Sözleşmelerin onanması hakkında Kanun

Kanun No: 5120 Kabul tarihi: 5/9/1947

Madde 1 — Ankara'da 29 Mart 1946 tarihinde, Türkiye ve Irak Hükümetlerinin yetkili temsilcileri arasında imzalanmış bulunan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bu Antlaşmaya ek Protokol, Suçların Geri Verilmesi Sözleşmesi, Hukuk, Ceza ve Ticaret İşlerine İlişkili Adil Yardım Sözleşmesi ve ekleri kabul edilmiş ve onanmıştır.

Madde 2 — Birinci maddede öngörülen Antlaşma ile ekleri Protokoller, bu Antlaşmaya ait onama belgelerinin alınıp verilmesiyle; Suçların Geri Verilmesi Sözleşmesi ile Hukuk, Ceza ve Ticaret İşlerine İlişkili Adil Yardım Sözleşmesi bunlara ait onama belgelerinin alınıp verilmemesinden on beş gün sonra yürürlüğe girer.

Madde 3 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4 — Bu kanunu Adalet, İçişleri, Dışişleri, Millî Eğitim, Ticaret, Ekonomi, Ulaştırma, Gümrük ve Tekel Bakanları yürütür.

6/9/1947

Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ekmelâna İsmet İnönü ve Irak Kralı Naîb Altes Prens Abdülilâh

Türkiye ve Irak arasında kurulu bulunan pek uğurlu dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini ve iki millet arasında yüzyıllardır süre gelen kaynaşmayı ve kardeşlik bağlarını daha çok kuvvetlendirmek amacıyla hareket ederek.

Her iki memleketin barış ve güvenlik ülkelerini bütün dünya ve hususiyile Orta Doğu milletlerinin barış ve güvenliğinde aramış dış siyasetlerinin değişmez temeli sayarak, bu defa Sanfransisko'da imzalanmış ve milletlerarası dayanışmayı geliştirmek hedefini güden Birleşmiş Milletler Antlaşmasının hükümlerinin kendi amaçlarını sağladığını ve kendilerine bu yoldaki emeklerine devam için yeni bir hız almak imkânını kazandırdığını görmekte mutlu olarak.

Gerçek bir yakınlaşmanın ekonomi alanında gösterilecek karşılıklı anlayış ve yardımlaşma ile daha da kolaylaşmış olacağını göz önünde tutarak,

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının yukarıda anılan prensiplerini uygulamak yolunda ilk adımı atabilmek gereğini elde etmekten duyacakları baki zevinci hesaba katarak ve Antlaşmadan doğan taahhütlerine sadık kalmak arzısıyla hareket ederek,

Yukarıda belirtilen düşüncelerin tümünü gerçekleştirebilecek bir antlaşma yapmak gerektiğine inanmışlar ve bu maksatla aşağıda adları yazılı temsilcileri tayin etmişlerdir:

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Ekmelâna İsmet İnönü:
Ekmelâna Hasan Saka
Trabzon Milletvekili, Dışişleri Bakanı
Ekmelâna Feridun Cemal Erkin
Dışişleri Bakanlığının Umumi Kâtibi, Büyük Elçi
Irak Kralı Naîb Altes Prens Abdülilâh:
Ekmelâna Al Faruk Nuri Essaid
Aydın Meclisi Başkanı, Rafidain Nihâşinin 1 inci rütbesini hâmil
Ekmelâna Abdülilâh Hafidh
Saygıncılar Meclisi Üyesi

Bu temsilciler usulüne uygun yetki belgelerini gösterdikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde — 1

Antlaşma Tarafları birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli Antlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeyi taahhüt ederler.

Madde — 2

Antlaşma Tarafları birbirinin içişlerine karışmaktan kesin olarak kaçınma politikasını gütmeyi taahhüt ederler.

Madde — 3

Antlaşma Tarafları, kendilerinin ilgili oldukları, genel mahiyette milletlerarası meselelerde ve hususiyile bölgesel mahiyetteki meselelerde birbirleriyle danışmayı ve bu hususlarda güttükleri politikada birbirlerine Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesi içinde tam bir yardım ve işbirliği sağlanmasını taahhüt ederler.

Madde — 4

Antlaşma Tarafları, Taraflardan birinin ülke bütünlüğüne veyahut hudut dokunulmazlığına karşı her hangi bir saldırıya tehlike görüldüğünde veya saldırı yapıldığında Birleşmiş Milletler Teşkilâtının yetkili organına hemen haber vermeyi taahhüt ederler.

Madde — 5

Anlaşın Tarafı aralarında çıkacak bütün anlaşmazlıkları İttifak Milletler Antlaşmasının 33 üncü maddesi hükümlerine vayan barış yollarıyla çözüme ve bu yollarda çözümlenemeyen herhangi bir anlaşmazlığı, anlaşın Antlaşmasının 37 nci maddesi hükümlerine vayararak, Güvenlik Meclisine götürmeyi taahhüt ederler.

Aynı suretle, Anlaşın Tarafı gerek kendilerinden biri ile üçüncü komşu Devlet, gerekse iki komşu Devlet arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların da aynı hükümlere göre çözümlenmesini sağlamak için bütün gayretleriyle çalışmayı taahhüt ederler.

Madde — 6

Anlaşın Tarafı, bu Antlaşmanın ruhuna uygun olarak aralarındaki işbirliğini, münasebetlerini her alanında, gerçekleştirmek amacı ile bu Antlaşmanın ayrılmaz parçaları olmak üzere aşağıdaki Protokolleri kabul etmişlerdir:

- 1 Numaralı Ek Protokol : Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü.
- 2 Numaralı Ek Protokol : Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü.
- 3 Numaralı Ek Protokol : Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü.
- 4 Numaralı Ek Protokol : Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü.
- 5 Numaralı Ek Protokol : Ekonomik İşleri Protokolü.
- 6 Numaralı Ek Protokol : Hudut Protokolü.

Anlaşın Tarafı aynı zamanda aşağıdaki Sözleşmeleri de imzalamışlardır:

- Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi,
Hukuk, Ceza ve Ticaret İşlerine İlişkin Adli Yardım Sözleşmesi.

Madde — 7

Bu Antlaşma sınırsız bir süre için yapılmış olup Anlaşın Tarafından birinin isteğiyle her beş yıl sonunda gözden geçirilebilecektir.

Bu Antlaşma, Tarafı arasında onanacak ve onama belgeleri en kısa bir süre içinde Bağdat'ta alınıp verilecektir.

Ankara'da yirmi dokuz Mart bin dokuz yüz kırk altı tarihinde üç vayan olarak Arapça, Türkçe ve Fransızca yapılan bu Antlaşmanın anlaşmazlık halinde Fransızcaına başvurulacaktır.

Hasan Saka Nuri Essaid
Feridun Cemal Erkin Abdülhidâ

1 NUMARALI EK PROTOKOL

Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü

Türkiye ve Irak,

Düğüün su alma ve yıllık taşkınlar arasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle ve Fırat kolları üzerinde korunma araçları yapılmasını Irak için olan önemini gördükleri,

Yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından yüklenilecek bent ve bemseri yapılar için en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları,

Anlaşın nehirlerin akımını kaydetmek maksadıyla Türk toprağı içinde daimi gözetleme istasyonları kurulması ve böylece elde edilecek kayıtların ilâğınce Irak'a ulaştırılması gerektiğı hususunda da anlaşmışları,

Ve bu gibi nehirler üzerinde yapılacak korunma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatlere uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına vayan bir şekilde yapılmasını prensibini kabul etmiş oldukları için,

Aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

Madde — 1

Irak, Dicle ve Fırat ve kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli planların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapmak, arazi ölçmek ve hidrolik, jeolojik ve diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetinde teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye'ye gönderebilecektir.

Yapılan arazi ölçmeleri sonucuna göre çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumları tarafından hazırlanacaktır.

Bu maddede sözü geçen işlerin gerektirdiğı bütün harcamaları Irak ödeyecektir.

Madde — 2

Anlaşın teknisyenler Türk teknisyenleriyle birlikte çalışacak ve Türkiye bunların görülmesi gereken yerlere gitmelerine izin verecek ve işlerini bitirmeleri için gerekli bilgileri, yardımı ve kolaylıkları sağlayacaktır.

Madde — 3

Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımını temin edilecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu Protokolün yürürlüğe girdiğı tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir.

Daimi gözetleme istasyonları Türk ve Irak'lı teknisyenler tarafından belli aralıklarla denetlenecektir.

Taşkın zamanlarında her gün sabah saat 8 de yapılan nehir seviyesi gözetlemeleri Dicle üzerindeki Diyarbakır, Cizre ilâh. ve Fırat üzerindeki Keban, ilâh... gibi telgraf haberleşmesi mümkün olan istasyonlardan Irak'ça gösterilecek yetkili makamlara telgrafla bildirilecektir.

Taşkın zamanları dışındaki seviye gözetleme sonuçları 15 günlük ölçümlerle aynı makamlara bildirilecektir.

Yukarıda sözü geçen bildirim giderlerini Irak ödeyecektir.

Madde — 4

Türkiye 1 inci maddede bildirilen araştırmalar sonunda aşağıdaki fıkrada sözü geçen Antlaşmaya vayararak, gerekli görülecek yapıların yapılmasını esas bakımından kabul eder.

Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir Antlaşmaya konu teşkil edilecektir.

Madde — 5

Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki korunma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılmasını maksadıyla Irak'a haber vermeyi kabul eyer.

Madde — 6

Anlaşın Tarafından her biri, bu Protokolün imzasından sonra, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, bir temsilci tayin edecektir. Temsilciler bu Protokol hükümlerinin yerine getirilmesini ilğıli bütün meseleleri görüşecekler ve bu hususta iki tarafın haberleşmesine aracılık edeceklerdir.

Hasan Saka Nuri Essaid
Feridun Cemal Erkin Abdülhidâ

2 NUMARALI EK PROTOKOL

Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü

Madde — 1

Anlaşın Tarafından her biri, kendi ülkesinden geçecek, öteki Tarafın ülkesine usulüne uygun ve geçerli pasaportu veya belgeyi almaksızın giren üçüncü bir Devlet uyruğı yabancıları, geri çevirdiklerinde kabul etmeyi taahhüt eder.

Madde — 2

Anlaşın Tarafından biri, her hangi bir yabancıyı kendi memleketine göndermek isterse öteki Taraf bu hususta kendisinden istenecek geçiş iznini verecektir. Bu şahıs geçiş izni veren Taraf memleketinden çıkarılmazsa geçiş izni istemiş olan Taraf bu şahıs yeniden ülkesine alacaktır.

Madde — 3

Anlaşın Tarafından herbirinin öteki tarafın vatandaş olup bir mahkeme hükümünce yahut ahlâk, sağlık zabtasınca, dilencilığe dair mevzuat gereğince yahut Devletin iç veya dış güvenliğine dokunur sebeplerden ötürü veya yerli mevzuat hükümlerinden dolayı yurtta kalması yasaklanan şahısların ülkesinde yerleşmesine veya oturmasına engel olmaya yahut ülkesinden çıkarılmaya hakkı vardır.

İçlerinde usulüne uygun ve geçerli pasaport veya çıkış ve giriş belgesi olmayan şahıslar, yukarıki fıkrâ hükmü çevresine girmeseler de, ken-